

Editor-in-Chief

Hasan KARACAN, Ph. D

English Language Editor

Aviva BUTT, (Australia)

Turkish Language Editor

Hüseyin KARACAN, MA

Editor of Linguistics & Communication

Eva EPPLER, Ph.D., (UK)

Editor of Russian Language

Kerami UNAL, Ph.D., (Russian Federation)

About

International Journal of Kurdish Studies (IJOKS) is a peer-reviewed international journal published biannually, in January and August, which accepts papers written in Turkish, Kurdish (Kurmançî, Zazakî and Soranî), English or Russian languages. Opinions by the authors of articles in the journal are solely those of the author, and do not necessarily reflect those of the journal, its editor, assistant editors, or advisory board. Articles published by the journal may not be reproduced totally or in part without the express written permission of the publisher. All papers in PDF format can be retrieved on our web site: <http://www.ijoks.com/>

© All rights reserved.

Abstracting & Indexing

Akademik Araştırmalar İndeksi
Acarindex.com

Turkish
JournalPark
ACADEMIC

ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. Hasan ÇİFTÇİ — Muş Alparslan University / Türkiye
Prof. Dr. Hasan TANRIVERDİ — Dicle University / Türkiye
Prof. Dr. Abdullah Kurshid ABDULLAH — Salahaddin University / Iraq
Prof. Dr. Kinyaz İbrahim MİRZOYEV — Abai National Pedagogical University / Kazakhstan
Prof. Dr. Gulmira ABDIRASILOVA — Kazakh State Women's Teacher Training University / Kazakhstan
Prof. Dr. Vecihi SÖNMEZ — Yüzüncü Yıl University / Türkiye
Prof. Dr. Muhammet ÖZDEMİR — Düzce University / Türkiye
Prof. Dr. Michael L. CHYET — USA
Prof. Dr. Maija BURIMA — Daugavpils University / Latvia
Prof. Dr. Urtak HAMITI — University of Kadri Zeka in Gjilan / Kosovo
Prof. Dr. Svetlana ALYMKULOVA — Osh State University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK — Mardin Artuklu University / Türkiye
Prof. Dr. Giovanni BORRIELLO — Roma Tre University / Italy
Prof. Dr. Zahir ERTEKİN — Mardin Artuklu University / Türkiye
Prof. Dr. Abdulhadi TIMURTAS — Yüzüncü Yıl University / Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Eva DURAN — University of Roehampton / UK
Assoc. Prof. Dr. Hajjah Jariah Mohd JAN — University of Malaya / Malaysia
Assoc. Prof. Dr. Safin Jalal FATHWLLA — Koya University / Kurdistan Region of Iraq
Assoc. Prof. Dr. Rita ILGUNE — Mykolas Romeris University / Lithuania
Assoc. Prof. Dr. Mirela ANGHEL — University of Bucharest / Romania
Assoc. Prof. Dr. Cüneyt YILMAZ — 15 Kasım University / Cyprus TRNC
Assoc. Prof. Dr. Suleyman KASAP — Yuzuncu Yil University / Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Fakhra AZIZ — Lahore College for Women University / Pakistan
Assoc. Prof. Dr. Necat KESKİN — Mardin Artuklu University / Türkiye
Asst. Prof. Dr. Joanna BOCHENSKA — Jagiellonian University, Kraków / Poland
Asst. Prof. Dr. Omed Barzan BRZOO — Germian University / Kurdistan Region of Iraq
Assist. Prof. Dr. Ece YÜKSEL — American University of Cyprus / Cyprus TRNC
Assist. Prof. Dr. Nazli TYFEKÇİ — Gjakova Fehmi Agani University / Kosovo
Dr. Christian SINCLAIR — University of Arizona / USA
Dr. Salah Hwayyiz RASOOL — Koya University / Kurdistan Region of Iraq
Dr. Nawzad Anwer OMER — Koya University / Kurdistan Region of Iraq

Dr. Amir KARIMIPOUR — University of Isfahan / Iran

Dr. Katya DUNAJEVA — Eotvos Lorand University, Budapest / Hungary

Dr. Aviva BUTT — Sydney University / Australia

Dr. Alla TSARIKOVA — Pen Research Institute / USA

EDITORIAL

We are together for the twenty fifth issue, the September issue of 2026. It is very exciting to present this new issue of our e-journal, the International Journal of Kurdish Studies – a journal for Kurdish Studies. Every issue provides new ambitions and motivation for us to achieve a better journal, thanks to your fruitful and motivational support, collaboration and encouragement.

The papers in this issue are as usual listed in the Contents. They are again our contribution to the field of Kurdish Studies. We thank the journal employees, authors, reviewers and all the others who have contributed to the preparation process. And, we hope to meet you all again in the forthcoming issues...

Hasan KARACAN, Ph. D

Editor in Chief

Vol. 12 Issue 2
(September 2026)

CONTENTS

Page

Research Articles / Review Articles

- History and National Consciousness: A Critical Analysis of Kurdish Nationalist Historical Narratives 144
Jan Bahal YILMAZ
- In Search of Common Politics in the Levant : Armenian and Kurdish Activities in Syria and Lebanon (1939-1950) 183
Ece YÜKSEL
- Salim Barakat Joins the Scholarly Debate: The People of Three O'clock at Dawn on the Third Thursday 216
Aviva BUTT
- The King–Hero Opposition in Selected Kurdish Folktales from Iran: A Structural and Ecocritical Reading 226
Diana ROSTAMINEZHADAN, Amirabbas AZIZIFAR & Mahmoud KAMALI
- Music, Oral Culture, and the Reproduction of Collective Memory among the Kurds of the South Caucasus 248
Songül ÇAKMAK

Notes & Comments

International Journal of Kurdish Studies

Vol. 12 Issue 2 (September 2026)

ISSN:2149-2751

Editorial Hasan KARACAN	EN	PDF
----------------------------	----	---------------------

RESEARCH ARTICLES / REVIEW ARTICLES

History and National Consciousness: A Critical Analysis of Kurdish Nationalist Historical Narratives Jan Bahal YILMAZ	EN	PDF
---	----	---------------------

In Search of Common Politics in the Levant : Armenian and Kurdish Activities in Syria and Lebanon (1939-1950) Ece YÜKSEL	TR	PDF
--	----	---------------------

Salim Barakat Joins the Scholarly Debate: The People of Three O'clock at Dawn on the Third Thursday Aviva BUTT	EN	PDF
--	----	---------------------

The King-Hero Opposition in Selected Kurdish Folktales from Iran: A Structural and Ecocritical Reading Diana ROSTAMINEZHADAN, Amirabbas AZIZIFAR & Mahmoud KAMALI	EN	PDF
--	----	---------------------

Music, Oral Culture, and the Reproduction of Collective Memory among the Kurds of the South Caucasus Songül ÇAKMAK	TR	PDF
--	----	---------------------

Research Article

International Journal of Kurdish Studies

12 (2), pp. 144-182

<http://www.ijoks.com>

History and National Consciousness: A Critical Analysis of Kurdish Nationalist Historical Narratives

Jan Bahal YILMAZ¹

Received: Jan 24, 2026

Accepted: Mar 8, 2026

Abstract

This research evaluates the complex relationship between history, identity, and nationalism in the Kurdish context. It explores the challenges and motivations in the development of the nationalist narrative of Kurdish history writing. The primary objective of the research is to examine the role of these narratives in shaping national identity and their contribution to nation-building within a historical socio-political framework. While this study engages with the subject through the perspectives of constructivism, it is centered around three key tasks: analysis of the significance of history, in particular its role in defining national identity; exploring the relationship between historiography and political agendas, focusing on how historical narratives are manipulated for political incentives; and finally, a critical evaluation of Kurdish nationalist historical narratives, identifying their complexity and implications for contemporary Kurdish political conditions.

Keywords: Constructivism, History, Nationalism, Kurds, Kurdish History

Recommended citation:

Yilmaz, J. B. (2026). History and National Consciousness: A Critical Analysis of Kurdish Nationalist Historical Narratives. *International Journal of Kurdish Studies*, Volume 12 (2), 144-182, DOI: 10.21600/ijoks.1939806

¹Corresponding Author, Ph.D., Lithuania. E-mail: cihat.jan.yilmaz@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6162-316X>

Introduction

Famous historian Ibn Khaldun (2005) refers to the importance of history as:

“History makes us acquainted with the conditions of past nations as they are reflected in their national character. It makes us acquainted with the biographies of the prophets and with the dynasties and policies of rulers. Whoever so desires may thus achieve the useful result of being able to imitate historical examples in religious and worldly matters” (p. 11).

The important aspect of Ibn Khaldun’s definition of history is how the conditions of the past are reflected in the national character of societies. It makes it essential to know and understand a society; one should start by knowing its history, since the social, cultural, religious, linguistic, and political developments from the past are manifested in the present. In other words, a society’s historical background forms its current identity and social characteristics. Such importance is also emphasized by Ali Shariati, who argues that history is a movement flowing toward the future: the lifespan of the human species. Shariati states that just as an individual develops their personality and character throughout their life, from birth to the present, so too has the human species reached its present form throughout its lifespan, that is, within the history it inhabits. Therefore, history cannot be exaggerated; to use the language of existentialists, man is a being who acquires his essence in history. (Shariati, 2013, p. 89) Shariati’s definition sheds light on the importance of history in terms of not only the past but also the present. What forms the characteristics of a human is his experience throughout his past. Therefore, acknowledging and embracing history is crucial for societies to recognize and express their identities. It can be asserted that a society that is unaware of its past cannot fully understand its present ‘self’ or its significance within its geographical context.

Indeed, every society possesses a history, good or bad, or marked by victories or defeats. Ultimately, its significance diminishes, but what matters is how it is conveyed to the present and what influence it has. This is precisely where the issue of narrating history comes into play, which leads to history-writing, with the primary goal of integrating historical events with contemporary values. One of the most significant values is undoubtedly the construction and preservation of national consciousness. The best way to achieve this integration is by celebrating history with discourses such as the glorification of past events and personalities, their idealization, romanticization, and even involving falsification. For instance, the invasions led by Genghis Khan and his successors throughout much of the world are widely recognized facts.

However, despite this, Genghis Khan is still regarded as a national father among Mongols. Mongolian government promotes Genghis Khan as a symbol of national unity and independence. His picture is on the three highest denominations of Mongolian money. The ceremonial *ger* (yurt) located in the inner courtyard of Parliament houses a huge statue of the seated ruler; visiting dignitaries are brought here for 'photo-ups.' Right outside the legislative chamber on the first floor of Parliament, nine ceremonial 'banners' of white horsetails stand opposite a bust of Genghis Khan. (Sabloff, 2002, p. 36) Moreover, King Leopold II's reception among the Belgian people offers another example, whose legacy is filled with atrocities against the Congolese people. In June 2020, the group *Réparons l'Histoire*, Repair History, launched an online Change.org petition collecting more than 82.800 signatures, demanding that the city of Brussels remove all statues of King Leopold II. However, a counter-petition was launched, although it obtained far fewer signatures (21.250), against the removal. (Contested Histories, 2021) The case of Napoleon and Nazi Germany shows similar results. All in all, these facts give more meaning to the famous slogan in George Orwell's (1949, p. 19): "Who controls the past controls the future."

These facts are just as valid for nation-states as they are for communities striving for nation-building. Especially among the communities seeking self-determination, the significance of history can be leveraged for various purposes. In fact, asserting rights to a territory by referencing historical claims is often perceived as the only viable option. The experience of losing a territory perceived to be historically owned by a nation -likely through an event or a process that the nation and its people view as unjust and humiliating- can affect a nation's identity in a particularly powerful way. (Fang & Li, 2020, p. 345) A similar case occurs regarding the issue of self-determination. For an ethnic group, the primary goal in the process of nation-building is to establish control over a specific geographic area. And the first steps to justify this claim begin with demonstrating a historical sense of ownership.

In this case, one example of an ethnic group experiencing such processes is the Kurds, whose history has been shaped by serious events in the Middle East's socio-political context. Numerous studies have been conducted on Kurdish history by both Kurdish and non-Kurdish historians. These studies typically cover topics such as origin, homeland in historical context, cultural developments, and socio-political issues. Yet, when it comes to the interpretation of subjects such as certain events, myths, legends, and important figures, many questions remain about how they are narrated. Given the crucial role of writing history in reinforcing national

sentiment, in this case, Kurds are no exception. In Kurdish historical studies, this is particularly evident in the studies conducted by Kurdish historians. Due to factors such as oppression, denial, and state policies on culture and language, historians tend to challenge these policies by creating counter-narratives that oppose the dominant discourse.

The aim of this research is to identify the challenges associated with Kurdish history-writing, which have been influenced by socio-political factors. The primary objective of the study is to reveal the underlying motivations and ideological drives behind the development of nationalist narratives in Kurdish history writing.

The study is structured on several key tasks. Firstly, it observes history and history-writing through a *constructivist* perspective. Beginning by revisiting the theory of constructivism, the research evaluates the history-writing process through this prism. Secondly, it analyzes the importance of history in general, and particularly in a socio-political context. Within this context, it investigates the role of history in terms of national identity and nation-building.

Third, the research examines historiography in relation to political agendas. It investigates the factors and important components of historiography that are utilized for political ambitions.

Finally, the research provides a critical evaluation of the Kurdish nationalist historical narratives. It assesses these narratives in terms of their complexity of interpretations and their objectives in the contemporary Kurdish socio-political context.

The methodology of this research is based on a *literature review*. This review serves to analyze the theory of constructivism, both in general and specifically in relation to history and history-writing. Since this research is grounded on this method, the literature review covers all relevant aspects of the study, including the analysis of the concept of history and historiography, the accounts of historians who conducted studies on the Kurdish history, their interpretations and narratives that have emerged throughout various historical contexts. By examining the sources, the research identifies key subjects and debates within Kurdish historiography, as well as highlights the impact of constructivist theory on the understanding of historical events and their representations.

The study incorporates *comparative analysis* in different sections of the research. Although constructivism provides the research's general theoretical background, in debates such as identity, ethnicity, and ethnic symbols, the comparative method is used to examine constructivism alongside the ethnicist and ethno-symbolist schools of thought.

The comparative analysis is also utilized in the evaluation of the narratives and interpretations of historical events and figures. In this regard, the accounts of Kurdish historians and academics such as Muhammed Emin Zeki Beg, Celile Celil, and Mehrdad Izady are analyzed alongside those of non-Kurdish historians such as Nikitine, Minorsky, and Bruinessen to examine how past events and figures are portrayed differently.

Lastly, the research includes *media analysis* in order to reveal how certain historical events and phenomena are reflected in the media.

1. Exploring History from a Constructivist perspective

Constructivism can be simply defined as a framework in which social phenomena are products of social and cultural interactions. What it opposes is mainly the “naturalness” of the phenomena as they are influenced by cultural and social factors. In social studies, particularly in sociology, also known as social constructivism, it covers a variety of subjects such as reality, knowledge, objectives, and subjects that are related to social perception. Introduced by Berger and Luckman, constructivism argues that sociological interest in questions of “reality” and “knowledge” is thus initially justified by the fact of their social relativity” (Berger & Luckman, 1991, p. 15). Constructivism, in general, builds its arguments around the facts, or the notions that are accepted as facts, by challenging their existing understandings. The primary concern of constructivism, particularly of Berger and Luckman, is the reality of knowledge which occurs in the relationship between “knowledge” and “reality”. The authors examine these two elements in the framework of sociological interest, arguing that “in so far as all human “knowledge” is developed, transmitted, and maintained in social situation, the sociology of knowledge must seek to understand the process by which this is done in such a way that a taken-for-granted ‘reality’ congeals for the man in the street. In other words, *we contend that the sociology of knowledge is concerned with the analysis of the social construction of reality* (Ibid, p. 15)”. Thus, knowledge and reality, along with the reality of knowledge, differ according to social activities and their perceptions. This can be translated to the subjectivity of reality upon which knowledge is built.

One of the main discussions of constructivism evolves around two fundamental questions: objective and subjective. This school of thought suggests that objective and subjective are primarily predicates of judgement. We often speak of judgements as being subjective when we mean that their truth or falsity cannot be settled objectively, because the truth or falsity is not a

simple matter of fact but depends on certain attitudes, feelings, and points of view of the makers and the hearers of the judgement (Searle, 1995, p. 8). In Jackson and Sorensen's (2006, pp. 166-167) view, constructivists generally agree that they need to employ interpretive understanding in order to analyze social actions. But they are not in agreement about the extent to which it is possible to emulate the scientific ideas of the natural sciences and produce scientific explanations based on hypotheses, data collection, and generalization. On the one hand, constructivists reject the notion of the objective truth. Social scientist cannot discover a 'final truth' about the world which is true across time and space. On the other hand, constructivists do make truth claims about the subjects they have investigated, while admitting that their claims are always contingent and partial interpretations of a complex world.

When observing history, the constructivist school of thought brings the similar arguments into the discussion. The evolution of the constructivist view on history, as Leira and Carvalho (2016, p. 102) describes, to early constructivist, the central point of engaging history was to make the case for structural change. Accordingly, the first generation focused on macro-historical developments, using history as leverage to challenge the seemingly ahistorical truths of established scholarship. While the early constructivists were not necessarily united by identical approaches and understanding of the past, they shared an ontological commitment and a pluralist methodology. Ontologically, their focus was on showcasing the historical contingency of state and state-system, demonstrating how important the emergence of modernity was for our current predicament. Methodologically, the commitment was to showing how different sources and different ways of approaching sources lead to different results, accepting the multi-vocal character of history and thus the problem of looking to history for the 'facts', 'truth', or 'validity'.

One of the salient arguments of constructivism regarding history, is the question between fiction and facts and their role in history-writing which creates a complex structure in which interpretation is involved. Given the fact that the evidence of the past is essential for history, crafting a narrative around them becomes inevitable. As Williams (2012) puts it, "*Historical research is a process of discovery and construction. The historian investigates what happened in the past by researching the available evidence in order to establish the facts and the chronology of events. This evidence may include written records, archives, manuscript, maps, and documents, but also unwritten evidence- photographs, paintings, coins, records, tapes, videos,*

computer hard drives, and so on. The garbage of the past is everywhere. But from the very beginning, the historian must select and distinguish what is important and significant from what is unimportant and ephemeral. We discover evidence, but we construct a history” (p. 11). To simply put it, once an event takes place, the description and elaboration of the event becomes the duty of the narrator, in this case, historian. But one thing should be distinguished: constructivism, at least apart from the field of metaphysics, does not claim the falsity of history; it rather challenges the arguments built around the historical facts and the interpretations of the evidence and the meanings attributed to them. As Williams (2012) suggests, “History seeks to understand and explain past events by interpreting their meaning. The historian seeks to discover order and structure in the chaos and messiness of the past. The historian also constructs order and structure by creating a narrative or an argument, based on verifiable evidence” (p. 12).

Since historians live in a different time than the time when the event took place, their view on the historical evidence ultimately falls into their personal interpretation. In fact, interpretation is as important as the discovery for historian. The evidence should be described, explained, narrated; thus they form the general interpretation of the historian which ultimately leads to a constructed reality about the past. Nevertheless, as White (1973, p. 281) argues, the historian has to interpret his material in order to construct the moving pattern of images in which the form of the historical process is to be mirrored. And this is because the historical record is both too full and too sparse. On the one hand, there are always more facts in the record than the historian can possibly include in his narrative presentation of a given segment of historical process. And so the historian must “interpret” his data excluding certain facts from his account as irrelevant to his narrative purpose. On the other hand, in his efforts to reconstruct “what happened” in any given period of history, a historian inevitable must include in his narrative an account of some event or complex of events for which the fact that would permit a plausible explanation of its occurrence are lacking. And this means that the historian must “interpret” his materials by filling in the gaps in his information on inferential or speculative grounds. While White emphasizes the importance of interpretation, he also demonstrates its involvement in the history-writing process in three ways:

- Aesthetically: in the choice of narrative strategy;
- Epistemologically: in the choice of an explanatory paradigm;

- Ethically: in the choice of a strategy by which the ideological implications of a given representation can be drawn for the comprehension of current social problems (1973, p. 307).

The result of the involvement of interpretation in three steps once again raises the question of objective and subjective. Indeed, the created style of history-writing by the historian, taking into account all the three ways of interpretation, one might be certainly sceptical about the objectivity of the narratives. Such style, once again in White's view (2014, p. 60), represents a particular combination of modes of emplotment, argument, and ideological implication.

Taking history and history-writing beyond the border of academic discipline, the efforts should serve a specific purpose. One of them indeed is to help shape public opinion about the past. What shapes this opinion the most is how the past is interpreted rather than simply how the past event occurred. The problem is that we access the past through frames of interpretation, and these frames have their own history. The assumptions, questions, silences, politics, and much else that have shaped history writing over time become evident. This does not mean that histories do not contain facts, only that they have certain facts, not others, and that they assign certain significance to those facts and not to others (Goddard et al. 2025, p. 281). Therefore, as in Nietzsche's (1957) view, *"To think objectively, in this sense, of history is the work of the dramatist: to think one thing with another, and weave the element into a single whole, with the presumption that the unity of plan must be put into the objects if it is not already there. So man veils and subdues the past, and expresses his impulse to art- but not his impulse to truth or justice. Objectivity and justice has nothing to do with each other. There could be a kind of historical writing that has no drop of common fact in it and yet could claim to be called in the highest degree objective"* (pp. 37-38).

From this point of view, constructivism cast doubt on the privileged nature of certain transforming rules, although they recognize the use of various transforming rules by means of which the creation of different ideas or pictures of the past are justified. The possibility of using various transforming rules leads historians to different meanings of facts or events, so that various depictions of reality arise. The plurality of historical pictures makes unclear the idea of one firm and "obvious" structure of the past. By making problematic the possibility of "uncovering" the content or meaning of historical pictures of the past, the constructivist view of history emphasizes the problem of the relativity of historical knowledge (Such, 2017, p. 801).

2. Why history matters?

John Tosh (2015) begins this debate with the notion of collective memory. He argues that all societies have a collective memory, a storehouse of experience that is drawn for a sense of identity, and a sense of direction. Professional historians commonly deplore the superficiality of popular historical knowledge, but some knowledge of the past is almost universal; without it one is effectively excluded from social and political debate, just as loss of memory disqualifies one from much everyday human interaction. Our political judgments are permeated by a sense of the past, whether we are deciding between the competing claims of political parties or assessing the feasibility of particular policies. To understand our social arrangements, we need to have some notions of where they have come from. In that sense, all societies possess ‘memory’ (pp. 4-5). This can be translated as historical self-awareness. Alternatively, this self-awareness can also be interpreted as a historical existence. The reason behind that is that the most important characteristic that the memories of societies bestow upon them is their past which makes them who they are. With such characteristics, history no longer remains in the shadow of the past; it becomes a part of the present. In other words, history becomes the definition of today. One of the crucial roles of history in fostering self-awareness and self-recognition is its function as evidence. It raises questions about how an identity without a past can be perceived in the present. Therefore, every society that seeks to establish its “self” in the present first attempts to present a past.

As evident as it is, in the context of self-awareness with its relations to history, what emerges is the matter of identity as the primary question. Looking at debates on identity, particularly national identity, historical roots and values are among the main arguments that create a basic ground for the term. What forms a national identity, through *ethnacist* theories, elements such as a common language and culture, a shared historical territory, kinship, and bloodline are of primary importance to observe. In this context, Smith (1991) proposes five criteria to define a national identity:

- A named human population sharing a historic territory,
- Common myths and historical memories,
- A mass,

- Public culture,
- A common economy and common legal rights and duties for all members (p.14).

In another definition of national identity, Smith (2002) draws a similar picture which demonstrates the significance of history:

“A named community possessing a historical territory, shared myths and memories, a common public culture, and common laws and customs.” (p. 15)

Both definitions emphasize the essential role of history in defining an ethnic group or nation. On the other hand, its relationship with historiography becomes clearer in both general and nationalist narratives when it is viewed as a political process, as represented by the *modernist* approach, which suggests that the factors of nation and nationalism are taken as an ideological or political position in history. Yet once again, Smith emphasizes the importance of historical roots by describing the element of *durability* in the construction of identity while explaining the historical origins of nations as perpetuating their identity, if not all of the nationalists. Thus, the people thought that nations had existed since the beginning of time and that even if nature was not itself, it was ingrained in the existence of man. As for nationalism, Smith (2009) argues that although nationalism is recent and new, nations are seen as extended forms of kinship, and therefore as old as the universal and family conception. And so, it emphasizes that the nation is both a category and a community structure, with its history and culture (p. 20).

After the French Revolution, along with the concepts of freedom and equality, the concept of national identity came to the fore, which in modernists view, is a new phenomenon. As a result, this event caused France and other European states to enter the process of “nationalization” after their monarchs, and it also affected all the world societies in the post-nineteenth and the first half of the twentieth century (Şimşek, 2014, p. 2). No doubt, the doctrine of history was not invented in the 19th century, although it was re-developed in parallel with the acquisition of modern scientific disciplines. In this regard, it has become essential to highlight the specific characteristics of society and to emphasize the exact differences between “us” and “them” in order to build and to reinforce a national identity by employing certain events and phenomena from history, thus creating historiography. Such factors also lead us to view “us” and “them” with regard to national identity through a constructive perspective. Unlike the ethnicist view, which is keen on identity as an independent phenomena, constructivism brings identity into the debate of nationalism. In this case, these concepts are constructed both socially and

politically. Overlapping with modernist approach, what creates the center of this debate is the concept of nationalism; and national identity is perceived as a product of socio-political developments. That is why, as Anderson (1991) defines, it is an “imagined community” (p. 6). Kedourie (1994), on the other hand, views nationalism as a doctrine that was created in Europe in the early 19th century (p. 9). Another argument is presented by Gellner (1964), who believes that nationalism is not the awakening of nation to self-consciousness; it invents nations where they do not exist (p. 169).

Looking at these definitions, one might suggest that they mainly refer to societies which found their place in a nation-state where the construction involves state policies. This indeed excludes societies which strive for self-determination and build their nation states. While in the case of nation-state, national identity is the subject of the state’s guarantee, in the case of the latter, it becomes the duty of the leaders. Yet for the leaders to create their arguments, what is needed the most is a narrative that would confirm their identity and justify the actions to win a status for the identity. This necessitates efforts to provide evidence from the past for the present claims. Such efforts, as, highlighted by Ibn Khaldun (2005), together with the necessity of considerable and much knowledge and right speculative mind, suggesting certain aspects such as, the principles resulting from customs, the fundamental facts of politics, the nature of civilization, and the conditions governing human organizations (p. 11). What is evident at this point is the true purpose of the presentation of a history and to what objectives it is deployed. Once again, in Shariati’s (2013) argument, “History is not the knowledge of the past. History is not the sum of events that occurred before. History is not the study of independent cultures, independent civilizations, independent societies, or specific tribes, nations, and races in a particular era. Indeed, history is not even the knowledge of the various changes and transformations of realities that emerged throughout different times and eras. History, for example, literary history, is not poetry or art that a writer, poet, or artist has given a certain form, direction, and meaning in the name of a historian, according to their own taste, beliefs, and ideals. History is not a mirror of lessons learned. History is not about talking about something that has already happened. History is a past that has shaped the present” (p. 89).

Another view which confirms the “constructed” nature of history can be observed in Engel’s (1977) statement which suggests that history starts with man, people make their own history in person and with consciousness. He claims that people come close to making their

history to the extent that they distance themselves from animals. The effect of unexpected factors and unchecked forces on this history is also reduced in the measure of human detachment from animals (p. 52). Under these circumstances, making a history depends on the human community's struggle to transform and use it to its advantage in the face of circumstances other than its own, the effects directed at it, the incalculable obstacles faced in the process of moving towards the intended purpose (Topakkaya, 2008, p. 387). In the struggle of national movements, it is possible to see all the advanced features of the process of making its own history of any human society and thus confirm Engels' theses of historical materialism. Moreover, from a Marxist perspective, 'human' is the main actor in the endeavor of history. History is immobile; all the conflicts within history are done by humans. Therefore, he says, real and living man, undoubtedly, is not history, using man to fulfill his goals - as if he were a person in his own right; history is nothing but the activity of man who runs after his own goals. (Jorge, 1998, p. 41). To narrow it down to the subject matter, the act of "writing history", which can be considered as part of the act of making history in particular, begins to acquire its general and distinctive national characteristics in this process. In Duara's (1995) words: "*Nations emerge as the subjects of History just as History emerges as the ground, the mode of being, of the nation*" (p. 27).

Another important matter is that, in addition to self-recognition and identity-building, societies also begin to differentiate themselves from others. A powerful tool in this process is the presentation of a history that is distinct from that of other societies developed through certain processes. Aysever (2009) points out that the way for any society to 'separate' by organizing around the national-consciousness and by explicitly identifying the characteristics that distinguish itself from other national communities is through the intensifying expression of these processes, which can be considered "natural" and spontaneous. While these historical conditions are necessary and sufficient for the completion of the process of nationalization, the imperative condition for a nation to make its own existence "for itself" is that a national liberation ideology and policy become a material force. To this point, 'national history' is a meta- or master narrative of historical writing, i.e. the underlying script of 'historical culture' at a given time in a given country (p. 10). Such a narrative might retrace a remote past of foreign domination to a period when the nation allegedly struggled against such oppression and independence. Ultimately, this fight was supposed to end in the creation of an independent state with a modernizing society (Simon, 2019, p. 183).

Despite the fact that postmodernism has introduced various interpretations of identity in contemporary society, as well as its relativity through constructivist view, many collectivist cultures still identify individuals primarily through their ancestry, meaning that a person's background is the essence for their status and dignity within the community; that is, the important role of individual history in defining who they are. On a broader scale, a nation's history influences its standing in both regional and international contexts. The historical narratives of societies, whether they pertain to ethnic groups or nations, reveal their identities to the world. History serves as both a collective 'memory' and a source of 'awareness,' enabling them to reflect on past experiences, understand their evolution, and comprehend the reasons behind their current circumstances. It encompasses a deep understanding as well as popular historical knowledge.

3. Writing history, making history

Edward Hallett Carr (1987) defines history as a continuous process of interaction between the historian and his facts, an unending dialogue between the present and the past. (p. 30). Carr's definition not only represents a simple definition of history but also demonstrates the role of historians in making history. Indeed, such a role begs questions whether what presented are truly facts or merely fabrications of historical phenomena or their exaggerations. This presentation takes us back to White's (2014) constructivist thoughts who presented three modes of combination: *emplotment*, *argument*, and *ideological implications* (p. 60). When history is invoked by societies, it is up to contemporary thinkers, starting from historians, decision makers, and policy makers to evaluate its alignment with their goals. These evaluations can influence the support of historical works. Yet the true justification for historical narratives lies in their ability to promote and elevate national values. Lerner (1997) claims that such aspects lead to misuse of history. She argues that we construct symbolic communities, based on ethnicity, religion, race, or any other kind of distinguishing mark, setting ourselves apart from those different from us, in order to find and enhance our own identity. We look to a past community, our "folk" of whatever definition, and our stories weave a collective myth into our own narrative. These widespread collective myths can serve as a creative, harmonizing function, in stressing shared values, ideas, and experiences. They offer us heroes in the past, role models for emulation, and provide us with a coherent narrative which gives shape and order to our experience (p. 201).

History is the transformation and development of a society over time. Therefore, social memory is built upon the constructed narratives of historical events, which serve as a foundation for building a national identity. Societies have a fundamental need for a historical narrative, driven by their desire to answer questions about the past, present, and future. The presence of history lessons in the curricula of countries worldwide reflects the importance of shared knowledge about key events and elements in the formation of national identity. Ultimately, national identity is rooted in a collective understanding of the past, and behind this understanding lies history. In the search for social and political recognition, societies turn to their past to validate their presence in the modern world. In that case, historical references, such as myths, legends, events, figures, and elements alike, become significant tools in this process. Consequently, a relationship develops between the past and present identity, which can be described as a ‘historical-modern-self.’ This relationship illustrates how today's identity is built on history, while history is interpreted through the lens of today's identity. Walter Pohl (2019) describes this relationship as “histories and other narratives of identity do not merely reflect past and present identities; they help to create, reaffirm, modify, and legitimize them, and to project them into the future” (p. 12). Yet looking at these essential aspects, *create, reaffirm, modify, and legitimize*, it is possible to state that all of them are parts of a certain construction. The fact that history does not exist without historians, their duty becomes fundamental to create a path from the past to the present to reach these goals, and eventually to *project them in the future*.

These narratives lead to one of the main questions, that is historiography. Cambridge Dictionary defines historiography simply as “the study of history and how it is written.” Dursun Dilek (2001) categorizes the aim of historiography as:

1. Interdisciplinary goals of history, academic,
2. Educational goals of history, non-disciplinary (p. 29).

Dilek’s categorization of the aims of historiography suggests that the primary purpose of the first category is to teach history in a general educational purpose; and the undisciplined aim of history is to create a national identity. However, the aims of historiography cannot be limited to only two aspects. Historiography can be defined as “the history of history” (Mandavili, 2015, p. 2). In this regard, historiography expands to encompass a wider range of histories. On the other hand, the objectives of historiography can vary by nation, and the way individuals interpret historical events influences how they perceive and how they represent themselves. Consequently,

the use of history as a tool in establishing nationalist ideologies has led to the birth of a category called nationalist historiography (Tekeli, 1998, p. 103).

It is evident that the role of history does not only simply define societies, but its relationship with politics and its services for political agendas is ratified. History is, in fact, one of the essential tools for political ambitions, especially when one group attempts to assert itself against another. That is how it becomes an instrument of propaganda in the hands of politicians. But it is important to highlight the role that historians play, as their narratives of historical facts are crucial in creating the understanding of the past. In Jan Marinus Wiersma's arguments (2009), "the objective interpretation of the facts is not possible. Facts as such mean nothing. Historians select them and create the framework within which they get meaning. They look at the past from their own perspective, different from that of their predecessors and successors" (p. 15). Wiersma also claims that "historians are not neutral and are influenced by their contemporary societies, as he goes on by stating that what applies to historians also applies to politicians. Nevertheless, historians use scientific tools to study the past, and they try to be as impartial as possible. History is neither a purely subjective undertaking where every narrative of the past is equally good; nor, however, is objectivity to be found in uncritically accepting embellished images of the past" (2009, p. 15).

As examined earlier, objectivity and subjectivity are the main question in the constructivist school of thought. Even though in terms of objective and subjective Wiersma present his critical point of view towards historians, not as harsh as Nietzsche does, he still praises their role for using scientific tools to study the past. While Nietzsche, as mentioned earlier, believes that history is the work of dramatists, Wiersma keeps a balance between purely objective and purely subjective. On the other hand, when looking at the example of the study of Turkish history, it is possible to give credit to Nietzsche's argument, which in the case of Prof. Afet Inan (1930), who presented the *Turkish History Thesis* in 1930 claiming as:

"The highest and first civilized tribe of humanity are the Turks, whose homeland is Altai and Central Asia. It is the Turks, who are given names of Sumer, Akad, Alan, who founded the first civilization of humanity at least 7000 years before Mesopotamia and Iran and opened the first historical period for humanity. The autochthonous inhabitants of the delta in Egypt and the founders of Egyptian civilization are Turks. Sami Hammurabi, who found fame in Mesopotamia in 2300 BC, Assyrians who took place in history are histories in history. The autochthonous

people of Anatolia, the first and true owners of the Doryens, who took the Greek name, are the Turks whose ancestors were at the head of the Hittites” (p. 243).

It is important to note that the crucial point is the way that nations recognize and narrate their history, how they value it, how they use it on the masses, how they benefit from it, and above all, how they utilize it as a propaganda tool against their rivals. Hence, through the relationship between history and identity, it is evident that history as an ideological tool that concerns societies the most, namely, expecting that what people know and regard their national history influence their nationalism and patriotism significantly. In particular, those who overestimate the achievements of their countries’ civilization should have a stronger sense of national identity than others. Conversely, underestimation of national historical achievements may reduce an individual's national identity (Haifeng & Xinsheng, 2018, p. 2). Whether the narratives of historical events reflect the truth or not, again depends on the self-image of the nations. As demonstrated in Prof. Inan’s speech, in which all the mentioned civilizations are originally associated with the Turkish origin, including Mesopotamian, Muhammed Emin Zeki Beg (2014) attributes the origin of the Kurds to the Medes who were one of the ancient peoples of Mesopotamia (p. 82). Similarly, in the example of the story of *Kawa the Blacksmith* and *Zahhak*, even though lacking historical evidence, true or not, it is the narratives that play the important role on where to place a nation. As Bernard Lewis (2014) states, history that is not true is better than no history. People can live with delusions and myths (p. 158). Therefore, the historical narratives become one of the most prominent subjects in the sense that serves both the perception of identity and the nation/nationalism since every nationalist believes that there is a special relationship between the nation and the piece of land whose ancestors first emerged and flourished as a separate group (Gelvin, 2016, p. 247).

This leads to the question of how political trajectories influence the writing of history. History is often presented in a way that emphasizes the greatness of the nation and the wickedness of its enemies, thereby fostering a sense of national pride. Once it is placed in the public’s memory, victories from the past are credited to the nation’s greatness, while defeats are attributed to the blame of the "enemies." For instance, according to the Levada Center (2020), most Russians have consistently regretted the dissolution of the USSR. In 2020, 60 percent of respondents expressed regret and 63 percent believed that the dissolution could have been avoided; 49 percent of those polled named “destruction of the USSR” among the twentieth-

century events that evoked in them feelings of shame and sadness; and 76 percent have a positive opinion about the Soviet era in terms of stability, good life, availability and quality of goods and service, free education and medicine (p. 5). Whereas, in the view of the Ukrainian population, Soviet history is known as the history of famine, subjugation, and nuclear fallout (Justice & Lassin, 2022, para. 1).

To understand this duality, it will be useful to examine the concept of *ego history*, presented by Braganca and Louwagie, (2018) who quoted from Pierre Nora:

“An experiment (...), an exercise which involves clarifying one’s own history as one would write the history of another, to try to apply to oneself, with one’s own style and cherished methods, the cold, globalizing, explanatory gaze that has so often scrutinized others. To ease out, as a historian, the link between the history that you have produced and the history of which you are a product” (p. 6).

What ego-history tends to identify is that, the narrative of a nation’s history does not remain only in the historical description of the *self* but also of *others*. Such narratives create a multidimensional framework in which historical events are observed and interpreted. What becomes the result is the clash of narratives in an environment in which counterarguments collide. For instance, the Ottoman Empire is considered as the symbol of power and the representative of Islam among Muslim communities. But in the European views, for over six hundred years, they were the enemy on the border of Europe, the heathen at the gates of Christendom, the scourge of God sent to punish the sinner and test the faith of the righteous. Myth and symbol, enemy and outsider, both heathen in religion and barbaric in nature, the Ottomans were characterized as the traditional enemy for the nations of Europe (Vossler, 2010, p. 1).

Similar examples of ego-history can be observed in colonial rhetoric. For instance, concerning French colonization in Algeria in French textbooks, in 1989, senator Paul Alduy confronted the ministry of education for what he thought is the misinterpretation of this episode with the lack of recognition for the suffering of the *pieds noirs* (French colons that inhabited Algeria) and the humanitarian drive of the French when conquering Algeria. It is because of such a statement that the law of February 2, 2005, with article 4 asking for the recognition of the positive impact of French colonization, became visible in the French political agenda. Article 4

was an attempt to rehabilitate the French colonial ideology of the mission *civilisatrice* (Chauveau, 2013, p. 5).

All in all, with the construction of modern nation-states, alongside their economic, military, and diplomatic needs, the development of national identity and the cultivation of a nation's moral foundation is an important process. In that case, the first goal to reach is the creation of a national consciousness. The main step to be taken to achieve this goal begins with referencing the past. That is why history and history writing have become essential for every nation. This results in the formation of a national history that represents the collective experiences of the nation. In this process, the focus shifts from individual, family, tribe, or clan affiliations to a strong connection with the nation itself. It would not be wrong to assert that every society's history exhibits a constructive method.

Finally, the existence of political interests in the past and present, centered around the narratives created by past events, cannot be ignored. On the other hand, in the process of history-writing that will serve a nation and its morale, elements must be carefully selected and molded. That is because the created reality is essentially a created memory. And the important aspect of this memory is the careful selection of facts, events, and individuals. Therefore, every part of the present must fully align with an understanding of the past and future. The experiences of creating nation-states and the ongoing struggle to maintain stable and legitimate sovereignty within a defined territory have occurred at various times across different regions of the world. However, almost all national narratives feature competing and contrasting interpretations of the past. These historical accounts are shaped by each nation's unique sense of generational time and consciousness, as well as their own processes of solidifying history. In light of these arguments, in Hobsbawm's (1997) words: "*History is not invoked but constructed; it is not presented but represented and used to give meaning to the present. If the present is unsatisfactory, the past can be looked to as a way of reconstructing the present*" (p. 34).

4. Nationalist narratives of Kurdish history; a critical overview

In nationalist discourses, the use of historical narratives to justify disagreements rooted in identities is a fundamental aspect. As previously mentioned, the way history is presented serves to build a contemporary identity. In the context of nationalist ambitions, these narratives are often constructed through selective interpretations that would serve to link a "glorified" past with the

justification of the actions taken in this regard. If nationalist sentiment is to be fostered within a society, it is essential to create a strong foundational framework. If this foundation is not based on factual evidence, it can be fabricated, crafted, and narrated. Such nationalist historical narration, according to Hakansson, based on four principles (2025):

1. *Subscribing to the cult of the glories dead*: historical heroes are worshiped for their death-defying actions and are used to instill the same willingness to sacrifice in the nation's citizens today, in a manner strongly reminiscent of exemplary history writing.
2. *Relating to history cultures*: deciding what kind of history can be used, for which purposes, and when. At the same time, their account must abide by nationalist grammar.
3. *Proof of national sentiment as a historical driving force*: the historical narration illustrates that a national sentiment as a guiding principle for the people previously has saved the nation.
4. *Reverberating ideas*: providing a historical basis for an existing idea or ideology (pp. 130-132).

In light of these principles, as with any society, Kurdish nationalist discourse demonstrates a similar pattern. In Abbas Vali's (2005) arguments, Kurdish nationalist discourse, while aware of the fragmentation stemming from the division of Kurdistan, continues to hold onto the concepts of a unified community and identity, viewing this as an expression of shared origin (p. 83). The question of origin, however, is one of the critical issues in such discourse. Hassanpour (2005), when describing the term, makes a distinction between how other nations perceive their origin and the discourses constructed in Kurdish historical narratives:

"The question of origin is applicable to many national movements that find their raison d'être (reasons for existence) largely in the differences and conflicts between themselves and other nations. For the Kurds, however, "origin" is the realm of state violence and the (re)production of differences within the regime" (p. 135).

In Kurdish history-writing, this origin is primarily characterized as an "ancient civilization." Such characterization aims to express the aspiration to be the rightful inhabitants of the territory they occupy. For instance, historians such as Muhammed Emin Zeki Beg (in his work "History of the Kurds and Kurdistan"; Zeki Beg wrote his work in 1931. Nubihar Press published its Turkish version in 2010. This research uses the eight edition of the book, published in 2014), Botan Amedi ("Kürtler ve Kürdistan Tarihi" or "History of the Kurds and Kurdistan,"

1991), and Kazım Yeşilgöz (“Kürtler; Kökeni ve Tarihi” or “The Kurds: History and Origin,” 2004) emphasize forms of power—like civilization, empire, or kingdom—that once ruled the region and possess ancient roots. These historical roots are presented as significant expressions of power. For instance, in Zeki Beg’s work (2014), the origin of the Kurds is traced back to the Medes Empire (p. 85). Additionally, citing Xenophon's “*The Return of the Ten Thousand*”, he mentions *Kardu* people who lived between 400-4001 BC, with their lands extending as far as the Botan region (Zeki Beg, 2014, p. 59).

In Kurdish historical studies, there is almost a complete agreement on the question of origin, especially in the works prepared by Kurdish historians. It can be said that having an origin linked to an ancient and a strong civilization forms the general content of these works. Mehrdad Izady’s (2009) attribution of this origin to the Hurrians (p. 35), Tori’s (1998) confirmation of the same claim (p. 13), Kazım Yeşilgöz’s (2003) arguments that the word “Kurd” was first encountered in Assyrian inscriptions around 2000 BC (p. 16), and Celadet Ali Bedirxan’s (2009) citation of Xenophon as a source (p. 25) are only a few examples of how a narrative is constructed on origin. Similarly, non-Kurdish historians such as Nikitin (1943, p. 2) and Minorsky (2004, p. 42), who have conducted studies on Kurdish history, also seem to agree with the same discourse.

It is worth noting that the key issue is neither confirming nor refuting the claims of the Kurdish historians who trace their origins to ancient civilizations. The central debate focuses on understanding how these narratives are constructed and how they fit within nationalist discourse. The point that determines its importance regarding the subject, as Vali states (2005), conceptual and political differences that define Kurdish nationalist discourse and practices (p. 84). These differences demonstrate the existence of different conceptions of origin within nationalist discourse, and how these conceptions create different and conflicting notions of Kurdish history, society, and identity. Additionally, Hassanpour’s (2005) argument presents a clear political dimension to this debate:

“In academia, another arena of conflict; another debate is being waged over the question of "origins." Although the struggle has epistemological, theoretical, and methodological aspects, its main focus is politics” (p. 136).

The notion of having ancient origins linked to a powerful empire signifies a driving force of nationalism. This belief not only fosters a sense of pride and unity among citizens but also is

an indication to legitimize contemporary political movements. By emphasizing historical achievements and cultural heritage, nations often seek to draw parallels between their glorious past and their current struggles, offering alternative narratives that reframe the challenges they face today. These historical connections can provide a sense of purpose and collective identity, influencing how societies understand their present circumstances and envision their future. Bozarslan (2005) suggests that technically, past victories and defeats are powerful means as they are understood equally with feelings of pride and tragedies; on the other hand, as a cultural, ideological, and political discourse, it is an inexhaustible source to legitimate the claims of Kurdish nationalism (p. 32). Bozarslan's also brings four characteristics that describe the Kurdish nationalist historiography, particularly the frame of Kurdish nationalism:

- a) historiography's invention of myths and legends, folklore, tradition, facts and behavior patterns;
- b) carrying a meaning only when it becomes a part of a political process;
- c) despite its continuity, its functions still to be dependent on what the political actors take from it and how to position it;
- d) taking into account what it represents rather than what it says (Bozarslan, 2005, pp. 33-36).

One significant result is that history fundamentally challenges ethnicist theories that define identity through a primordialist lens, which posits that ethnic identities are innate and unchanging. Ethnicist theories, as studied before, typically rely on shared historical roots as a primary source for building national identity, asserting that a common past is the strongest factor. However, taking into account what Bozarslan claims, history also holds immense significance for constructivist theories of identity. In this context, history is not merely a repository of facts used to introduce a group of people; rather, it serves as a potent political instrument that is strategically employed to influence and shape current political realities. By leveraging history, political actors can promote a sense of national consciousness and construct a cohesive national identity, often highlighting selective historical events or narratives that resonate with contemporary aspirations and values. This dynamic illustrates how history can be manipulated to support specific political agendas, demonstrating its dual role as both a foundation for identity and a tool for political mobilization.

When looking at the objectives of Kurdish historiography, documenting their history is primarily tied to a political agenda that emphasizes their quest for self-determination. Unlike nation-states that often have the luxury of a consolidated historical narrative, the Kurds face the challenge of presenting their history in a way that legitimizes their claims for autonomy and a recognition on the global stage. Such need is particularly pressing given their rich cultural heritage, which dates back thousands of years, and their contributions to ancient civilizations, including their ties to the Medes. Thus, if the Kurds do not actively articulate and promote their history, the importance of their ancient roots and vibrant past risks becoming overshadowed or dismissed entirely in the broader discourse surrounding national identity and statehood. The best example of it, as McDowall (2004) argues, is that history, as well as myths, plays an important part in nation building, and it is no accident that history has been a major preoccupation of Kurdish nationalists. From the 1930s onwards, a number of historical works appeared, written by Kurds who were clearly nationalists in their thinking. The most solid of these was Mohammad Amin Zaki's *Khulasat tarikh al Kurd and wa'l Kurdistan* (History of the Kurds and Kurdistan), first published in Kurdish in 1936 and clearly intended to awaken the literate class to their national history (pp. 5-6).

Another important point in this situation is the reactive nature of history that needs to be written. This suggests that the individuals involved cannot truly identify themselves or their rightful place in society by relying on the narratives constructed by others. This underscores the need for them to articulate their own history, both as a response and a deliberate act of self-definition. By doing so, they are obliged to create a narrative that reflects their unique past, values, culture, thereby ensuring their stories are recognized as meaningful as worthy in the broader context of history. Following the establishment of the Republic of Turkey in 1923, certain works endorsed by the Turkish History Foundation began to promote the idea that a Turkish civilization existed thousands of years prior to the rise of the Babylonians and Assyrians in Mesopotamia. Particularly in "*Türk Tarihinin Ana Hatları* (The Main Outlines of Turkish History)" conducted by several researchers in 1930, it is contended that the Turks played a crucial role in laying the foundations of diverse ancient civilizations, including those of Egypt, China, the Aegean region, as well as the Latin and Anatolian cultures, thereby suggesting a significant and overarching influence from the East to the West (Inan et al. 1930, pp. 200-243).

The Turkish National Assembly, aligning with these historical narratives, formally accepted these theses. These works primarily focused on the Turkish origins of ancient civilizations, a perspective that was part of the nation-building process of the young Republic. Within this framework, other ethnic groups in Anatolia, including Kurds, were not separately addressed. There are also assertions in some sources that the Kurds may have Turkish origins, with some proponents linking their name to the term "Kart-Kurt" (KKK, 1980, p. 43), which references their mountainous habitat. This discourse reflects the broader effort to construct a national history centered on Turkish identity during the early Republican period.

Therefore, importance of creating a counter-narrative becomes evident when confronted with dominant narratives. This necessity is powerfully articulated by M. Emin Zeki Beg, who emphasizes the crucial role of conducting historical research. By challenging prevailing narratives and offering alternative interpretations, Zeki Beg (2014) underscores the fundamental need to present his work as:

"From the moment the term Ottoman was completely eliminated in Turkey and replaced with "Turk " and" Turan ", I, as every Ottoman citizen who is not Turkish, naturally came to the knowledge of the identity of a nation separate from the Turks. This consciousness led to an emotional and sensitive nationalism and a tendency to bring national qualities to the front (p. 23).

For this reason, as for Zeki Beg, the collapse of Ottoman universalism and the rise of Turkish nationalism immediately after that, provided space for the formation of modern Kurdish history. The fundamental change in the way that the restrictive principles (Islamic) *ethos* of the national system is replaced by a wave of ethnic self-consciousness has pushed Zeki Beg to seek his own Kurdish identity. From this point of view, writing the *History of the Kurds and Kurdistan* is an attempt at self-consciousness, as well as an attempt to create a genealogy of Kurdish nationalism (Vali, 2005, p. 101).

In conclusion, the nationalist narrative of Kurdish history seems to serve as a necessary framework rather than simply an accessible historical account. This reactionary approach goes beyond merely showcasing origins and past experiences; it becomes a matter of self-awareness. In other words, writing history transforms into a process of identity construction, illustrating who they were and are, as well as who they were not and are not. There is no doubt that Kurdish

national identity has deep historical roots that predate this period of time. But the formulation of a modern Kurdish national identity showcases a particular appearance in strategically using historical narratives as a political instrument. Such evolution is a reflection of the shifting political environment and various circumstances faced by the Kurdish people. Examining the narratives of historical events and how they are mobilized to shape political incentives, they can offer a comprehensive approach towards the formation of Kurdish national identity in response to contemporary issues. As Beruly (1993) suggests, there is the re-enactment of a moment in national history. History provides identity within the *historicist* frame of reference (p. 66).

4.1 Myths, legends, and figures; clash of narratives in ethno-symbolic references

Smith defines ethno-symbolism as it considers the cultural elements of symbol, myth, memory, value, ritual, and tradition to be crucial to an analysis of ethnicity, nations, and nationalism (Smith, 2009, p. 25). Smith justifies his claim by showing three reasons:

- a) various combinations of these elements have played, and continue to play, a vital role in shaping social structures and cultures, defining and legitimating the relations of different sectors, groups and institutions within a community;
- b) these cultural elements each community with a distinctive symbolic repertoire in terms of language, religion, customs and traditions, which helps to differentiate it from other analogous communities in the eyes of both its members and outsiders, and they have raised the profile of the community and sharpened its social boundary and its opposition to outsiders, as much as the boundary has continued to define the community and divide ‘us’ from ‘them’;
- c) finally, shared values, memories, rituals and traditions have helped to ensure a sense of continuity with past generations of the community - a sentiment greatly enhanced by the widespread acceptance of collective symbols such as flag, anthem or national holiday whose meaning may change over time but whose forms remain relatively fixed (Smith, 2009, p. 25).

The primary symbolic elements that shape a national identity revolve around language, religion, customs and tradition, as well as territory. This theory shows that these elements constitute the foundation of a national identity, independently from any ideology which includes nationalism. Both nation-states and nationalist movements utilize their symbols, even though their employment showcases different purposes, either to preserve or to revive their identity.

Smith (2009) also reaffirms that *“nations for both modernist and ethno-symbolists are conceived of as historical communities, embedded in specific historical and geo-cultural contexts. As a result, their origins, character, and trajectories are amenable to causal historical analysis. This is not to claim that nations have ‘essence’ or to reify nations and nationalism, but to see them as forms of community and movement, located in specific contexts of space and time, with their members viewing as resources and vehicles for their own interests and visions, and as intimate social bonds and cultural solidarities”* (p. 14).

Looking at Smith’s definition, the first thing that comes to minds is the clear distinction between the theories. As previously analyzed, the ethnicist and constructivist views have been differentiated in the argument of nation and nationalism on the aspects of “existing” and “produced”. Ethno-symbolism, however, seems to be an attempt to create a common ground for both theories, as both the primordial and constructed elements can be found in this theory. What attracts the attentions in Smith’s arguments is certain symbolic elements such language, religion, customs and traditions as cultural elements, and shared values, memories, rituals, and so on. But what also distracts us is the objectives of these elements, that is, *shaping social structures and cultures, defining and legitimating the relations of different sectors, groups and institutions within a community, sharpening social boundary which divides “us” from “them”, and finally a sentiment*. Looking at these objectives, the symbolic elements can serve a society only if they represent certain meanings. The question is that how these certain meanings are given to these elements if they are not carefully constructed. Through the establishment of connection with history and other elements such as culture, the use of symbols contributes to the consolidation if the idea that there is an overarching shared national identity among citizens. Symbols serve as a common point of reference for many subgroups that exist within a nation, which helps them function as unifying aspects (Johnson, 2022, p. 27). In this case, symbols in the constructivist tradition is something that we can generally understand in the world. They ontologize human being through certain states of consciousness, including through such a construct of cultural identity as an ethnic group. A symbol becomes an economical way of coding state of consciousness, and myth becomes its real “economical” design (Pudov et al., 2020, p. 4).

Constructivism does not deny the existence of the ethnic symbols, nor it can be asserted that it creates them. But the meanings and the representations of these symbols certainly fall into the critique of the constructivism. In the case of Kurdish nationalist historical narratives, the way

that the ethnic symbols are demonstrated is mainly driven by the meanings that historians attribute to them, rather than their factual definitions. Such meanings, or in other words: their constructed attributions, make them become part of national representation. The idea behind this is undoubtedly to evoke emotional response and a sense of pride among the Kurds as a reinforcement to the sense of identity and belonging. In contemporary nationalist rhetoric, such symbols are presented not only as national values but also as sources of inspiration that would serve collective action. A key example of this lies in the historical significance of Newroz, which stands as a major symbol for the Kurds. More importantly, it has been transformed into a powerful source of political inspiration in contemporary nationalist narrative. The United Nations (2025, para.1) celebrates Newroz as “*far more than just the start of a new year—it is an ancient celebration of life, rebirth, and the triumph of light over darkness. With roots extending back over 3,000 years to the era of Zoroastrianism, Nowruz heralds the arrival of spring and is celebrated on the day of the vernal equinox, usually March 20 or 21. Today, it unites diverse cultures across Iran, Central Asia, the Caucasus, the Balkans, and beyond, offering a rich tapestry of customs, traditions, and shared values*”. It is considered the only holiday celebrated by different ethnicities and groups across the globe. It is an official holiday in many countries, including Iran, Iraq, Kyrgyzstan, Azerbaijan, Turkmenistan, Tajikistan, Uzbekistan, Kazakhstan, and a number of other countries. For hundreds of years, it has been seen as a religious or cultural holiday for most of those who celebrate it. However, the Kurdish belief of Newroz is that it dates to the emergence of the Median Empire around 700 BC. According to the Kurdish myth, Kawa the Blacksmith killed Dahhak the tyrant. To spread the word about his success, he lit a bonfire on a mountain, and it was a new day for the Kurds and all the other Aryan ethnic groups. After that, Diocese was chosen by seven Kurdish tribes to build the Median Empire. Thus, it has become a political and cultural festival (Khalid, 2020, p. 116).

In fact, except for Ferdowsi’s *Shahname*, there is no historical evidence to establish the factuality and its origin. Ferdowsi mentioned Kawa in four stories in the *Shahname*: *Zahak*, *Faridun*, *Minuchir*, and *Naudar* (Ferdowsi, 1905, pp. 155-361). Yet, in none of these accounts, Ferdowsi explicitly makes any references regarding the ethnic origin of Kawa. But in the *Sharafnama* of Idris-i Bitlisi, written in the 16th century, the story of Dahhak is associated with the origin of the Kurds. According to Bitlisi (1971):

“The Kurds are descended from people who, fleeing from being killed, slaughtered, and beheaded so that their brains could be taken and smeared on a cancerous sore that appeared on Dahhak's shoulder, scattered into the mountains and vast lands.” (p. 19)

Regarding the association of Kawa and his assistance of Fereydoun in defeating Dahhak with Newroz celebration, A. G. Warner and E. Warner (1905), who translated Shahname, make a compelling argument:

“The reader will notice that Zakhak is not slain by Faridun but imprisoned - a point indicative of his supernatural character; and also that the legend of Kawa the smith is, as one would naturally expect, a West Iranian tradition, as shown by its association with the city of Ispahan. The historical flag of the Persian Empire, known as the flag of Kawa, the traditional origin fell into the hands of the Mohammadans at the battle of Kadisiyya, A.D. 637. The natives of the town of Damawand, situated on the south side of the mountain of that name, still celebrate a feast, called “Id-i Kurdi” or the Kurds’ Holiday, to commemorate the death of Zakhak, while a cyclopean terrace in the neighborhood is pointed out as the place where, in accord to Eastern usage, his drums were beaten at dawn” (p. 143).

Nonetheless, the myths of Kawa and Newroz are embraced by the Kurds as symbols of resistance and freedom. Unlike other ethnic groups, the Kurds adopt and interpret these myths in unique ways. This distinct understanding and purpose behind the celebration of Newroz are reflected in the messages conveyed through nationalist discourses. For example, in the discourse of the Kurdistan Workers' Party, Newroz and Kawa represent symbols of resistance, unity, and freedom. This stems from the party's effort to claim Newroz as its own, drawing parallels with its own struggle and transforming Newroz into a contemporary myth of resistance. The party established a connection with the mythological content of Newroz by referring to Mazlum Dogan, a prisoner who died in Diyarbakır Prison on March 21, 1982, as the 'contemporary Kawa,' and by associating several fellow inmates with the 'spirit' and 'fire' of Newroz (Rudi, 2018, p. 99).

The content of these symbols aims to encourage solidarity and strengthen the sense of belonging by emphasizing the community's shared struggle. As John A. Armstrong notes, from the perspective of myth-symbol theory, 'common fate' refers to the extent to which an episode—whether historical or 'purely mythical'—arouses intense effect by stressing individuals' solidarity against an alien force, that is, by enhancing the salience of boundary perceptions (Armstrong,

1982, p. 9). The instrumentalization of historical symbols within the contemporary political context can be illustrated through narratives found in various sources (KCK-INFO, 2024, 2025; ANF, 2022; Medya News, 2022). These narratives include discourses in which Mazlum Dogan is described as the 'modern Kawa' and associated with the fire of Newroz, indicating the politicization of historical symbols within the contemporary context. The role and significance of myths and symbols perhaps can be best summarized in Smith's (1999) words:

“Within given ethnic communities since the French Revolution (or slightly earlier), both kinds of national myth-making emerge and persist in an often-contrapuntal relationship. They thus both divide and, and unite, the communities whose identity and consciousness they underpin. They divide them, because different modes of myth making are embraced by opposing strata; and they unite them because, out of this tension of opposites, there emerges a great sense of dynamic activism, and an enhanced communal self-consciousness. Beyond that, myths of ethnic descent are vital both for territorial claims and for national solidarity; these have not merely been underwritten, but have actually inspired such claims and solidarities, acting as ‘title-deeds’ and as ideal guiding action” (p. 58).

Another notable aspect of Kurdish nationalist historical discourse is the polemics surrounding historical figures. A prime example is Saladin, who has been the subject of numerous studies, including books, articles, and biographical works. This interest is likely to continue growing, and in many of these studies, apart from the structure of his dynasty, Saladin's Kurdish identity is prominently emphasized. In addition to his Kurdish identity, depicting him as a just, courageous, respectful, and peaceful ruler creates a romanticized image of him. In the center of such depiction is his commitment to justice, his respect to non-Muslims, a leader who is not only the champion of his people but also the champion of the whole Islamic *ummah*. With such attributes, his status is elevated with an ideal image of a ruler who values compassion and justice. Ultimately, Saladin becomes a historic, cultural, and religious pride.

Similar polemics can also be observed in modern history. A notable example is the debate surrounding the nationalist aspects of Mir Bedirxan's revolt against the Ottoman Empire. Mir Bedirxan, one of the most respected figures in Kurdish history, has ruled the vast territory of Botan, from the borders of Urumiyeh until Mosul from 1820 until 1847 (Bruinessen, 2003, p. 273). McDowall (2005) describes him as *“brave, charming, pious, and ambitious, but reckless, too. He is important partly because he was the last paramount chief to present a serious*

challenge to the Ottoman reformers. However, his real significance lies in the way local magnate, state, and Great Power interests began to crystallize around the growing religious dimension of Kurdistan” (p. 45). Bedirxan ruled the entire emirate with an iron fist. His severe punishment for even the smallest attack had made Botan a highly secure area. In a land once occupied by robbers and bandits, life and property were now respected; everyone’s condition had improved (Bruinessen, 2003, p. 274). His revolt in 1847 against the centralization policy imposed to distribute his ruling territory between Diyarbakir and Mosul provinces was suppressed, and Mir was put in exile in Greece until his last days (Özoğlu, 2005, p. 80).

In addition to its socio-political significance in Kurdish history, the conflicting aspect of his rebellion stems from historians' and researchers' accounts, which lead to a clash of narratives. For instance, Chris Kutschera (2001) addresses Bedirxan as, *“unlike the other Kurdish rulers, he goes beyond being a simply Kurd; he succeeds in transcending the limited horizon and framework of this tribe, creating the first Kurdish state and nation in modern times”* (p. 24). In Kutschera’s account, Bedirxan is an unquestionable hero of Kurdish nationalism in the 19th century. He had an indisputable advantage over those who came after him. Although his kingdom did not last long, he was the only Kurdish leader who had, for the first time in all Kurdistan, accepted his authority from Iran to Euphrates since legendary time (Kutschera, 2001, p. 27). However, Barbara Henning (2018), refuting Kutschera’s account, states that *“while preparing his book, Kutschera interviewed Kamuran Bedirxan, a descendant of Mir Bedirxan. In consequence, elements of Kamuran’s own narrative of the history of the Bedirxanis in the larger context of Kurdish history made it into the book”* (p. 80). Hennings argues that of Kutschera’s writing, 1979, there was no comprehensive scholarly account of the history of the early Kurdish nationalist movements yet. Therefore, Kutschera worked from scratch and found himself confronted with fragments, gaps, and contradictory information (Henning, 2018, p. 81).

In the accounts of non-Kurdish authors such as Minorsky, Nikitine, McDowall, Bedirxan is shown with a high regard on the list of Kurdish revolts, emphasizing his religious personality. Nikitine (1956) defines him as *“a spiritual leader of regions liberated from Turkish domination”* (p. 193). Yet in these accounts, there are two main arguments that are common in the context of his rebellion; first is the rebellion against the Ottoman’s centralization policy, and the second is the massacre of Nestorians. Wadie Jwaideh (2009), who dedicated considerable space in his work to Bedirxan’s era and his rebellion, also draws attention to these two points (pp. 130-151). Apart

from these two, none of the accounts explicitly indicates that Bedirxan aimed to establish an independent Kurdish state as his ultimate objective. Bruinessen (2003) states that “*according to the interpretation of later Kurdish nationalists, particularly the grandchildren of the Mir, Sureyya Bedirxan, he had started to make plans to establish an independent Kurdistan after seeing weakness of the Ottoman in the 1830s. However, there is no source to confirm such claims*” (p. 275).

However, in the accounts provided by Kurdish historians, Bedirxan is portrayed through a distinctly nationalist lens, emphasizing his role as a pivotal figure in the Kurdish struggle for self-determination. Kalman (1994) states that the federation formed by Bedirxan and joined by the *begs* of Hakkari, Muş, Kars, and Erdelan from Iranian Kurdistan evidently showed that the borders drawn for them were not recognized anymore (p. 114). Dr. Chirguh’s (Süreyya Bedirxan) (2009) claim is that the main goal of this alliance was to establish an independent state (p. 129). Celîlê Celîl (1992) quotes from Alaaddin Sajjadi, a prominent Kurdish historian, “*Bedirxan declared his independence. He minted his own coin, and preached sermon on his behalf on Friday prayers*” (p. 135). Rahman Dağ also confirms that minting coins in his name and having his name read in Friday prayers are explicit indicators of his independence (Dağ, 2014, p 63). Ahmet Kahraman (2004), who explicitly stated that the rebellion was entirely nationalist in nature and aimed at an independent Kurdistan, recounts the events as follows:

“*The independence of Kurdistan disturbed not only the Sultanate, but also France and England, who had gained new economic and political advantages by exploiting the weakness of the Ottoman Empire (...) In the spring of 1847, Ottoman armies, under the command of Osman Pasha, advanced into Kurdistan on several fronts, attacking Bedirhan Bey and the other two important leaders of the idea of independent Kurdistan, Nurullah Bey and Han Mahmud*” (pp. 40-41).

The importance of such events and the actions of notable figures in history-writing may not necessarily be based on their factuality. What matters is the meaning and the message they carry, or the message which the narrator would like to convey to the next generations. Looking at the socio-political conditions experienced by the Kurds, generating such narratives are also the products of these conditions. In the example of Saladin, for instance, of whose Kurdish identity is deniable, certain key words such as “fairness”, “courage”, “respect”, “peace” are associated with the “Kurdishness” which is a clear indication of characterization of the Kurdish ancestry. In the

discourses of politicians, such narratives represent a meaning which is used in the context of “us” against “them”. For instance, in a speech reported by Kurdistan 24 (2023), the Kurdish politician Selahattin Demirtaş invoked his lineage to Saladin, stating that he was named after the '*great Kurdish commander*.' This invocation serves as an example of how historical figures like Saladin are mobilized in contemporary political discourse to establish legitimacy and draw parallels between past and present struggles. In the case of Mir Bedirxan, even though there are no specific records regarding the true objective of his revolt, namely an independent Kurdish state, him being both Kurdish and a ruler of a Kurdish territory would be sufficient enough to place him in the nationalist discourses. Another important aspect that helps praise his personality among the nationalists is the role of his descendants who have had valuable services both politically and culturally, such as Celadet Bedirxan, Abdulrazaq Bedirxan, Sureya Bedirxan, which makes the Bedirxanis as one of the most important families among the Kurdish population. Yet in Henning's (2018) opinion, the history of the Bedirxani family as it is reconstructed by historians today and has been briefly laid out above differs to no small extent from accounts given by family member themselves at different points in time and to various audience (p. 118). Henning also claims that the Bedirxani brothers, Celadet and Kamuran, living in the French mandate territories in Syria and Lebanon in the 1930s, tell a story tailored to the newly emerging narrative of Kurdish nationalist history. They stress the fact that their family suffered greatly from displacement, being exiled from their Kurdish homeland under atrocious conditions in the mid-19th century. Their narratives evoke parallels to Kemalist policies of forced resettlement of Kurdish communities in the western part of Turkish Republic they witnessed at the time of their writing. The audience that Celadet and Kamuran Bedirxan were hoping to win over with their narrative, the Kurdish community in exile, was familiar with the sufferings of displacement. By stressing similar experiences in the history of their own family, the Bedirxanis could hope to increase their credibility and the legitimacy of their claims to a leadership role (Henning, 2018, p. 121).

In sum, the significance of polemics surrounding key figures in the formation of Kurdish national identity is rooted in the way that historical figures are depicted as “heroes” based on the values regarded as essential for the nation. Such narratives involve not only evaluations of their contribution but also reflect the broader aspirations of the Kurdish people in the ongoing quest for recognition which serves as a means of legitimization of contemporary struggle. These

narratives also serve the Kurds to seek reinforcement of their collective identity, which honors the past while striving for the future. As a result, one can observe both exaggerations and/or completely altered representations of historical figures in the various debates and narratives that surround them. Therefore, the depiction of such figures can show significant differences depending on the perspective of historians and researchers, which leads to a complex landscape of interpretation that may or may not accurately reflect the true historical context. Similarly, the historical narratives of epics and myths produce the same results. In fact, in this case, since it is even more difficult to provide historical references for myths and epics, they are both more open to interpretation, and the narratives developed around them become more exaggerated.

Conclusions

All societies around the world place an unquestionable value to their history, as it helps build their identity and reinforce their cultural narratives. The critical step in showing such respect is the process of writing their history. However, this act goes beyond simply record-keeping; it serves as a reflection of their values, ideologies, and social and political priorities. The real importance of writing history lies in its strength to affect today's world. As such, history goes beyond the boundaries of a simple timeline; it transforms into a vital social phenomenon and influences various aspects of life. The political aspect of this phenomenon is particularly important. Societies tend to reinforce their sense of national sentiment; thus, fostering their national identity grounded in collective memories becomes vital with the narratives around historical events. While such historical consciousness is crucial for nurturing national identity; it also provides a framework for dealing with present issues. First, it generates people's perspectives on their status in the world's stage not only in the past but in the present. Secondly, it strengthens a sense of unity within a society against a present challenge with historical reinforcement. Ultimately, writing history does not only preserve the past but also directs societies to active participation in shaping the future and recognizing their role on the global stage.

Yet the question remains about the objective and subjective aspects of history-writing process. In this case, the theoretical background of the research, constructivism, helped comprehend this dilemma by engaging with interpretation of the historical facts. While the general framework of constructivism is based on the challenging “knowledge” and “reality”, its critique to this process is specifically described. The study established that both the socio-

political conditions of the present time and the personal ideological point of view of historians strongly influence the narratives on historical events. However, this research does not explicitly decide on the subjective aspect; it rather questions the reasons behind such narratives.

In this regard, the Kurdish history-writing process also falls into this discussion. While it plays an essential role in cultivating Kurdish national sentiment and cultural preservation, it is also closely related to the Kurds' ongoing political and cultural struggles for recognition. But the efforts within this process does not only remain in the borders of interpretation of historical events and figures through a cultural lens to highlight the richness of heritage; these elements are contextualized within a broader socio-political framework. By examining how these narratives concur with contemporary issues, the research established that Kurdish nationalist history writing aims to provide a nuanced understanding of the past to create a background for present challenges. The example of the origin, that is linked to an ancient and a strong past, demonstrated the Kurdish history writing as a reactive attempt against denials, which can be translated as counter-narrative. In other words, the Kurdish nationalist narrative of history is used as a showcase for the existence of an ancient heritage or a powerful civilization from which they are descended, in contrast to the narratives constructed by opposing parties that deny their historical significance. The connection to an ancient past provides leverage for claiming rights to specific territories.

But in the case of historical symbols and motifs, the problem of interpretation becomes more evident. Instead of focusing solely on historical context, historians often create a politicized framework that intertwines ideology and history. This complexity is demonstrated in the examples of Newroz and the legend of Kawa the Blacksmith, in the context of which they are co-opted for political objectives. This mixture of ideology and historical narrative can lead to altering the original significance of these symbols, which leads to reflecting contemporary agendas rather than their true historical roots. That is why these symbols are elaborated in an exaggerated way which indicates ideological implications. On the other hand, once they are placed in the political sphere, the true purpose of these narratives comes forth. The political discourses that stem from these narratives often serve both to manipulate public opinion and shape their perception.

From a constructivist point of view, while the history-writing process carried out with this aim that are essential for gaining a deeper understanding of events in Kurdish history and

appreciating their broader significance, they simultaneously raise critical methodological questions. One major concern is, once again, the reflection of the ideological viewpoints of historians, that shape these narratives, leading to a compromise of objectivity in the interpretation of historical accounts. Therefore, it is concluded that the ideological bias often manifests as the use of exaggerated or emotive language, which can color the portrayal of historical events, key figures, myths, symbols, and legends.

References

- Adiyamanê, Z., & Dag, R. (2014). Ottoman reforms and Kurdish reactions in the 19th century. *Nubihar Akademi*, *1*(2), 47–74. <https://doi.org/10.55253/nubihar.388155>
- Anderson, B. (1991). *Imagined communities*. London, UK: Verso.
- Armstrong, J. A. (1982). *Nations before nationalism*. Chapel Hill, NC: The University of North Carolina Press.
- Aysevener, K. (2009). Antikçağ'dan günümüze tarih tasarımları. *CTTAD*, *8*(18–19), [sayfa aralığı eksik].
- Bedirxan, C. A. (2009). *Kurd û welatê wan Kurdistan*. İstanbul, Turkey: Avesta Yayınları.
- Berger, P. L., & Luckmann, T. (1991). *The social construction of reality*. London, UK: Penguin Books.
- Berger, S., & Conrad, C. (2015). *National identity and historical consciousness in modern Europe*. Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan.
- Bey, R. G. (1930). Congress of Turkish history. *Cumhuriyet'in 50. Yılında Türk Tarih Kurumu*, [sayfa aralığı eksik].
- Bozarslan, H. (2005). Türkiye'de yazılı Kürt tarihi söylemi üzerine bazı hususlar. In A. Vali (Ed.), *Kürt milliyetçiliğinin kökenleri* (pp. 25–57). İstanbul, Turkey: Avesta Yayınları.
- Braganca, M., & Louwagie, F. (2018). *The Holocaust and its context*. Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan.
- Breuilly, J. (1993). *Nationalism and the state* (2nd ed.). Manchester, UK: Manchester University Press.
- Bruinessen, M. van. (2003). *Ağa, şeyh ve devlet*. İstanbul, Turkey: İletişim Yayınları.
- Campbell, M. (n.d.). *Kawa and the story of Newroz*. Brussels, Belgium: Brussels Kurdish Institute. Retrieved March 21, 2026, from <https://www.kurdishinstitute.be/en/kawa-and-the-story-of-newroz/>

- Carr, E. H. (1987). *What is history?* (2nd ed.). London, UK: Penguin Books.
- Celil, C. (1992). *XIX yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler*. Ankara, Turkey: Özge Yayınları.
- Chirguh, B. (2009). *Kürt sorunu*. İstanbul, Turkey: Avesta Yayınları.
- Demirtaş: Büyük Kürt komutan Selahaddin Eyyubi'nin torunuyum. (2023, May 30). *Kurdistan 24*. Retrieved March 21, 2026, from <https://www.kurdistan24.net/tr/story/489672>
- Dilek, D. (2001). *Tarih derslerinde öğrenme ve düşünce gelişimi*. Ankara, Turkey: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Duara, P. (1995). *Rescuing history from the nation: Questioning narratives of modern China*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Engels, F. (1979). *Doğanın diyalektiği*. İstanbul, Turkey: Sol Yayınları.
- Ferdowsi, A. (1905). *Shahname* (A. G. Warner & E. Warner, Trans.). London, UK: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co. Ltd.
- Fong, S., & Li, X. (2020). Historical ownership and territorial disputes. *The Journal of Politics*, *8*(1), 345–360. <https://doi.org/10.1086/706047>
- Gellner, E. (1964). *Thought and change*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Goddard, S., et al. (2025). *The Oxford handbook of international political sociology*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Good news for Newroz: Ability to destroy UCAVs. (2024, March 20). *KCK-INFO*. Retrieved March 21, 2026, from <https://kck-info.com/statements-20032024/>
- Haifeng, H., & Xinsheng, L. (2018). Historical knowledge and national identity. *Journal of Research & Politics*, *5*(3), 1–8. <https://doi.org/10.1177/2053168018794352>
- Håkansson, J. (2025). History as a treasure chest: Four principles of nationalist historical narration. *International Public History*, *8*(2), 129–133. <https://doi.org/10.1515/iph-2025-0042>
- Hassanpour, A. (2005). Kürt kimliğinin inşası: Yirminci yüzyıl öncesi tarihsel ve edebi kaynaklar. In A. Vali (Ed.), *Kürt milliyetçiliğinin kökenleri* (pp. 138–181). İstanbul, Turkey: Avesta Yayınları.
- Henning, B. (2018). *Narratives of the history of Ottoman-Kurdish Bedirhani family in imperial and post-imperial context*. Bamberg, Germany: University of Bamberg Press.

- Historiography. (n.d.). In *Cambridge Dictionary*. Retrieved March 21, 2026, from <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/historiography>
- Hobsbawm, E. J. (1998). *On history*. London, UK: Abacus.
- Ibn Khaldun. (2005). *The Muqaddimah* (F. Rosenthal, Trans.). Princeton, NJ: Princeton University Press.
- İdris-i Bitlisi. (1971). *Şerefname*. İstanbul, Turkey: Ant Yayınları.
- İnan, A. (1930). Atatürk ve tarih tezi. *Belleten*, *3*(10), [sayfa aralığı eksik].
- İnan, A., et al. (1930). *Türk tarihinin ana hatları*. İstanbul, Turkey: Devlet Matbaası.
- International Nowruz Day. (n.d.). *United Nations*. Retrieved March 21, 2026, from <https://www.un.org/en/observances/international-nowruz-day>
- Izady, M. (2009). *The Kurds: A concise handbook*. London, UK: Taylor and Francis.
- Jackson, R., & Sorensen, G. (2006). Social constructivism. In *Introduction to international relations theories and approaches* (pp. [sayfa aralığı eksik]). Oxford, UK: Oxford University Press.
- Johnson, J. (2022). A comprehensive study on ethno-symbolic advancement to nationalism. *EDU Journal of International Affairs and Research*, *1*(1), 23–29. Retrieved from <https://edupublications.com/index.php/ejia/article/view/8>
- Jwaideh, W. (2009). *Kürt milliyetçiliğinin tarihi, kökeni ve gelişimi*. İstanbul, Turkey: İletişim Yayınları.
- Kahraman, A. (2004). *Kürt isyanları*. İstanbul, Turkey: Evrensel Basım Yayın.
- Kalman, M. (1994). *Osmanlı-Kürt ilişkileri ve sömürgecilik*. İstanbul, Turkey: Med Yayınları.
- Kara Kuvvetleri Komutanlığı. (1982). *Türkiye’de yıkıcı ve bölücü akımlar*. Ankara, Turkey: Kara Kuvvetleri Komutanlığı.
- Kawa the blacksmith: Kurdish symbol of resistance. (2018, March 19). *Institut Kurde de Paris*. Retrieved March 21, 2026, from <https://www.institutkurde.org/en/info/latest/kawa-the-blacksmith-kurdish-symbol-of-resistance-7973/>
- Kedourie, E. (1994). *Nationalism* (4th ed.). Oxford, UK: Blackwell.
- Khalid, H. S. (2020). Newroz from Kurdish and Persian perspectives – A comparative study. *Journal of Ethnic and Cultural Studies*, *7*(1), 116–130. <https://doi.org/10.29333/ejecs/318>
- Kutschera, C. (2001). *Kürt ulusal hareketi*. İstanbul, Turkey: Avesta Yayınları.

- Larner, D. (1997). *Why history matters?* Oxford, UK: Oxford University Press.
- Larrain, J. (1988). *Tarihsel materyalizmi yeniden yapılandırmak*. İstanbul, Turkey: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Lassin, J., & Justice, E. C. (2022, March 9). Famine, subjugation, and nuclear fallout: How Soviet experience helped sow resentment among Ukrainians toward Russia. *The Conversation*. Retrieved March 21, 2026, from <https://theconversation.com/famine-subjugation-and-nuclear-fallout-how-soviet-experience-helped-sow-resentment-among-ukrainians-toward-russia-175500>
- Leira, H., & Carvalho, B. (2016). Constructing time again: History in constructivist IR scholarship. *European Review of International Studies*, *3*(3), 99–111. <https://doi.org/10.3224/eris.v3i3.27346>
- Levada-Tsentr Analiticheskii Tsentr Yuriya Levadı. (2020). *Struktura i vosproizvodstvo pamyati o Sovetskom Soyuze v Rossiyskom obshestvennom mnenii*. Moscow, Russia: Levada-Tsentr.
- Lewis, B. (2014). *Tarih notları*. İstanbul, Turkey: Arkadaş Yayınları.
- Mandavili, S. R. (2015). Historiography by objectives: A new approach for the study of history within the framework of the proposed twenty-first century school of historiography. *ELK Asia Pacific Journal of Social Sciences*, *1*(2), 1–31. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.5408530>
- McDowall, D. (2004). *A modern history of the Kurds* (3rd ed.). London, UK: I.B.Tauris.
- Minorsky, V. (2004). *Kürtler ve Kürdistan tarihi*. İstanbul, Turkey: Doz Yayınları.
- Mohammed, M. (2020, June 5). *Kurdish Newroz and the story of Kawa the blacksmith*. Medium. Retrieved March 21, 2026, from <https://medium.com/@meerzaaa/kurdish-newroz-and-the-story-of-kawa-the-blacksmith-95f64e13ecce>
- Monon, C. (2013). *Algerian colonial history in French textbooks* (Unpublished master's thesis). Erasmus University Rotterdam, Rotterdam, The Netherlands.
- Newroz, Kawa the blacksmith and Mazlum Dogan. (2022, March 21). *ANF NEWS*. Retrieved March 21, 2026, from <https://english.anf-news.com/features/newroz-kawa-the-blacksmith-and-mazlum-dogan-58796>
- Newroz: Kawa the blacksmith represents the people's justice. (2022, March 18). *Medya News*. Retrieved March 21, 2026, from <https://medyanews.net/newroz-kawa-the-blacksmith-represents-the-peoples-justice/>
- Nietzsche, F. (1957). *The use and abuse of history*. New York, NY: The Library of Liberal Arts.

- Nikitine, B. (1956). *Les Kurdes*. Paris, France: Institut Kurde de Paris.
- Orwell, G. (1949). *1984*. New York, NY: The New American Library.
- Pohl, W. (2019). *Historiography and identity I: Ancient and early Christian narratives of community*. Turnhout, Belgium: Brepols.
- Pudov, G. A., et al. (2020). Construction of modern ethno-cultural identity by symbolic art forms as a condition of self-development of culture: On the example of Yakutia. *Rupkatha Journal on Interdisciplinary Studies in Humanities*, *12*(4), 1–14. <https://dx.doi.org/10.21659/rupkatha.v12n4.15>
- Rudi, A. (2018). The PKK's Newroz: Death and moving towards freedom for Kurdistan. *The Journal of Critical Global South*, *2*(1), 92–114. <https://doi.org/10.13169/zanjglobsoutstud.2.1.0092>
- Sabloff, P. L. W. (2002). Genghiz Khan and modern Mongolian identity; The democracy connection. *The Mongolian Journal of International Affairs*, *8–9*, 36–53. <https://doi.org/10.5564/mjia.v0i8-9.127>
- Searle, J. R. (1995). *The construction of social reality*. New York, NY: The Free Press.
- Şeriati, A. (2013). *Medeniyet tarihi I*. İstanbul, Turkey: Fecr Yayınları.
- Simon, Z. B. (2019). Historicism and constructionism: Rival ideas of historical change. *History of European Ideas*, *45*(8), [sayfa aralığı eksik]. <https://doi.org/10.1080/01916599.2019.1629438>
- Şimşek, A. (2014). Milliyetçi tarihten milli tarihe geçiş; Çatışmacı eğitimden barışçı eğitime doğru Türkiye’de tarih ders kitapları. *Akademik Bakış Dergisi*, *40*, 172–189.
- Smith, A. D. (1991). *National identity*. Reno, NV: University of Nevada Press.
- Smith, A. D. (1998). *Myths and memories of the nation*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Smith, A. D. (2002). *When is a nation?* London, UK: Taylor & Francis.
- Smith, A. D. (2009). *Etno-sembolizm ve milliyetçilik*. İstanbul, Turkey: Alfa Yayıncılık.
- Such, J. (2017). The constructivist understanding of history and its ethical dimension. *Historical Journal*, *65*(5), 799–808.
- Tekeli, İ. (1998). *Tarih yazımı üzerine düşünmek*. Ankara, Turkey: Dost Kitabevi.
- The Contested Histories Initiative. (2022). *Case study 13: Leopold II statue in Belgium*. Retrieved March 21, 2026, from <https://contestedhistories.org/case-studies/leopold-ii-statue-in-belgium/>

This year's Newroz will be the Newroz of freedom and democratic society. (2025, March 17). KCK-INFO. Retrieved March 21, 2026, from <https://kck-info.com/statements170325/>

Topakkaya, A. (2008). Tarihsel materyalizm bağlamında Marx'ı yeniden okumak. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *1*(3), 378–395.

Tori. (1998). *Kürtlerin din kültürü tarihi*. İstanbul, Turkey: Berfin Yayınları.

Tosh, J. (2015). *The pursuit of history* (6th ed.). London, UK: Routledge.

Vali, A. (2005). Kürtlerin soy kütükleri: Kürt tarih yazımında ulus ve ulusal kimliğin inşası. In A. Vali (Ed.), *Kürt milliyetçiliğinin kökenleri* (pp. 83–133). İstanbul, Turkey: Avesta Yayınları.

Vossler, K. F. (2010). *European views on Ottomans: Beyond religious and military polemics*. Harrisonburg, VA: James Madison University.

White, H. (1973). Interpretations in history. *New Literary History*, *4*(2), 281–314. <https://doi.org/10.2307/468478>

White, H. (2014). *Metahistory: The historical imagination in nineteenth-century Europe*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.

Wiersma, J. M. (2009). *Politics of the past: The use and abuse of history*. Vienna, Austria: Renner Institute.

Williams, R. C. (2015). *The historian's textbook*. London, UK: Routledge.

With the spirit of Newroz, freedom will prevail. (2024, March 18). KCK-INFO. Retrieved March 21, 2026, from <https://kck-info.com/statements-18032024/>

Yeşilgöz, K. (2004). *Kürtler: Kökeni ve tarihi*. İstanbul, Turkey: Kalan Yayınları.

Zeki Beg, M. E. (2014). *Kürtler ve Kürdistan tarihi*. Diyarbakır, Turkey: Nubihar Yayınları.

Research Article

International Journal of Kurdish Studies

12 (1), pp. 183-215

<http://www.ijoks.com>

Levant'ta Ortak Bir Siyaset Arayışı: Suriye ve Lübnan'da Ermeni ve Kürt Cemiyetlerinin Faaliyetleri (1939-1950)¹

Ece YÜKSEL²

Received: Mar 13, 2026

Accepted: May 12, 2026

Öz

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Fransız Mandası altındaki Suriye ve Lübnan, mezhepsel dengeler üzerine kurulu kırılğan bir miras devralmıştır. Lübnan'da, yazılı olmayan Milli Pakt ile şekillenen grupçu sistem, Ermeni toplumuna geniş özerklik ve entegrasyon imkanları tanırken; Filistinli ve Kürt grupları benzer haklardan mahrum bırakmıştır. Hatay'ın 1938-1939 yıllarında Türkiye'ye ilhakının ardından, Ermeni göçmenler Lübnan'da güçlü bir diaspora merkezi kurmuşlardır.

Buna karşılık, bağımsızlık sonrası Suriye, geleneksel eşraf siyasetinin çöküşüne ve askeri merkezli otoriterleşmenin yükselişine tanıklık etmiştir. Kürt kökenli liderlerin yönetimi, azınlık haklarından ziyade Suriyeleştirme politikalarını beraberinde getirmiş ve bu durum Kürtlerin kolektif kimlik taleplerinin bastırılmasına yol açmıştır. Bu çalışma, Ermenilerin ve Kürtlerin Suriye-Lübnan bağlamındaki sosyo-kültürel ve siyasi faaliyetlerini analiz ederek literatüre katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Fransız mandası, mezhepçilik, Ermeni diasporası, Kürt kimliği, azınlık siyaseti

Recommended citation:

Yüksel, E. (2026). Levant'ta Ortak Bir Siyaset Arayışı: Suriye ve Lübnan'da Ermeni ve Kürt Cemiyetlerinin Faaliyetleri (1939-1950). *International Journal of Kurdish Studies*, Volume 12 (2), 183-215,

DOI: 10.21600/ijoks.1908866

¹ Bu çalışma 12. Uluslararası Ege Kongrelerinde 25-26 Şubat 2026, 12th International Aegean Congress on Social & Humanities Sciences February 25-26 2026 İzmir, sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

²Corresponding Author, Ph.D., American University Of Cyprus, Nicosia, North Cyprus (TRNC).

E-mail: yukselece@gmail.com **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0002-2093-9256>

In Search of Common Politics in the Levant : Armenian and Kurdish Activities in Syria and Lebanon (1939-1950)

Abstract

Following the First World War, Syria and Lebanon, under the French Mandate, inherited a fragile legacy built upon sectarian balances. In Lebanon, the confessionalist system, shaped by the unwritten National Pact, granted the Armenian community extensive autonomy and opportunities for integration, while depriving Palestinian and Kurdish groups of similar rights. Following the annexation of Hatay to Turkey in 1938–1939, Armenian migrants established a robust diasporic center in Lebanon.

In contrast, post-independence Syria witnessed the collapse of traditional "politics of the notables" and the rise of military-centered authoritarianism. The rule of leaders of Kurdish origin brought about policies of "Syrianization" rather than minority rights, leading to the suppression of Kurds' demands for collective identity. This study aims to contribute to the literature by analyzing the socio-cultural and political activities of Armenians and Kurds within the Syrian-Lebanese context.

Keywords: French Mandate, Sectarianism, Armenian Diaspora, Kurdish Identity, Minority Politics

Giriş

1920 'de Fransız mandası idaresi altına giren Suriye ve Lübnan, dini kimliklerin anayasal düzleme taşındığı ancak esnek bırakıldığı bir yönetim modeline sahip olmuştur. Fakat Lübnan'da Hristiyan-Müslüman dengesine dayanan sistem, ülkeyi dış müdahalelere açık hale getirmiştir. Bu hassas dengeye eklemlenen en kritik unsurlardan biri ise, 1930'ların sonunda Sancak bölgesinden göç eden yaklaşık 18.000 kişilik Ermeni nüfusudur. Taşnak Partisi ve kilise liderliğinde örgütlenen Ermeniler, Lübnan'ın çok kültürlü yapısında özerk bir kimlik inşa ederek Lübnan'ı ikinci vatan olarak benimsemiştir (Çelik, 2017:332).

Öte yandan bölgeye eklemlenen diğer bir toplum Kürtlerdir. Fakat Suriye tarafında süreç Lübnan'dan sancılı ilerlemiştir. 1940'larda Cezire bölgesindeki tarımsal makineleşme, Kürt aşiret yapısını çözerek sınıfsal bir dönüşümü tetiklemiştir. Mülksüzleşen Kürt işçiler komünizme

yönelmiştir. 1949 sonrasında ise askeri darbelerle şekillenen otoriterleşme, yapısal çoğulculuğu tehdit olarak görmüştür. Bununla beraber Hüsnü Zaim gibi Kürt kökenli liderler, etnik kayırmacılık suçlamalarından kaçınmak adına sert Arap milliyetçiliğini savunmuştur. Bu durum Kürt meselesinin çıkmazlarından biri olmuştur (Tejel, 2009:40).

Bununla beraber Lübnan, Suriye ve Sovyet baskısından kaçan Kürt aydınlar için bir sığınak haline gelirken Ermeni dünyasının da entelektüel başkenti haline gelmiştir. Bölgede Jemaran gibi prestijli okullar ve Kilikya Katolikosluğu gibi dini merkezler aracılığıyla kültürel bir rönesans yaşanmıştır. Elbette bu ortamı sağlayan Lübnan hükümetinin Ermenilere yönelik yaklaşımı, onları Filistinli veya Kürt mültecilerden keskin bir şekilde ayırmasının da payı vardır. Bunun yanı sıra 1924 ve 1939'da sağlanan toplu vatandaşlık hakları, Ermeni toplumunu sistemin asli bir parçası haline getirmiştir. Lübnanlı Marunilerle kurulan stratejik ittifak ve uygulanan pozitif tarafsızlık stratejisi sayesinde Ermeniler, bölgedeki içi çalkantılara rağmen Beyrut'u diasporanın sarsılmaz kalesi yapmayı başarmıştır (Abramson, 2013: 211).

Yöntem

Bu çalışma, 1939-1950 yılları arasında Suriye ve Lübnan'daki Ermeni ve Kürt topluluklarının sosyo-kültürel ve siyasi faaliyetlerini, nitel araştırma desenine uygun olarak tarihsel analiz ve belge incelemesi yöntemleriyle ele almaktadır. Araştırma kapsamında, Hatay'ın Türkiye'ye ilhakından Soğuk Savaş'ın başlangıcına kadar geçen süreçteki etnik ve siyasi dinamikler; Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (DBTDA) ve Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı'ndan elde edilen birincil derecedeki resmî belgeler, istihbarat raporları ve diplomatik yazışmalar üzerinden çözümlenmiştir. Arşiv verileri, dönemin bölgesel basın organlarından (Aztag, Ararad, Zartonk, L'Orient gibi) elde edilen verilerle desteklenerek karşılaştırmalı bir yaklaşımla analiz edilmiş; böylece her iki grubun kimlik inşası, siyasi örgütlenme biçimleri ve ev sahibi devletlerle olan ilişkileri tarihsel bir perspektifle sentezlenmiştir.

1.Göç Kısacasında Ermeniler

1922'de kurulan Sovyet Ermenistan'ı, özgürlükten yoksun ve tamamen merkeze bağımlı bir yapı sergilerken, Moskova bu cumhuriyeti Türkiye'ye karşı bir diplomatik baskı unsuru olarak konumlandırmıştır (Uras, 1987:74). Öte yandan McCarthy'ye göre 1923'e kadar

Anadolu'dan 810.880 Ermeni çeşitli ülkelere göç etmiştir (Çaykiran, 2023:151). Öte yandan Milletler Cemiyeti'nin de desteğiyle yürütülen yerleşim projelerine rağmen, 1925 Dürzi İsyanı gibi nedenlerle Ermenilerin bir kısmını Sovyet Rusya'ya göçe zorlamış; ancak bu göçmenler Sovyet rejiminde umdukları refah ve özgürlüğü bulamamışlardır (Arıg, 2011:46).

Türk ordusunun ulusal Kurtuluş Savaşı ile Fransızları Güneydoğu Anadolu'da mağlup etmesinin ardından başlayan Fransız çekilişi, beraberinde büyük bir Ermeni göç dalgasını getirmiş; Antep ve Maraş gibi kentlerden ayrılan on binlerce kişi İskenderun ve Suriye üzerinden Lübnan'a sığınmıştır (Bozkuş, 220:1411).

Sovyet yönetiminin, özellikle Sahak Ter Kaprilyan önderliğinde yürüttüğü bu süreçte, ekonomik kalkınma için uzman işçi ve köylü sınıfı tercih edilmiş, Taşnak yanlısı muhaliflerin katılımı ise engellenmeye çalışılmıştır. Göçmenler için Erivan çevresinde Anadolu'daki eski şehir isimlerini taşıyan (Yeni Sivas, Yeni Malatya gibi) yeni yerleşim birimleri kurulmuş; ancak yaşanan mali imkânsızlıklar ve iâşe sorunları zaman zaman sürecin aksamasına ve firarlara neden olmuştur. Bu planlı iskân politikası sonucunda bölge nüfusu 1936 yılına kadar yaklaşık 1,2 milyona ulaşırken, göçler aynı zamanda stratejik sınır bölgelerindeki demografik yapıyı da önemli ölçüde şekillendirmiştir (Çaykiran, 2023:155). Bununla beraber Fransız mandası Hatay'daki Türk nüfusunu dengelemek amacıyla Ermenileri bu bölgeye yerleştirerek Sancak'taki Ermeni nüfusunun 7.000'den 24.000'e çıkmasını sağlamıştır (Özşavlı, 2017: 271).

Bunula birlikte 1939 yılında Sovyetlerin Taşnak Partisi'nin nüfuzunu kırmak amacıyla teşvik ettiği ve dört farklı Ermeni partisinin birleşmesiyle kurulan Askayın Hornut (Ermeni Milli Konseyi), Beyrut merkezli olarak Suriye, Irak ve İran'daki Ermeni liderleri "milli birlik" sloganıyla bir araya getirirken; cemiyetin dikkat çeken isimlerinden maden mühendisi Terebanyan ise Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkasya'daki Ermeni gönüllü tümenlerine komutanlık yapmış bir figürdür (DBTDA, 554 -7747-49667-1). Amerikalılar tarafından görevlendirilen General'in yanı sıra Taşnaklar; Terakonyan, Beyrut Mebusu Derkalosyan ve Vahan Papasyan gibi isimlerin desteğiyle güç kazanırken, son Ermeni Milli Meclisi seçimlerinde Taşnak Partisi'nin çoğunluğu ele geçirmesi, bölgedeki komünist gruplar ve Sovyet nüfuzundaki Ermeniler arasında büyük bir rahatsızlık yaratmıştır (DBTDA, 554 -7747-49667-1). Ortadoğu'daki Ermeniler arasındaki mücadelede ise ABD ve Sovyet etkisi görülmektedir (DBTDA, 554 -7747- 49667 – 2).

Fakat özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası şekillenen yeni konjonktürde Kars ve Ardahan'a yönelik toprak taleplerini meşrulaştırmak adına Ermenistan'ın tüm diasporayı kucaklayan bir anavatan olduğu söylemi sistemli bir biçimde inşa edilmiştir. Bu dönem izlenen stratejinin temelinde, artan nüfusun mevcut sınırlara sığmadığı iddiasıyla Doğu Anadolu üzerinde hak iddia etmek ve Ermeni davasını uluslararası kamuoyunda canlı tutmak yatmaktadır (Uras, 1987, s.45). Aynı zamanda Halep'in Ram mahallesinde yaşayan bazı Ermeniler tarafından bir toplantı düzenlenmiştir. Kalemkeryan, Mihyan ve Hamalyan isimli şahıslar burada nutuklar vermiştir. Bu konuşmalarda Ermeniler, Ermenistan'a göç etmeye ve Kars ile Ardahan'ı Türkiye'den istemeye teşvik edilmiştir (DBTDA,571-35679-140791-229). Bununla birlikte Lübnan'daki Ermeni toplumu sözcüsü tarafından yapılan açıklamaya göre; Sovyetler Birliği'ne bağlı Ermenistan Cumhuriyeti'ne dönmek isteyen Ermeniler için Beyrut, Şam ve Halep'e üç ayrı komisyon gönderilmesine karar verilmiştir (DBTDA, 571- 35679-140791-76).

Öte yandan dönemin ünlü gazetelerinden Sovyet İzvestia 'da çıkan haberde Lübnan Ermeni Milli Konseyi 'nin BM Emniyet Konseyi Başkanlığı'na bir telgraf çekerek Türk-Ermeni ihtilafının incelenmesini talep ettiği bildirilmektedir. 1915 Tehcirinden sonra 1,5 milyon Ermeni'nin öldürüldüğünü iddia eden Lübnan ve Suriye Ermenileri müsadere edilen malların karşılığı olarak Kars ve Ardahan'ın Sovyet Ermenistan'ına ilhak edilmesi istemektedir (DBTDA,571- 35679- 140791 – 202).

Söz konusu dönemde, ikinci anavatan olarak addettikleri Lübnan'da bulunan Taşnaklar, tarihsel müttefikliklerine sadık kalarak bölgedeki Kürt aşiretleriyle yeniden iş birliği içine girmişlerdir. Yaklaşık 32.000 kişinin Sovyet Ermenistan'ına göçüyle sonuçlanan bu dönemde; Sovyet yanlısı cephe ile Neo-Taşnaklar arasındaki kutuplaşma, Beyrut sokaklarında suikastlara varan kanlı çatışmalara ve siyasi şantajlara yol açmıştır (Migliorino, 2008:95).

Sovyet Ermenistan'ına geri dönen Ermeniler; barınma krizi, maddi imkansızlıklar ve ağır siyasi baskılarla şekillenen son derece zorlu bir süreçle karşılaşmışlardır. "Yerli" halk ile geri dönenler arasında dil, kültürel alışkanlıklar ve karşılıklı güvensizlikten kaynaklanan derin sosyal uçurumlar oluşmuş; vaat edilen anayurt ideali, yerini çoğu zaman dışlanma ve yabancılışmaya bırakmıştır. Bazı göçmenler bu zorlukları vatansever bir fedakârlık olarak görüp yerel ağlar kurarak hayatta kalmaya çalışırken, birçoğu Stalin sonrası dönemde yeniden Batı'ya göç etmeyi seçmiştir. Nihayetinde bu tarihi dönemeç, Ermeni kimliği ve vatan kavramının ne kadar değişken

olduğunu gösterirken, "evde hissetme" deneyiminin kişisel stratejilere ve siyasi konjonktüre göre geniş bir çeşitlilik gösterdiğini kanıtlamıştır. (Laycock,2012:115).

Suriye ve Lübnan'daki 200.000 kişilik Ermeni nüfusu, Fransız mandası altındaki stratejik konumları sayesinde "geçici sığınmacı" statüsünden çıkarak Halep ve Beyrut gibi metropollerin kalıcı bir toplumsal gerçeğine dönüşmüştür. Fransız yönetimi ile yükselen Arap milliyetçiliği arasında kurulan hassas denge topluluğa siyasi meşruiyet kazandırsa da bağımsızlık sonrası kurulan yeni cumhuriyetlerin karmaşık yapısı bu kazanımları bir kimlik belirsizliğine sürüklemiştir (Migliorino, 2008:89). Ermeni milliyetçi partilerinin toplumsal temsil üzerindeki hegemonyası, kitlelerin yerel siyasete entegrasyonunu kısıtlarken; ordu ve tarımsal mülkiyet gibi güç alanlarının dışında kalmaları, onları Lübnan'daki oligarşik yapılar ve Suriye'deki Pan-Arap ideolojisi karşısında yabancılaştırmıştır. 1943 Ulusal Paketi ile Ermeniler, Lübnan sistemine karar alıcı bir merkezden ziyade Hristiyan bloğunun demografik dengesini koruyan stratejik bir statüko aktörü olarak eklenmiştir. Bu süreçte bir yandan yerel mezhepsel düzene uyum sağlama zorunluluğu, diğer yandan SSCB'nin geri dönüş politikaları toplumu derin bir ideolojik yarılmaya itmiştir (Migliorino, 2008:93-94).

Suriye ve Lübnan'da Ermeniler, başlangıçta parlamenter temsiliyet ve sosyo-ekonomik entegrasyonla siyasi meşruiyet elde etseler de 1950'lerin başından itibaren Suriye'de yükselen askeri vesayet bu kazanımları sarsmıştır. Edib Şişekli'nin 1951'deki ikinci darbesiyle kurumsallaşan askeri diktatörlük, 'yabancı ve azınlık etkisini dizginleme' retoriğiyle Ermeni okullarını ve kurumlarını baskı altına almıştır. 1952'deki parti yasakları ve 1953 seçim yasası, Ermeni toplumunun çok sesli siyasi varlığını ortadan kaldırarak; parlamento koltuk sayısının 140'tan 82'ye, Hristiyan kotalarının ise 19'dan 9'a düşürülmesiyle sonuçlanmıştır. Şişekli rejimi, azınlık temsiliğini tamamen tasfiye etmek yerine; Krikor Eblighatian ve Fethullah Asyun gibi geleneksel partilerden bağımsız ve rejimle uyumlu figürleri bizzat seçerek, Ermeni siyasetini merkeziyetçi otoriter yapıya eklenmiş 'sembolik bir temsile mahkûm etmiştir. (Migliorino,2008:98).

1.1.Ermeni Diasporasında Lübnan Durağı: Siyaset, Basın ve Kimlik

Sovyet yönetimi, dünya Ermenileri üzerindeki nüfuzunu artırmak amacıyla Eçmiyadzin Katogikosluğu'nu kontrol altına alarak dini bir otorite devşirmeye çalışmıştır. Fakat bu durum Sovyet baskısına direnen Lübnanlı Taşnaklar arasında derin bir fikir ayrılığını tetiklemiştir.

Sovyet Ermenistan'ın bir cennet vatan imajıyla lanse edildiği dönemde bölgede Türkiye ve Orta Doğu ülkelerine karşı kullanılacak bir komünist koz yaratılmak istenmiş ancak başarılı olmamıştır (Uras, 1987: 81).

Öte yandan Taşnak Partisi'nin yayın organı Aztag gazetesi 1940'ların ortasında Lübnan Ermenilerinin Fransız mandasından bağımsızlığa geçiş sürecini stratejik bir denge siyasetiyle yönetmiştir. Lübnan'ın demografik dokusunu korumak ve Ermeni toplumunun siyasi temsilini güvence altına almak amacıyla Büyük Suriye projesine karşı sert bir direnç göstermiştir. Gazete bu dönemde, Ermenileri bir yandan Araplardan ayırışan gözlemci bir topluluk ("O"), diğer yandan Lübnan'ın istiklal mücadelesine bağlı sadık vatandaşlar ("Biz") olarak konumlandırarak ikili bir kimlik inşasına gitmiştir. 1944-1945'lerde Fransız korumacılığına duyulan tarihsel minnet ile yükselen Arap milliyetçiliği arasında kalan Ermeni kimliğini muhafazaya çalışan Lübnanlı Ermeniler her ne kadar kendi aralarında anlaşmazlıklar olsa da küresel arenada birlik beraberlik içindedir. Öte yandan dönemin diğer önemli gazetelerinden bir diğeri ise sol eğilimli Ararad'dır. (Nalbantian,2020:48).

1940'lı yıllarda Aztag gazetesi, Lübnan ve Suriye'deki Ermeni toplumunun hem kültürel kimliğini korumayı hem de bağımsız devlet yapısıyla bütünleşmesini amaçlayan bir yayın politikası izlemiştir. 1944 Halep atletizm oyunları örneğinde olduğu gibi, sporu ulusal dayanışma ve yeniden doğuş temasıyla işleyen gazete, Ermeni gençliğinin disiplinli yapısını toplumsal bir güç olarak öne çıkarmıştır. Ermeni varlığını bölgedeki sivil istikrarın ve Arap toplumlarıyla ortak yaşamın ayrılmaz bir parçası olarak tanımlayan Aztag gazetesi bu yolla vatandaşlık ve resmi olarak gazetesi bu taleplerini güçlü bir toplumsal moral ile desteklemiştir (Nalbantian,2020:51). Aynı zamanda gazete, Lübnan ve Suriye coğrafyasını Ermeni diasporası için pasif birer sığınak olmaktan çıkarıp, yıkım sonrası kolektif bir rönesans sahası olarak tanımlamaktadır. Aztag gazetesi devlet ve düzenli ordudan yoksun sürgündeki Ermeniler için atletizm ve izcilik gibi faaliyetleri, ulusal varlığı göstergesi olarak sunmaktadır. Bu stratejiyle spor, bir yandan yerel otoriteye sadakat mesajı verirken, diğer yandan yas ile gurur arasında kurulan bağ ile Ermeni kimliğini diasporada yeniden inşa etmektedir (Nalbantian,2020:53). Öte yandan bağımsızlığını yeni kazanan Arap devletleri Ermeni diasporası ile ilişkilerini yeniden formüle etmiştir. Aztag gazetesi, Ermeni kaynaklarının Arap medeniyetinin yükselişindeki rolüne ve iki halkın kadim askeri ittifaklarına atıfta bulunarak, bu birlikteliği tarihsel bir meşruiyet zeminine oturtmuştur. Bu anlatıda, Selçuklu ve Osmanlı döneminde her iki halkın da maruz kaldığı ortak bir tehdit olarak

sunulmuş; böylece Türkiye, jeopolitik bir ortak öteki olarak konumlandırılmıştır. Aztag'ın Suriye'nin Türkiye'ye yönelik toprak taleplerine verdiği destek, Arap milliyetçiliği ile Ermeni ulusal davası arasında kurulan stratejik paralelliğin somut bir tezahürüdür. Sonuç olarak Aztag , Ermeni toplumunu bölgenin yabancısı değil, tarihsel ve güvenilir bir kurucu unsuru olarak tescil etmeyi amaçlamıştır (Nalbantian,2020:55).

Öte yandan sol eğilimli Ararad gazetesi ise, ESSC'nin kuruluş yıldönümü kutlamalarına Lübnan Başbakanı Sami El-Sulh'un katılımını, diaspora kimliğinin yerel meşruiyet ile Sovyet aidiyeti arasında kurduğu stratejik sentezin bir tezahürü olarak sunmuştur. Gazete, Lübnanlı devlet ricalini onur konukları sıfatıyla merasimin merkezine yerleştirirken, bu varlığı Sovyet Ermenistan'ına duyulan sınır ötesi bağlılığın Lübnan devleti tarafından tescili olarak yorumlamıştır. Başbakan'ın katılımını diplomatik bir başarı öyküsü olarak kurgulayan Ararad gazetesi, Ermeni varlığının Sovyetler Birliği üzerinden Lübnan'a sağladığı nüfuzu öne çıkarmıştır. Böylece azınlık toplumunun post-kolonyal dönemdeki güvenlik ve ayrıcalık arayışını tahkim etmiştir. Sonuç olarak bu söylem, ev sahibi ülke liderlerinin katılımının, bir azınlık grubunun vatandaşlık inşasında ve devlet aygıtı içindeki konumunu güçlendirmesinde belirleyici bir manivela işlevi gördüğünü ortaya koymaktadır (Nalbantian,2020, s.58).

Ararad ve Aztag gazeteleri dışında Suriye ve Lübnan'daki Ermeniler ile ilgili haberlere yer veren diğer bir gazete ise L'Eclair du Nord'tur. MEETING AJOURNÉ -Miting Ertelendi başlıklı haberde Halep Ermenileri bir anma toplantısı düzenlemek istemiştir. Fakat Fransız Lisesi idarecileri anma törenine izin vermemiştir. Halep Ermenileri Birinci Dünya Savaşı sonrasında hayatını kaybedenler için Homenetmen Stadı'nda tören yapmaya karar vermiştir (DBTDA,571-35679- 140791 – 186).

Öte yandan Halepli Ermeniler Sovyet Ermenistan'ının 25. kuruluş yıl dönümünü geçen yıllarda olduğu gibi yine Roxy Sineması'nda büyük bir törenle kutlamak istemiştir. Fakat dönemin Halep Valisi İhsan Bey Şerif, söz konusu sinemada veya diğer halka açık yerlerde bu tür bir törenin yapılmasını yasaklamıştır. Bunun üzerine Haykazaryan Mektebi'nde toplanan Ermeniler toplantılarını burada yapmıştır (DBTDA, 571- 35679 – 140791-220). Yapılan toplantılardan bir diğeri ise Suriye ve Lübnan Komünist Partisi'nin düzenlediğidir (DBTDA, 554- 7816- 47794 – 1).

Suriye ve Lübnan Komünist Partisi'nin düzenlediği toplantıda bir araya gelen Ermeniler ise Sovyet politikalarını destekleyen Kürt lider Halid Bektaş ile bir araya gelmiştir. Bektaş

Müslüman bir Kürt vatandaşdır. Şam Hukuk Fakültesi'ndeki eğitimini tamamlamasının ardından, bir dönem Moskova'da ikamet etmiştir. Aynı zamanda partinin genel sekreteridir. 1930'dan beri bu görevi yürüten Bektaş çok iyi bir hatip ve teşkilatçıdır. "Türkiye'ye karşı dostane bir his beslemez" ifadesini kullanılarak, siyasi faaliyetlerini sürdürmüştür. Partinin diğer üyelerinden olan Şavarş Misakyan ise Ermeni diasporasının basın ve politikada etkili bir ismidir. Paris'te yayımlanan Haratch- Araç gazetesinin sahibi olan Misakyan son derece zeki, kültürlü ve kalemine hâkim bir gazeteci olarak tanınmaktadır. Ayrıca Taşnak ideolojisine sıkı sıkıya bağlıdır. Lübnan Komünist Partisi'nin diğer bir üyesi ise, Mustafa El-Ariş'tir. El Ariş işçiler üzerinde büyük nüfusa olan hatip ve sendikacıdır. Moskova ile bağlantısı vardır. Partinin yönetim kadrosunda bulunan diğer üyeler ise Fere-El-Allal Hülü ve Yusuf Hattar 'dır. Ohannes Akbaşyan ise partide bir dönem genel sekreter olarak çalışan eski bir okul müdürüdür. Eski ama milliyetçi Taşnaklar'dan olan Hayık Balyan ise sonradan Aztag Gazetesi'nde Sovyet yanlısı haberler yapmaya başlamıştır. Herant Devecyan ise Ararad Gazetesi'nde çalışmıştır. Alman servisinden Sovyet servisinden geçiş yapan ve kültürel cemiyetler aracılığıyla Ruslar ile Ermenileri yakınlaştıran bir üyedir. Hovsepyan ise, başpiskopostur. Hovsepyan tüm partileri aynı çatı altında birleştirmeyi başarmıştır. Süren Arakelyan ise çok dil bilen eski İran Fahri konsolosudur. Dönemin istihbarat raporlarından anlaşıldığına göre Sovyet Rusya adına ajanlık yapmıştır. Partinin diğer üyelerinden olan Reşat İsa ise aslen Sünni Arap'tır. Moskova'da eğitim görmüştür. Partide müdür seviyesinde olarak görev yapmıştır ve maaşı aylık 125 liradır. Reşat İsa birkaç kez hapse girmiştir. İsa gibi Sünni Arap olan diğer bir partili Kadri Kaleci'dir. İyi düzeyde Fransızca bilen Kaleci, El-Tarık adlı komünist gazetenin baş yazarıdır. Aynı zamanda Beyrut Radyosu'nda işçi lehine konuşmalar yapan Kaleci aynı zamanda tercümanlık da yapmaktadır. Lübnan Komünist Parti üyelerinden olan Artin Madoyan ise Türkçe, Fransızca, Arapça, Kürtçe, Rusça, İngilizce bilmektedir. Zartonk gazetesiyile bağlantılıdır. Şam Ermeni komünistlerinin lideridir. Rus kökenli Abraham Malinoff ise Türkçe ve Ermenice bilmektedir. Ajanlık yaptığı iddia edilen Malinoff ise, Cezire bölgesinde faaliyet göstermektedir. Doktor Manulyan ise iyi düzeyde Fransızca bilmektedir. Hınçak Partisi üyesi ve Askayın Hornut Cemiyeti'nin başkanıdır. Cizvit kökenli Hristiyan Arap olan Mayer Mes'ad ise avukattır. Partinin hukuk müşaviridir. 1941'de Sosyalist Parti'den Komünist Parti'ye geçmiştir. Partiden 125 lira aylık almaktadır. Metropolit Ohannes Nazlıyan ise koyu Sovyet taraftarı bir din adamıdır. Hristiyan Arap olan Corci Saatçi ve Reşit Saliba ise Lübnan Komünist Partisi'nin bölge başkanlarıdır. Saatçi Trablusşam bölgesinden,

Saliba ise Zahle bölgesinden sorumludur. Taşnakçı Agop Simon ise iyi derecede Arapça bilmektedir. Kominist Parti adına Halep ve Cezire'de çalışmaktadır. Simon için, "İhtilal çıkartmak hususunda en güvenilen adamlardandır ifadesi" kullanılmaktadır. Rum-Ortodoks kökenli bir Arap olan Nicola Shawi ise , ortaöğrenimini tamamlamış Lübnan Komünist Partisi'nin yayın ve siyasi iletişim işleri sorumlusudur. 1932 yılında partiye katılan Shawi, Beyrut'ta yayımlanan Savt El-Şaab (Halkın Sesi) gazetesinin yazı işleri müdürlüğünü yürütmektedir. Aynı zamanda Lübnan Komünist Partisi'nin tüm yayınlarından da sorumludur. Partiden aylık 125 lira maaş almaktadır. Siyasi faaliyetleri nedeniyle üç defa hapse girdiği bilenen Shawi, Lübnan Komünist Parti tarihindeki en önemli önderlerden biridir. Bununla birlikte istihbarat raporunda bu tarihlerde İtalyan uyruklu birçok Ermeni'nin Lübnan'a geçtiği ve Türkiye aleyhinde çalışmalarda bulunacağına bilgisi paylaşılmıştır. Tedbir alınması istenmiştir. Kimliği tespit edilenlerden Kazarosyan kardeşler ise bu sıralarda Lübnan'a geçmiştir. Eski faşist rejimin gizli polis teşkilatı olan OVRA bünyesinde çalıştıkları bilinmektedir (DBTDA, 554- 7817- 49444 – 1).

Öte yandan Lübnan Hükümeti'nin Ermeni Komünist Partisi'ni kapatması ve yayınlarını yasaklamasına rağmen, Ermenilerin faaliyetlerine Ararat gazetesi ile devam ettiği tespit edilmiştir (DBTDA, 554- 7747- 49667 – 12).

Bununla birlikte Bükreş Radyosu'ndan duyurulan haberde Suriye ve Lübnan'daki Ermenilerin geniş katılımlı miting tertip ettiği bildirilmektedir. Ermeniler mitingde, Türkler tarafından ellerinden alındığını iddia ettikleri toprakların Sovyet Ermenistan'ına ilhak edilmesi talebini yinelemişlerdir. Ayrıca bu hedefe ulaşmak ve yardım almak için Mareşal Stalin ve diğer Sovyet liderlerine telgraflar çekmişlerdir (DBTDA, 571 -35679 – 140791-239). Öte yandan bu topraklar için Amerikalı Ermeniler de faaliyet içindedir. Sovyet TASS Haber Ajansı'nın bildirdiğine göre bu talepler iki temel gerekçeye dayandırılmaktadır. İlki 1914 yılında bir milyondan fazla nüfusa sahip oldukları iddiası, diğeri ise II. Dünya Savaşı sırasında Kızıl Ordu saflarında savaşmış olmalarıdır (DBTDA, 571- 35679-140791-89).

1945 yılında Beyrut'ta gerçekleştirilen ve 10.000'i aşkın katılımcıyla bir gövde gösterisine dönüşen miting, Lübnan ve Suriye Ermeni Ulusal Konseyi'nin toprak taleplerini uluslararası bir düzleme taşıdığı kritik bir eşiktir. Konsey Başkanı Adam Manouelian'ın Türkiye tarafından ilhak edilen toprakların Sovyet Ermenistan'ına iadesi yönündeki çağrısı, savaş sonrası yeni dünya düzeninde Ermeni davasını 'hak ve adalet' temelinde yeniden tanımlamıştır.

Generalissimo Stalin, Başkan Truman ve Başbakan Attlee'ye hitaben kaleme alınan karar metni; bir milyonun üzerindeki kayba vurgu yaparak, Kızıl Ordu ve müttefik saflarında savaşan çeyrek milyon Ermeni askerinin emeğini siyasi bir tazminat talebinin meşruiyet zemini olarak sunmuştur. Bu kolektif irade beyanı, 200.000 Ermeni adına oybirliğiyle kabul edilerek, diasporanın sömürge sonrası dönemdeki en radikal jeopolitik vizyonu olarak tarihe geçmiştir (DBTDA, 5714-35079-140791-237). Bu mitingde okunan nutuk aynı zamanda Beyrut ve Zahle'de yapılan mitinglerde de okunmuştur (DBTDA, 571 -35679- 140791 – 100). Bununla birlikte bu mitingden sonra Amerika'daki Ermeni komitesinin lideri San Francisco, Postdam ve Londra konferanslarına gönderdiği üç ayrı muhtıranın bir nüshasını da Ankara'ya göndermiştir. Washington Büyükelçiliği tarafından Ankara'ya gönderilen yazıda Lübnan ve Suriye'deki Ermeni komitelerinin faaliyetleri, Türkiye'den toprak talepleri ve uluslararası liderlere gönderilen mesajlardan bahsedilmektedir. Aynı zamanda New York'ta Rusça yayınlanan Rus Kigolos gazetesinin 14 Kasım tarihli nüshasında, Beyrut'tan gelen ve Ermeni mitinginden bahseden bir mektuba yer verildiği görülmektedir (DBTDA, 571- 35679- 140791 – 80).

Türkiye'nin Halep Başkonsolosluğu tarafından Ankara'ya gönderilen diğer bir raporda; Yavuz Sultan Selim döneminden Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanına kadar tarihsel örnekler verilerek, Suriye'nin Türkiye aleyhtarı faaliyetlerin (Kürt isyanları, Ermeni ve Süryani hareketleri) hazırlandığı bir kosmopolit koridor haline geldiğinin altı çizilmektedir. Fransız mandası da bu yapıyı Türkiye'yi zayıflatmak için desteklemiştir. Halep'te çıkan El-Havadis gazetesinde yayınlanan bir makalede dünyadaki Ermeni nüfusunun bir araya getirilerek büyük bir Ermeni Milli Yurdu kurulması hedeflendiği ve bu hareketin Pan-Ermenizm olarak adlandırıldığı ifade edilmiştir. Sovyet Rusya'nın, Ermenistan topraklarının bu nüfusa yetmeyeceği bahanesiyle Kars ve Ardahan'ı ilhak etmeyi planladığı iddialar arasındadır. Raporda gazetenin iddia ettiği gibi 5 milyon Ermeni nüfusun gerçekçi bir rakam olmadığı, dünya üzerindeki toplam Ermeni nüfusunun yaklaşık 2.878.000 olduğu belirtilerek istatistiksel bir düzeltme yapıldığı anlaşılmaktadır (DBTDA, 571- 35679 140791- 57).

1.2Antilyas'tan Eçmiyadzin'e: Ortadoğu Ermenileri Arasında İdeolojik Kutuplaşma ve Sovyet Etkisi

Lübnan Antilyas'ta düzenlenecek Katolikosluk seçimi öncesinde Ermeni gruplar arasında derin fikir ayrılıkları yaşanırken; Taşnaklar, eski hükümet kurucularından oluşan Bürocular ve Anadolu kökenli Ermenilerin ağırlıkta olduğu Komite grubu şeklinde ikiye bölünmüştür. Mısır'dan gelen Vahan Çanyan'ın Ermenileri birleştirme çabaları ise sonuçsuz kalmıştır. Seçim sürecinde Taşnaklar Amerika'dan Haçaduryan ve eski Halep Patriği Ardavès'i desteklemiştir. Muhalif olan Ramgavar ve Hınçaklar ise Papas Hat'ı desteklemiştir. Fakat meclis üyeliği seçimlerini Taşnaklar'ın kazanması üzerine muhalefet boykota başlamıştır. Boykot krizi daha da derinleştirmiştir. 7 Aralık 1941'deki Katolikosluk seçimi bu yüzden ertelenmiştir. Beyrut Başpiskoposu Karoyan ise vekaleten görevine devam etmiştir. Öte yandan Suriye ve Lübnan'da İngilizlerin Hoyboncu Kürtler ile Taşnakçı Ermenileri destekleyerek bir "Kürt ve Ermeni Milli Alayı" kurmaya çalıştığı, bu süreçte İngilizler ve Rusların Hoybün Cemiyeti üzerinden bölgedeki bu iki unsur üzerinde bir hakimiyet mücadelesine girdiği istihbarat raporlarından tespit edilmektedir(DBTDA, 571 -35679- 140791 – 145).

Bununla beraber Taşnak Bürosu Reisi Kaspar İpekyan ve eski Milletvekili Hasrav Tütünciyan'ın İngilizlerin güvenini kazanan isimler olduğu anlaşılmaktadır. Bununla beraber dönemin iki önemli gazetesi L'Orient ve Le Jour gazetelerinde yayımlanan "2 Rouges à Beyrouth -Beyrut'ta İki Kızıl" adlı makalede Sovyet Ermenistan'ından gelen Eçmiyadzın delegeleri Mgr. Keledjian ve Arakélian ile yapılan bir röportaja yer verilmiştir. Bu röportajda delegeler, Kafkasya'nın Almanlar için geçilmez olduğunu ve faşizmin mutlaka yenileceğini savunmuştur. Öte yandan Katolikosluk seçimi, gerekli olan üçte ikilik çoğunluk sağlanamadığı için belirsiz bir tarihe ertelenmiştir (DBTDA, 571- 35679- 140791 – 145).

Nihayetinde yapılan Katolikosluk seçim sonucunda ise yeni Lübnan Ortodoks Ermeni Arşöveki Ardavast Sürmeyan olmuştur (DBTDA,571-35679-140791-139).Bu sonuç hakkında, L'Orient gazetesinde 4 Nisan 1942'de çıkan haberde ise, Sürmeyan'ın sadece bir din adamı değil, aynı zamanda yetenekli bir tarihçi olduğundan bahsedilmektedir (DBTDA, 571,35679-140791-140). Bununla beraber Kilikya Ermeni Katolikosluğu Kaymakamı Locum Tenens ve başpiskopos Yeghichi Garoyan seçim sonucunu Türk makamlarına da bildirmiştir (DBTDA, 571-35679- 140791 – 141- 1942-04-02).

İlerleyen günlerde tüm Ermenilerin Katolikosluk makamı Eçmiyadzın'i temsilen 1944 yılında Orta Doğu gezisine çıkan tarihçi din adamı Ashot Abrahamyan, Şam'da yayımlanan Le Matin ve Halep'teki El Şebab gazetelerine verdiği beyanatlarda Suriye'nin tarihi dokusundan

duyduğu heyecanı dile getirmiştir. Abrahamyan Ermenistan'daki Şark Dilleri Akademisi'nde Arapça'nın önceliğine dikkat çekerek Suriye'deki Ermeni okullarının da resmi dil Arapça'ya en az Ermenice kadar önem vermesi gerektiğini savunmuştur. Bölgeye yeni bir Ermeni lejyonu kurmak için geldiği yönündeki iddiaları "dini bir delege" olduğunu vurgulayarak kesin bir dille yalanlayan Abrahamyan, Birinci Dünya Savaşı sırasındaki felaketlerde kendilerine kucak açan Arap halkına derin şükranlarını sunmuştur. Ermenileri yabancı değil öz kardeş gibi kabul eden Suriye devletine teşekkür etmiş ve Ermenistan'daki laikleşme sürecinin halk için büyük bir kazanım olduğunu ifade etmiştir (DBTDA, 571- 35679- 140791 – 109).

Ermenilere kucak açtığı için Suriye ve Arap dünyasına olan minnetini bir kez daha dile getiren Abrahamyan, bir kilisede verdiği nutukta Ermenistan'da kilise ruhunun yeniden canlanmasına izin verildiğini belirtirken; o dönem devam eden İkinci Dünya Savaşı bağlamında Sovyet ordusu saflarında 40 general ve 250 bin Ermeni askerin cephede olduğunu hatırlatarak Ermenistan'daki toplumsal ve askeri ilerlemelerden övgüyle bahsetmiştir. Suriye hükümetine gösterdiği misafirperverlikten dolayı teşekkür eden Abrahamyan, anavatana dönmek isteyen Ermenilere Suriye Dışişlerine başvuruları tavsiyesinde bulunmuş; ancak Halep Mebusu Lâtif Ganime'nin Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerindeki emellerine dair yönelttiği kritik soruya yanıt vermekten kaçınmıştır (DBTDA,571 -35679- 140791 – 110).

Lübnan Başbakanı Sami el-Sulh ve Suriye Başbakanı Faris el-Huri gibi yüksek profilili siyasi figürlerin Ermeni kamusal etkinliklerine katılımı, post-soykırım diasporası için yeni kurulan ulus-devletlerin sunduğu bir 'ontolojik güvenlik garantisi' niteliğindedir. Bu liderlerin Ermenice hitapları taltif etmesi veya toplumu 'sadık vatandaşlık' üzerinden övmesi, sömürge sonrası devlet inşasında azınlıkları sisteme eklemlenme çabasını yansıtmaktadır. Ancak bu entegrasyon politikası, Ermeni öznesini hem kucaklayan hem de 'misafir-yerli' gerilimi içinde tutan müphem bir statü inşa etmiştir. Beyrut merkezli basın aracılığıyla ulusötesi bir boyut kazanan bu etkileşimler, Ermenilerin bağımsız Arap dünyasındaki meşruiyetlerini tahkim etme ve kendilerine korunaklı bir toplumsal alan yaratma stratejisinin temel enstrümanı haline gelmiştir (Nalbantian,2020, s.59). Kuzey Suriye'deki Ermeni toplumu ile iktidardaki Vatanî Partisi arasındaki münasebetler, seçim konjonktüründe gelişen pragmatik bir ittifak niteliğindedir. Taşnaklar'ın Sadullah el-Cabiri'ye verdikleri seçim desteğine rağmen, partinin iktidara gelişiyle birlikte sertleşen milliyetçi politikaları Ermeniler nezdinde derin bir güvensizlik yaratmıştır. Bu atmosferde, Halep'teki Ermeni Talebe Cemiyeti'nin ünlü Arap şairi Ebu'l-Alâ El-Maarrî için

düzenlediği anma töreni ve Beyrut'tan gelen milletvekili katılımı, toplumsal bir entegrasyon çabasıdır. Zira temel siyasi kuşkular giderilmediği müddetçe, bu tür kültürel vesilelerle sergilenen bağlılık ifadeleri, stratejik bir inandırıcılıktan yoksun ve sembolik bir jest olmanın ötesine geçememiştir (DBTDA, 571- 35679- 140791 – 122).

Bununla beraber Aztag gazetesinin de aktardığı diplomatik temsiller, Katolikos'u meşru bir figür olarak tescilleyerek zahiri bir 'eşitlik' imajı yaratsa da söylemdeki yoğun minnet vurgusu Ermenileri vatandaşlık haklarını bir devlet lütfu olarak gören 'ikincil öznel' konumuna indirgemıştır. Cumhurbaşkanı El-Huri'nin, hak tanımlamasını 'çalışkanlık' ön koşuluna bağlaması, vatandaşlığın ancak devlete sağlanan fayda ölçüsünde meşrulaştığı 'koşullu bir kabul' rejimini ifşa etmektedir. Bu durum, Ermenilerin sömürge sonrası düzende sadık vatandaş ve özgün azınlık olma çabasını sürekli bir 'ispat' zorunluluğu ile sarmalamıştır (Nalbantian, 2020:64). Diğer yandan Ararad gazetesi, 1945 kutlamalarındaki Sovyet merkezli söylemi ve 'gerçek yuva' vurgusuyla, yerel Lübnan aidiyeti ile SSCB destekli vatan tahayyülü arasındaki ideolojik yarılmayı somutlaştıran bir karşı-anlatı sunmuştur (Nalbantian,2020:66). Bununla birlikte Kilikya Katolikosu Karekin'in 1940'lardaki Sovyet yanlısı tutumu, vatansız kalmış bir dini kurumun, ideolojik direnç ile ulusal varoluş arasında kurduğu stratejik bir köprüdür. İnanç ile pragmatizm arasında gidip gelen tarihi bir hayatta kalma manevrasıdır (Nalbantian,2020, :102).

Diğer yandan Sovyet gazetelerinde yer alan bir habere göre, Beyrut'ta inşa edilecek bir Ermeni kilisesine dini lider seçmek amacıyla Sovyet Ermenistan'ından iki delegenin yola çıktığı belirtilmekte; Tahran'a ulaşan bu delege haberi, New York Times gazetesi aracılığıyla Türkiye'nin Beyrut Konsolosluğu'na da iletilmektedir (DBTDA, 571- 35679-140791-147). Beyrut'a varan delegeler Keleciyan ve Arakelyan ise Ermeni Katolik zümresi seçimleri ve toplantı için çalışmalarına başlamıştır (DBTDA, 571-35679-140791-146).

Bu seçimlerden yaklaşık bir yıl sonra Lübnan'da yaşanan hadiseler üzerine L'Eclair du Nord gazetesinde Nicola Djandji tarafından kaleme alınan Une Grossiere Provocation -Kaba Bir Provokasyon başlıklı makalede, Ermenilerin Birinci Dünya Savaşı sonrası kendilerine kucak açan Suriye ve Lübnan halkına sadık kaldıkları, bölgenin endüstriyel ve sanatsal kalkınmasına katkı sunduklarının altı çizilmiştir. Suriye'deki Arapların Ermenilere karşı kardeşçe duygular beslediği ve Saadallah El-Cabiri gibi liderlerin halka din veya ırk ayrımı gözetmeksizin eşit yaklaştığı

vurgulanmıştır. "Suriye'de bir Ermeni sorunu yoktur" ifadesiyle ise tüm Suriyelilerin ortak hedefinin tam bağımsızlık olduğu hatırlatılmış, dış kaynaklı tahriklere karşı sağduyu çağrısı yapılmıştır (DBTDA ,571, 35679-140791-276 1).

Öte yandan Lübnan Ermenileri her partiden üyenin katıldığı bir meclis kurmuş bu sayede görüş ayrılığı da giderilmiştir. Ermenilerin Erivan Hükümeti'ne (o dönemki Sovyet Ermenistan'ı) bağlılıkları sürmektedir. Orayı mukaddes saydıkları için Erivan'ın bekasını arzulamaktadırlar. Fakat Ermeniler aslında Rusya'dan memnun değildir. Erivan'a gitmek istememektedir. Türk yönetiminden memnun görünmektedirler (DBTDA,571- 35679-140791-222). Bunun üzerine konsolosluktan Halep 'te yayınlanan Ermenice gazetelerde Türkiye aleyhine veya herhangi bir konuda (muhtemelen sınır hareketliliği veya azınlıklarla ilgili) bir haber çıkıp çıkmadığı sorulmuştur (Haziran sonu -Temmuz başı) (DBTDA,571- 35679- 140791 – 123). Konsolosluğun yaptığı tahkikat sonucunda ise gazetelerde böyle bir haberin çıkmadığı bildirmiştir (DBTDA, 571- 35679- 140791 – 125).

El-Nahar gazetesinde Cebran Tüveyni imzasıyla yayımlanan makale, bu göç dalgasını salt bir nüfus hareketi olarak değil; Rusya ve Anglo-Amerikan ittifakının Türkiye'ye yönelik gelecekteki toprak taleplerine zemin hazırlayan jeopolitik bir 'ön hazırlık' olarak tanımlamaktadır. Eş zamanlı olarak New York Times'ın rapor ettiği BM İnsan Hakları Birimi'nin kuruluşu ve John P. Humphrey'in liderliği, azınlık haklarını küresel bir denetim mekanizmasına dahil etmiştir. Türkiye'deki Ermeni azınlığa yönelik ayrımcılık iddialarının BM'ye taşınması ve bir Uluslararası Haklar Bildirgesi hazırlığı, yerel sorunların ulusötesi bir meşruiyet zemininde 'büyük devletlerin' stratejik araçlarına dönüştüğü bir dönüm noktasına işaret etmektedir (DBTDA, 571- 35679- 140791 – 249).

Alif-Ba gazetesinin haberine göre, Suriye ve Türkiye arasındaki mülkiyet sorunlarının çözümü noktasında yeni bir diplomatik evreye girilmiş; Suriye Hükümeti, Fransız Mandası dönemine ait taşınmaz mal kayıtlarının ve ilgili yazışmaların iadesini talep etmiştir. Bu idari geçiş süreciyle eş zamanlı olarak, bölgedeki 200.000 Ermeni göçmenden 170.000'inin Sovyet Ermenistan'ına dönüş süreci hız kazanmıştır. Beyrut Limanı'ndan Bakü'ye hareket eden ilk kabileler, dışarıdan 'gönüllü bir eve dönüş' gibi görünse de dönemin istihbarat verileri bu hareketliliğin arkasında eski Sovyet Konsolosu Agranof'un yürüttüğü sistematik faaliyetlerin ve yerel halkla yaşanan sosyo-politik gerilimlerin olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, sömürge

sonrası Ortadoğu'da demografik yapının Sovyet stratejileri doğrultusunda yeniden tasarlandığını göstermektedir (DBTDA, 571- 35679- 140791 – 247).

Beyrut Konsolosluğu'ndan gelen diğer bir raporda ise Sovyetler Birliği'nin Beyrut'ta yeni bir istihbarat merkezi kurmaya çalıştığını bildirmektedir. Bu merkezin başında Vladimir İvanof (veya İvan Vladimir) isimli bir ajan vardır. Bu şahıs Orta Doğu uzmanıdır. Eşi Lina ile çalışmaktadır. Beyrut'taki tramvay deposu yakınında bulunan İvanof'un evi de istihbarat merkezidir. Aslında bu ev Beyrut'un zengin Müslüman tüccarlarından Mustafa Kuş'a aittir. Evin eski kiracısı olan Sovyet vatandaşının, Sovyet ideolojik telkin birimi kanalıyla gönderilen meblağların dağıtımı ve bozdurulması işlerini koordine ettiği aktarılmaktadır. Aynı süreçte, TASS Ajansı'nın haftalık bültenleri içerik ve biçim bakımından tam teşekküllü bir gazeteye dönüşmüş, her hafta 5.000'i aşkın nüsha karşılıksız olarak halka ulaştırılmıştır (DBTDA, 554-7747-49667-11). Türk istihbarat birimlerinin raporlarına göre; Sofi Karayan ve Kıymet Kirkoryan adlı iki sanatçının yaz aylarında bir dönem Beyrut'ta bulundukları, ardından Aley ve Sofar gibi Lübnan Dağı bölgelerindeki kabarelerde sahne aldıkları, sonrasında ise tekrar Beyrut'a döndükleri saptanmıştır. Söz konusu şahısların bu süreç zarfında Türkiye aleyhine herhangi bir siyasi söylem veya kamuoyu oluşturma faaliyetine dahil olmadıkları bildirilmiştir (DBTDA,571-35722-14009-1).

1.3. Halep Taşnak Cemiyeti'nde Siyasi Bölünme ve Hatay Meselesi

Dönemin istihbarat raporlarından anlaşıldığına göre, 12 Mayıs 1935 tarihinde Kudüs'te bulunan Ermeni Fedaileri Beyrut'a dönmüştür. Ermeni Fedaileri, haziran ayı ortalarında Türkiye sınırından geçmek üzere bir eylem planı hazırlamıştır. Sınır bölgesindeki Ermenilerin, Türkiye'nin diplomatik talepleri doğrultusunda geri çekileceği iddiaları üzerine harekete geçen Ermeni komitelerinin bölgede geniş çaplı bir ikna süreci başlattığı anlaşılmaktadır. Duvarlara asılan ilanlarda yer alan "Türklerin yaptıklarını ve onlardan intikam almayı unutmayınız" şeklindeki ifadeler yer almaktadır. Öte yandan bu faaliyetler Taşnak, Hınçak (Sosyal Demokrat) ve Ramgavar (Demokrat Liberal Parti) tarafından desteklenmiştir. Eylemlerin diplomatik boyutu kapsamında, Suriye'deki Ermenilerin durumunu görüşmek üzere Fransa'ya bir heyetin gönderilmesi planlanmış ve Fransız hükümetine sunulmak üzere binlerce imza içeren protesto dilekçeleri hazırlanmıştır. Raporda Ermeni fedailerinin "Türk devlet ricaline suikast düzenlemeye

ve bu uğurda canlarını feda etmeye hazır oldukları" bildirilmektedir (DBTDA, 571 -35357-138982 – 31).

Hatay'ın Türkiye Cumhuriyeti'ne ilhakı öncesindeki süreçte, Suriye-Lübnan sınır hattındaki askeri ve sivil hareketlilik stratejik bir boyuta ulaşmıştır. 1937 kışında Gümrükler Muhafaza Genel Komutanlığı'ndan Ankara'ya gönderilen istihbarat raporlarında Halep'teki Ramazaniye Kışlası'nda Fransız subaylar komutasındaki piyade alayının Suriyeli, Ermeni, Kürt ve Arap askerlerden oluştuğu bilgisi paylaşılmıştır. Aynı zamanda, Alman Kışlası'nda ise bir süvari alayının konuşlandığını bildirmektedir. Öte yandan bölgedeki askeri güç, 30 tank, 30 askeri nakliye aracı ve Müslimiye'den Tırap mevkiine nakledilen 20 uçaklık hava gücüyle desteklenmektedir. Bu tahkimata rağmen, İskenderun'da olası bir çatışma durumunda Münbüçlü Salih Bey gibi yerel aktörlerin ailelerini Antep'e göndererek kendi birlikleriyle Türk tarafına geçme iradesi gösterecekleri de bildirilmektedir. Fakat Fransızların İskenderun'a sevk ettiği kuvvetlerin sanılanın aksine yaklaşık 500 piyade ile sınırlı kalması askeri gerilimi farklı bir boyuta taşımaktadır. Siyasi sahada beklentileri karşılanmayan Suriye Arapları güçlü bir muhaliftir. Halep halkının %80'inin "İskenderun Suriye'den ayrılırsa Halep ölmüş sayılır" kanaatinde olup kentin Türkiye'ye katılması yönündeki istekleri Ankara'ya bildirilmiştir (ATASE, 110-9-1-14- 7- 0 – 25).

Öte yandan 1940 yılı sonlarında Fransa'nın Doğu Lejyonun'dan terhis edilen Ermeni asıllı subay ve askerlerin hala Suriye'de kalmaya devam ettiği tespit edilmiştir (DBTDA,571-35679-140791-157 1940-12-27). Bu birlik,1916 yılında kurulan ve Fransız üniformasıyla Osmanlı Devleti'ne karşı İtilaf Devletleri safında savaşan Doğu Lejyonu (Ermeni Lejyonu), Osmanlı ordusundan firar edenlerden, Musa Dağı'ndan tahliye edilenlerden, Amerika'dan gelen gönüllülerden ve Suriyeli Ermenilerden oluşmaktadır. Ayrıca İtilaf kuvvetlerine esir düşen askerler ve Rus ordusundaki Ermeni birliklerinden ayrılanları da bünyesinde barındırmaktaydı (Yamaç ,2024:523). Beyrut Elçiliğinden gönderilen yazıda, Fransız Şark Ordusu'ndan terhis edilen askerlerin akıbetine dair Yüksek Komiserlik Siyasi Büro Direktöründen bilgi talep edilmiştir. Ankara'ya gönderilen cevapta terhis işlemlerinin denetim altında olduğu ve bölgede sadece Başçavuş Derderyan, Onbaşı Karagözliyan ile Lejyoner Baronciyan olmak üzere 2-3 Ermeni'nin kaldığı bilgisi verilmiştir. Buna karşın Başkonsolos, Fransız makamlarının bu kesin teminatına rağmen muhbir kayıtlarından gelen istihbaratı diğer kaynaklarla teyit etmeyi sürdüreceğini ve elde edeceği sonuçları bildireceğini ifade etmiştir (DBTDA, 571-35679-140791-

151). Bunun yanında Ankara, son günlerde Beyrut'ta yaşanan askeri hareketlilik hakkında da malumat istenmiştir (DBTDA, 571- 35679- 140791 – 118).

Bu bilgi üzerine yapılan tahkikatta Fransa'nın bölgedeki Ermeni nüfusunu silahlandırarak Adol Leonyan komutasında 300 kişilik bir kuvvet ile Türkiye'ye karşı aktif bir tertip içine girdiği tespit edilmiştir. Öte yandan bu hazırlık Ermeni mahallelerinde ikamet eden Türk nüfus arasında ciddi bir güvenlik kaygısına yol açmıştır. Can güvenliğinden endişe eden bölge halkı, baskı ve korku yüzünden evlerini terk ederek daha güvenli gördükleri diğer mahallelere taşınmak zorunda kalmıştır. Bu durum ayrıca yerel düzeyde demografik bir yerinden edilme sürecini tetiklemiştir (ATASE, 110-9-1-14 -7- 0 – 28).

Bunun yanında halihazırda devam eden Hatay meselesinin yarattığı siyasi gerilim, Halep Taşnak Cemiyeti'nin ileri gelenleri arasında derin bir fikir ayrılığına neden olmuştur. İkiye ayrılan Halep Taşnak Cemiyeti içinde ilk grup Moses Derkolasyon liderliğindeki "İlmimli ve Suriye Odaklı Kanat'tır". Dişçi Kabakyan ve Eczacı Papazyan gibi isimlerin de bulunduğu bu ekip, Suriye'de yaşayan yaklaşık 80.000 Ermeni'nin toplumsal huzurunu ve devletle olan stratejik ilişkilerini korumayı hedeflemektedir. Bu amaçla Türkiye ile uzlaşmacı bir yol izlenmesi gerektiğini savunmaktadır. Buna karşın, Heraç Papazyan ve eski bakan Liyon Şant gibi isimlerden oluşan ikinci grup Ardavas'ın radikal fikirleri etrafında kümelenerek statükoya karşı daha sert bir duruş sergilemiştir. Bununla beraber Halep yerelinde başlayan bu ideolojik ayrışma, kısa sürede sınırları aşarak Beyrut ve Paris ekseninde diasporanın genelini kapsayan geniş çaplı bir siyasi tartışmaya dönüşmüştür (ATASE,110-9-1-14-7-0 -155).

Bununla birlikte Hatay meselesinin uluslararası arenadaki durumunu ve Fransa'nın bölgedeki tarihsel hatalarına dair içsel eleştirilerini göz önüne seren bir makale ise 14 Ekim 1938 tarihli Kurun gazetesinde yayımlanmıştır. Paul du Véou imzalı Kilikya'nın Çilesi -La Passion de la Cilicie adlı eser, dönemin sömürgeci reflekslerini yansıtmaları bakımından dikkat çekicidir. General Brémond tarafından kaleme alınan sunuş kısmında, Fransa'nın 1920-1925 yılları arasında doğuda uğradığı kayıplar bir "felaket" olarak nitelendirilmektedir. Musul petrollerinden, Ergani bakır madenlerinden ve Kilikya'nın pamuk üretiminden vazgeçilmesi stratejik bir ekonomik hata olarak değerlendirilmektedir. Metinde, Sykes-Picot Anlaşması'na imza atan Clemenceau ve Briand gibi devlet adamları ağır bir dille suçlanırken, Kilikya'nın tahliye edilmesi "yüz kızartıcı bir felaket ve sebebi belirsiz bir çekilme" olarak tanımlanmaktadır. İngiltere'nin kendi emperyal çıkarlarını korumak adına sergilediği dirençle kıyaslama yapılan eserde,

Fransa'nın askeri zaferlerini ve saha fedakarlıklarını diplomatik masada boşa çıkardığı tezi savunulmaktadır (ATASE ,110-9-1-14 -7- 0 – 149).

Aynı sene Ermeni komiteleri, 24 Nisan'da önceki yıllardan farklı ve daha ses getirecek bir anma töreni tertipleme kararı almıştır. Lübnan'daki Antelyas köyünde yapılması planlanan bu tören için Suriye, Deyrizor ve Cezire bölgelerinden getirilen Ermeni kemiklerinin defnedilmesi ve üzerlerine sembolik bir abide dikilmesine karar verilmiştir. Başpiskopos vekili Saracyan başkanlığındaki bir komite tarafından yürütülen hazırlıklar Türkiye'nin Beyrut Başkonsolosluğu tarafından haber alınmıştır. Bunun üzerine başkonsolos, Fransız Yüksek Komiserliği Siyasi İşler Müdürü ile gerçekleştirdiği görüşmede, Taşnaklar'ın planladığı bu ayin ve olası gösterilerin iki ülke ilişkilerine zarar vereceği uyarısında bulunarak tedbir alınmasını istemiştir. Fransız Yüksek Komiserliği Ermenilere anmaya izin verilmeyeceğini bildirmiştir (DBTDA, 571 -35679- 140791 – 259).

Öte yandan bu dönemde Suriye'deki Ermeni komiteleri İtalyanlar ile iş birliği yapma kararı almıştır. Dönemin istihbarat raporlarına göre Moses Derkalosyan, Doktor Milkonyan ve İzmirliyan Halep ve Beyrut'ta toplantı halindedir. Bunun yanı sıra İtalyan makamları ile iletişime geçip onların desteğiyle Hatay'dan olası bir göç hareketi başlatma fikrindedir. Fakat bu önderlerin görüşü Ermeni toplumu içerisinde kabul görmemiştir. Özellikle Kirkor Efendi ve Azeryan, "İtalya ve Fransa'nın birbirlerinden farksız olduklarını, en güvenilir seçeneğin Türkiye ile uzlaşmak olduğunu" ifade etmiştir. Diğer taraftan, bölgede yayılan bu tür stratejik söylentilerin temel amacının, Fransız mandasının devamlılığını sağlamaya yönelik bir kamuoyu oluşturma çabası olarak da yorumlanmıştır. Hatta Hatay'ın ilhaki ve Halep dahil Kuzey Suriye'nin Türkiye'nin nüfuz alanına girmesi ihtimali yüzünden bölgedeki ayrılıkçı gruplar ve Ermeni komiteleri durumu "yurtsuz kalma" tehdidi olarak algılanmıştır. Bu korku siyasi manipülasyon aracı olarak kullanılmıştır (BCA,30-10-0-0- 109722-15).

Halep Konsolosluğu'ndan Ankara'ya gönderilen yazıda; Beyrut'a iki amfibi tank taburu, Şam ve çevresine ise son on beş gün içinde iki tugay büyüklüğünde Hintli tank birliği sevk edildiği bildirilmiş; ancak bu takviyelerin mart ayında ayrılan birliklerin yerini alması nedeniyle bölgedeki genel askeri dengede kayda değer bir artış yaratmadığı belirtilmiştir. Raporda, bölgedeki hareketlilik söylentilerinin kışlık kıyafetten yazlık tertibe geçiş gibi rutin prosedürlerden kaynaklandığı, bu durumun algı yönetimi birimlerince manipüle edildiği ifade edilirken, İngilizlerin Ermeni ve Arap unsurlar aracılığıyla Hatay'ın iadesine dair kamuoyu

oluşturduğu yönündeki duyumların asılsız olduğu, ayrıca Müslüman askerlerin gayrimüslimlerle değiştirildiği iddialarının ciddiyetten uzak olup söz konusu muhafaza birliklerinin toplam mevcudunun 5.000 kişiyi aşmadığı kaydedilmiştir(DBTDA, 571, 35679-140791-120).

2. Levant Bölgesinde Kürt Milliyetçi Hareketi'nin Doğuşu (1927-1946)

Ankara'dan Suriye Başkonsolosluğu'na gönderilen yazıda, Beyrut ve Zahle bölgelerindeki Ermeni nüfusuna dair detaylı bilgi verilmesi istenmiştir. Lübnan Hükümetinin resmi verilerine göre sayıları 42.300 olarak kaydedilen Ermeni nüfusun, Türkiye sınırına yakın olan kuzey bölgelerine iskân edildiği anlaşılmaktadır (DBTDA, 571-35679-140791-149). Diğer taraftan, Halep'teki Kürt ve Ermenilerdeki hareketlilik üzerine Halep Konsolosluğu'ndan bir rapor istenmiştir. Konsolos M. Celal, hazırladığı raporda Suriye'deki manda idaresinin, Ermeni ve Kürt iş birliğinden doğan Hoybûn Cemiyeti'nin faaliyetlerine izin verdiği bildirilmektedir (DBTDA, 571- 35679- 140791 – 182).

Öte yandan Hoybûn Cemiyeti ile ilgili olarak farklı kaynaklarda farklı bilgilere rastlanmaktadır. Kuruluş yeri, Lübnan- Bihamdun, Irak -Revanduz Bağdat ve Paris olarak geçmektedir. Kuruluş tarihi olarak 1920 veya 1927 kabul edilmektedir. Öte yandan cemiyet kurulmadan önce farklı merkezlerde birçok hazırlık toplantısı yapılmış olması bu karışıklığın sebebi olarak gösterilmektedir. Ayrıca Hoybûn Cemiyeti, Kürt Teali Örgütü gibi oluşumlar ile karıştırılmaktadır. Bazı araştırmacılara göre Hoybûn Cemiyeti Kürt Teali Cemiyeti, Kürt Teşkilat-ı İctimaiye Cemiyeti, Kürt Milli Fırkası ve Kürt Bağımsızlık Komitesi'nin bir araya gelmesiyle kurulmuş bir yapıdır. Bununla birlikte Hoybûn Cemiyeti'nin 1928 tarihli resmi tüzüğünde yer alan ifadeye dayanarak, resmi kuruluş tarihi 5 Ekim 1927, kuruluş yeri ise Lübnan'ın Bihamdun kazası kabul edildiği yaygın kanıdır (Bölme,2015:37). Osmanlı egemenliğinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da bir arada yaşayan bu iki toplumun liderleri 1927 yılı başında İngilizlerin de desteği ile Revanduz Kaymakamı Seyit Taha'nın evinde cemiyetin kurulması için ilk toplantısını yapmıştır (Pınar ,2022:29).

Bununla birlikte Lübnan ve Suriye'deki Fransız Manda idaresi, Kürtlere milliyetçi bir söylem inşa etmeleri için esnek davranmaktadır. Bu hoşgörü ortamında 1927 yılında kurulan ve modern Kürt milliyetçiliğinin prototipi kabul edilen Hoybûn Cemiyeti, Lübnan'daki karargâhı üzerinden Levant'ın ana şehirlerinde örgütlenerek tüm Kürtleri bağımsız bir çatı altında birleştirme idealini ilan etmiştir. Cemiyetin önderleri, Fransa, İngiltere, İtalya, İran ve Sovyetler

Birliği gibi küresel güçlerin yanı sıra Ermeni Taşnak Partisi gibi devlet dışı aktörlerle resmi diplomatik ittifaklar kurarak Türkiye aleyhinde politikalarda ittifak yapmıştır (Hourani, 2011:34). Cemiyetin ileri gelenleri Memduh Selim, Mustafa Şahin, Bedirhanlar (Celadet, Süreyya, Kamran), Haco ve Şeyh Said'in kardeşleri, 1927'de Lübnan'da yapılan ilk kongrenin katılımcıları arasındadır (Pınar ,2022, s.31). Ermeni Taşnak Cemiyeti ile bölgedeki Kürt aşiret reisleri yaptıkları iş birliği her iki tarafın da ideallerinin gerçekleşmesine katkı sağlayacaktır (Pınar ,2022, s.35). Öte yandan cemiyetin destekçileri arasında, Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensupları da vardır. Taşnaklar, Türkiye aleyhinde yürütecekleri faaliyetlere destek karşılığında, Hürriyet ve İtilaf Fırkası iktidara gelirse Ermeni emellerini tanıyacağına dair bir taahhüt imzalatmak istemiştir. Hatta bu teklifi kabul eden Mehmet Ali ve Gümölcineli İsmail Hakkı, Ermenilerden bu iş için toplamda 75.000 Frank almıştır. Fakat bu parayı Nice ve Paris'te kişisel harcamaları için kullanmışlardır. Bununla beraber Ermeni protokolünü imzalatmak için muhalifler arasında dolaşan iki isim kendilerine yeteri kadar taraftar bulamamıştır. Hatta Beyrut'taki muhalifler bile bu teklifi reddetmiştir. Sonuçta Taşnaklar, geçmişte İttihat ve Terakki ile yaptıkları özerklik görüşmelerini de hatırlayarak, Türklerle (hatta muhalifler dahil) hiçbir ortak paydada buluşamayacaklarını anlamıştır (TTK,1931:20). Öte yandan Hoybûn Cemiyeti, Sevr Antlaşması'nı temel alan ve diplomatik düzlemde küresel güçlerin (İngiltere, Fransa, SSCB) Ağrı İsyanı gibi askeri süreçleri hem sahada hem de Avrupa ve ABD'deki lobi faaliyetleriyle desteklemiştir. II. Dünya Savaşı sırasında Almanya ve müttefik devletler arasında denge politikası güden Hoybûn Cemiyeti, 1940'lı yıllarda Sovyetler Birliği'nin artan ilgisiyle birlikte ideolojik bir dönüşüm yaşamıştır (Gorgas ,2020:12). Bu süreç, geleneksel aristokratik "eşraf siyaseti" yürüten Bedirhan ve Cemil Paşa gibi aileler ile sosyalist ideolojiyi benimseyen ve kitle siyasetine yönelen Cegerxwîn gibi yeni kuşak entelektüeller arasında bir kopuşa yol açmış; neticede Kürt hareketinin tabanı 1950'lere doğru geleneksel yapıdan uzaklaşarak Suriye Komünist Partisi eksenli bir sınıfsal karaktere bürünmüştür (Gorgas ,2020, :15).

Bununla beraber gelen istihbarat raporlarında Doğu vilayetlerinde, Dersim halkının mahalli kıyafetlerini kuşanarak kamufle olan yabancı unsurların, Haseke ve Mektele gibi geçiş güzergâhları üzerinde aktif oldukları bildirilmektedir. Hoybûn Cemiyeti lider kadrosu Milletler Cemiyeti temsilcisi Miralay Borneye ve Fransız mandasından yetkililer ile Beyrut'ta buluşmaktadır. Fakat Hoybûn Cemiyeti üyeleri faaliyetlerinin tespit edilmesine engel olmak için merkezlerini Şam'a taşımıştır. Özellikle Mekteli Köyü casusluk faaliyetlerinin ve Türkiye'ye

özellikle Urfa hattına sızma girişimlerinin ana güzergâhıdır. Köyün demiryolu hattına olan 1500 metrelik yakınlığı, lojistik avantaj sağlamaktadır. Ayrıca Cerablus Kaymakamı Halil Esat Celadet'in bölge ahalisiyle kurduğu yakın münasebetler neticesinde, cemiyet üyelerinin Cerablus-Mekteli nüfusuna kaydedildiği tespit edilmiştir. Haseke ve Kamışlı köyleri, Kürt, Ermeni ve Süryani-Nasturi topluluklarının bir arada yaşadığı heterojen bir nüfus yapısına sahiptir. Bölgedeki demografik hareketlilik kapsamında, Irak'tan gelen Nasturilerin ise Haseke ile Resulayn arasındaki hatta yerleştirilmesi planlanmaktadır. Bununla beraber temmuz ayı öncesinde Halep'te Latif Ganime'nin ikametgahında Miraç Papasyan ve Kabakyan gibi isimlerin katılımıyla planlanan düzenlenecek olan kritik toplantı haberi , bölgedeki istihbarat birimlerini harekete geçirmiştir. Halep Emniyet Müdürü Mösyö Broç, Süryani milliyetçiliği faaliyetleriyle öne çıkan Latif Ganime'yi resmi makamına çağırarak durumu kontrol altına almaya çalışmıştır. Bununla birlikte Havar gazetesi imtiyaz sahibi Diyarbakırlı Kadir Can'ın bölgedeki sekiz aylık varlığı ve Suruçlu bazı şeyhlerin 'hafiye' sıfatıyla Bozan Bey ile gerçekleştirdiği temaslar, bölgenin çok katmanlı bir istihbarat ağına sahip olduğunu kanıtlamaktadır. Şam'da basılan ve Türkiye tarafından sakıncalı addedilen neşriyatın bu köy üzerinden sınırdan geçirildiği bildirilmektedir³(DBTDA, 533- 8301- 56568 – 2).

Diğer taraftan Hoybûn Cemiyeti Cezire bölgesindeki nüfuz alanını genişletme çabaları kapsamında, Hasiçe'de cemiyetin üçüncü merkezi olarak ‘‘Kürt Teavûn ve Eytam Cemiyeti’’ kurulmuştur. Cemiyetin başkanlığına İsmail Hakkı Bey tayin edilmiştir. Bölgedeki istihbarat ağları özellikle Andivar (Andiwar) hattında yoğunlaşmaktadır. Şevket adlı şahsın istihbarat faaliyetlerini yürüttüğü, Hamza Hoca'nın ise Kürt milliyetçiliği temelinde siyasi bir söylem inşa ederek bölgede konumlandığı Satvet Lütfü'nün sorgu kayıtlarıyla doğrulanmıştır. Aşiretler arası ittifaklar ve yerel aktörlerin bu siyasi yapıya eklemlenme süreçleri incelendiğinde, Hama'da yaşayan Berazî Aşireti'nin kısıtlı imkanlarına rağmen Hoybûn safında yer aldığı, Fransız yönetiminin ise aşiret lideri Hüsnü Berazî'nin vergi borçlarını affederek süreci stratejik bir boyuta taşıdığı görülmektedir. Bu güç birliği, Hoybûn reisi Hüsnü'nün kardeşi Mustafa Berazî'nin Şahin Paşazade Bozan ile olan akrabalık bağları ve Resulayn'daki Milli Aşireti reisi Halil'in cemiyete olan bağlılığıyla daha da derinleşerek bölgenin sosyo-politik dengelerini şekillendirmiştir (DBTDA, 533- 8301- 56568 – 2).

³ Türkiye aleyhine yazılmış ve yazılacak olan tüm yayınların Türkiye'ye sokulması Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile engellenmiştir (Pınar,2022, s.77). (BCA,30-18-1-2, 29- 43 – 13,30.05.1932)

Suriye'nin kuzey hattında (Haseke, Amûde ve Kamışlı) Ermeni ve Kürt unsurlar tarafından tesis edilen 'Ermenistan ve Kürdistan Cemiyeti', bölgedeki etno-politik ittifakların stratejik bir tezahürüdür. Başkanlığını Bedirhaniler'den Cevdet Bey'in yürüttüğü, kurucu kadrosunda ise Haco'nun oğulları (Cemil ve Hasan Bey) ile Doktor Nafiz gibi nüfuzlu figürlerin yer aldığı bu yapı, İkinci Dünya Savaşı öncesine dayanan faaliyetlerini savaş sonuna doğru yeniden aktive etmiştir. Türk istihbarat raporlarına yansıyan verilere göre; cemiyetin üye profili ağırlıklı olarak Ermenilerden oluşurken, Arap unsurların kendi çıkarlarıyla çatıştığı gerekçesiyle bu yapıdan uzak durdukları gözlemlenmiştir. Fransız himayesi altında olduğu iddia edilen cemiyetin askeri boyutu ise sınır hattındaki karakollarda Arap askerlerin geri çekilip, yerlerine kalpaklarında özel bir kurdele (sağ tarafta üç parmak genişliğinde, baklava biçimli) taşıyan Ermeni ve Kürt erlerden oluşmaktadır (DBTDA, 571- 35679- 140791– 231).

Ankara'ya iletilen diğer istihbarat raporlarına göre, Şam ve Hama'daki varlıklı Kürt aşiretlerinin Hoybûn Cemiyeti bünyesinde oldukça yoğun bir faaliyet yürüttüğü anlaşılmaktadır. Cemiyetin kurumsal ağında kilit bir rol oynayan kâtip Memduh Selim, Antakya Lisesi'ndeki öğretmenlik görevini aslında bir kamufraj olarak kullanmaktadır. Civar köylere kitap götürme bahanesiyle Halep'e gerçekleştirdiği sık seyahatler aracılığıyla aslında Şam, Mektele ve Cezire arasındaki gizli koordinasyonu sağlamak olduğu tespit edilmiştir. Aynı dönemde cemiyetin önde gelen isimlerinden Haço, Cezire'deki Kuburulbey mevkiinde stratejik temaslarını sürdürürken, Urfalı (ve iddialara göre Diyarbakırlı Pirinçzadeler'in yeğeni olan) Mehmet Emin Perihan ise Arap Pınar köyü ve Halep çevresinde cemiyet adına yardım toplama faaliyetlerini yürütmektedir. Fransız yönetiminin bu iane sürecine yüklü miktarda mali destek sağlaması, hareketin uluslararası lojistik boyutunu göz önüne sererken; toplanan yardımlara dair kayıtların Türkiye'ye ulaştırıldığı bilgisi istihbarat ağının hareketliliğini göstermektedir. Ancak tüm bu organizasyonel çabalara rağmen, Mehmet Emin'in ziyaret ettiği köylerde yerel halktan beklediği güçlü desteği ve tepkiyi alamaması, cemiyetin taban yayılımındaki kısıtlılıkları işaret etmektedir (DBTDA, 533- 8301- 56568 – 2).

Eylül 1934 tarihinde Halep'te yayımlanan Etekaddum gazetesi ve Beyrut merkezli Fransız manda yönetimi yanlısı L'Orient gazetesinde yer alan haberlerde, Kürt, Ermeni ve Süryani topluluklarının Türkiye'nin doğu vilayetlerinde bir ayaklanma başlatma hazırlığında oldukları bildirilmiştir. L'Orient gazetesinde yayınlanan bir makalede ise, harici güçlerin yönlendirmesiyle milliyetçi Kürt grupların Türkiye, İran ve Irak'taki Kürt nüfusunu birleştirerek

6 milyonluk bağımsız bir devlet kurma gayesi güttüğü öne sürülmüştür. Basında çıkan bu haberler üzerine söz konusu iddialar Türkiye'nin Halep Konsolosluğu'na sorulmuştur. Ankara'ya gönderilen raporda aralarında Şeyh Abdürrahim, Emin Broski, Cemil Paşazadeler, Halil Haço, Şahin Paşazadeler ve Memduh Selim gibi nüfuzlu Kürt ricali ile Vahan Papasyan, Moses, Adar ve Kabakyan gibi Hoybûn Cemiyeti mensuplarının Şam'da sık sık görüşmeler yaptığı bildirilmiştir. Bununla beraber Osmanlı döneminde Van mebusluğu yapan Vahan Papasyan'ın, Fransa tarafından Suriye'nin kuzeyindeki Ermeni ve Kürtleri teşkilatlandırmakla görevlendirildiği tespit edilmiştir. Bununla birlikte, İngiltere'nin de Taşnaklar'ı destekleyerek bölgeye askeri personel sevk ettiği haber alınmıştır. Kurulacak çeşitli çeteler Türkiye'ye karşı bir ayaklanma hazırlığı içindedir (Süslü, 1993:243).

Aslında Ermeniler II. Dünya Savaşı öncesinde Büyük Ermenistan'ı kurabilmek için İngiliz ve Kürtler'den destek istemiştir (Köçer,2003, s.77). Taşnak Partisi'nin (ARF) 1937 ile 1942 yılları arasında Kürt hareketlerine yönelik izlediği stratejiyi anlayabilmek için 1937 'de Dersim İsyanı sırasında Garo Sasuni gibi liderler hakkında yazılan arşiv belgelerinden faydalanarak hazırlanan çalışmalar bu bakımdan faydalıdır. Türkiye'ye karşı yürütülecek faaliyetlerde isyancılara mali fon aktarılması ve 1915 olayları meselenin uluslararası kamuoyunda bir "zulüm" olarak duyurulması için destek sağlanacaktır (Moumdjian,2018:198). Ancak 1940'ların başına gelindiğinde, II. Dünya Savaşı'nın değişen jeopolitik dengeleri ve Sovyetlerin mesafeli tutumu gibi dış faktörlere, finansal imkansızlıklar ve Türkiye ile doğrudan karşı karşıya gelmenin yaratacağı güvenlik riskleri eklenmiştir. Bu durum, Rupen Der Minassian'ın mektuplarında da görüldüğü üzere, ARF'nin "Kürt dosyasını" kapatarak mevcut iş birliklerini tasfiye etmesine ve çok daha pasif, temkinli ve riskten kaçınan bir diplomasi anlayışına yönelmesine neden olmuştur (Moumdjian,2018:235).

İstihbarat Dairesi'nin Ekim 1939 tarihli yazısında ise, Hoybûn Cemiyeti'ne benzer bir yapıda olan Kürt ve Ermeni Muhahedet Cemiyeti -Kürt ve Ermeni Yardımlaşma-Dostluk Cemiyeti'nin kurulduğu bildirilmektedir (DBTDA,571 - 35679- 140791 – 265).

II. Dünya Savaşı döneminde ise bölgedeki İngiliz ve Fransız manda yönetimlerinin Mihver devletlerin etkisini kırmak amacıyla Sovyet ideolojisini teşvik etmesiyle yeni bir boyut kazanmıştır. Bu dönemde Kamûran ve Celadet Bedirxan gibi isimlerin yayımladığı Roja Nû ve Havar gibi gazetelerde Kızıl Ordu'daki Kürt kahramanları övülmüş ve Sovyetler Birliği azınlıkların koruyucusu olarak sunulmuştur. Ancak bu süreç, Kürt hareketi içinde ciddi bir kuşak

çatışmasına yol açarak; geleneksel "eşraf siyaseti" yürüten eski Osmanlı kuşağının yerini, Cegerxwîn ve Osman Sebri gibi komünizmi ve SSCB desteğini ulusal kurtuluş için temel umut gören, daha popülist ve sol eğilimli yeni nesil militanların almasıyla sonuçlanmıştır (Gorgas ,2020:12).

Dönemin Beyrut Başkonsolosu Fatin Rüştü Zorlu'nun Dışişleri Bakanlığı'na sunduğu raporda ise , Kamuran Ali Bedirhan tarafından Beyrut'ta yayımlanan Roja Nû (Yeni Gün) gazetesindeki "Kürdistan" başlıklı makale hakkında bilgi verilmektedir. Makaleye göre Türkiye ve İran'daki Kürtlerin durumu manda yönetimlerindekienden daha kötüdür. Zorlu'ya göre; Fransızların bölgede kalıcı olmak için Kürt ve Ermeni meselelerini canlı tutarak onları Rus tehlikesiyle kendilerine bağımlı kılmaya çalıştığını, İngilizlerin ise Türkiye ile ilişkilerini bozmamak adına bu grupları temkinli bir yedek koz olarak tuttuğunu belirtmiştir. Orta Doğu'daki nüfuz mücadelelerinde etnik grupların birer koz olarak kullanılmasına somut bir örnektir. Fransızların bölgede kalıcı olmak için Kürt ve Ermeni meselelerini canlı tutarak onları Rus tehlikesini bahane ederek kendilerine bağımlı kılmaya çalıştığını ifade eden Zorlu Kahire'deki Sovyet Elçisi Novikov'un Ermeniler üzerindeki planlarına da dikkat çekmektedir. Ayrıca Sovyetler Birliği'nin bölgedeki Ermeni ve Kürtlerle temaslarına dikkat çekerek, gazetenin sansürlenmesi için Lübnan Hükümeti ve Fransız delegasyonu nezdinde girişimlerde bulunulduğunu bildirmiştir (DBTDA, 571 -35679- 140791 – 119).

Batılı devletler Orta Doğu'daki çeşitli grupların özellikle de Kürtlerin milliyetçi emellerini desteklemeyi ya da bastırmayı tamamen kendi stratejik çıkarları doğrultusunda bir araç olarak kullanmışlardır. Bu dönemde, Fransız koruması altındaki Beyrut'ta Kürt milliyetçi hareketinin sembol ismi olan Prens Kamuran Bedirhan'ın ana karargâhı konumuna yükselmiştir. Ancak Bedirhan, yalnızca siyasi ideallere odaklanmakla kalmamış; Lübnan vatandaşlığının sağladığı yasal zırha ihtiyaç duyan Kürtler için de pragmatik çözümler üretmiştir. Bu doğrultuda Fransız manda yönetimine somut öneriler sunarak diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Neticede, toplumun belirli kesimleri için sürgündeki bu lider hem bir umut kaynağı hem de kendileri ile Lübnan resmi makamları arasında köprü kuran kritik bir aracı figür haline gelmiştir (Hourani,2011:35).

Bununla birlikte Halep Konsolosluğu'ndan gönderilen istihbarat raporlarından anlaşılacağı üzere, II. Dünya Savaşı konjonktüründe Suriye ve Lübnan'daki Ermeniler ve Kürtler Mihver devletleriyle stratejik iş birliği içindedir. Öte yandan Fransız Mandası altındaki emniyet

birimlerinde çalışan Ermeni personelin %90'ının, Nazi ve Faşist ideolojilere eğilim gösterdikleri gerekçesiyle görevden uzaklaştırılması, bölgedeki ideolojik kutuplaşmanın boyutunu göstermektedir. Taşnak Partisi'nin, Türkiye topraklarında bir devlet vaadi karşılığında İtalyan istihbaratının bir kolu gibi hareket ederek Türk askeri varlığı (mühimmat, uçak yakıt stokları, hangarlar) hakkında veri topladığı bildirilmektedir. Raporda, Alman yanlısı faaliyetlerin organizatörü olarak Hans Schleyfel (Ohanes Şileyfilyan) öne çıkarken; Bedirhanizade Kamuran ve Osman Sabri gibi Kürt liderlerin de katılımıyla Cezire bölgesinde Türkiye aleyhine bir cephe oluşturulmaya çalıştığı bilgisine yer verilmiştir (DBTDA, 571- 35679-140791-191). Türk Dışişleri Suriye'deki Kürt ve Ermeni nüfusun hareketliliğinin takiptedir (DBTDA,571- 35679 – 140791-98) (DBTDA, 571- 35679 – 140791-92). Ayrıca Ermeni ve Kürtlerin Suriye'ye geçmek için Türkiye'den transit geçiş yaptıkları esnada, Rus istihbarat mensuplarıyla temas kurdukları tespit edilmiştir (DBTDA,571-36185-142709-25).

Bunun yansira Sovyet diplomatı Solod'un Halep ziyareti sırasında, bölgedeki Ermenilerden Dr. Kantarcıyan ile gizli görüşmeler yaptığı, Sovyetlerin Halep Ermenileri arasında özellikle Kantarcıyan'a çok güvendikleri bildirilmektedir. Ayrıca Kantarcıyan, Sovyet Rusya'nın bir Kürdistan kurma isteğinde olduğunu vurgulamaktadır. Kantarcıyan, Ermenilerin kendi vatanları için büyük fedakarlıklar yaptığı, sıranın artık Kürtlere geldiğini söylemektedir. Bununla birlikte Ermenilerin, Kürt hareketlerine uzman ve para göndererek yardım edeceği de iddialar arasındadır (DBTDA, 571- 35679 – 140791-188).

Dönemin istihbarat raporlarından Bağdat ve Beyrut'ta Kürdistan Cemiyeti lehine kamuoyu oluşturmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Sovyet Rusya'nın Ermeni ve Kürt gruplara sabotaj eğitimleri verdiği, Amerika Birleşik Devletleri'nin ise bu meseleyi bölgedeki Sovyet nüfuzunu kırmak amacıyla desteklediği anlaşılmıştır. Öte yandan dönemin Suriye Elçisinin, Türkiye ve Irak arasında Fırat suyunun tanzimi konusunda Üçlü Anlaşma 'ya gidilmesini önerdiği görülmektedir (DBTDA, 533-10625-66173-64).

1945 yılı sonbaharına ait Nusaybin Gümrük Muhafaza Tabur Komutanlığı raporu, Sovyetler Birliği'nin Kuzey Suriye'deki Kürt ve Ermeni aktörler üzerindeki nüfuzunu belgelemektedir. Raporda, Rusya'daki Kürt lider Abdurrahim'in, Suriye'deki Haco oğlu Hasan, Dr. Nafiz ve Dişçi Kirgo gibi isimlerle kurduğu stratejik temaslar vurgulanmakta; bu isimlerin Sovyet yönetim modeline yönelik teşvikleri not edilmektedir. Bu gizli faaliyetlerin deşifre olmasıyla birlikte, Matran Hebbey ve İlyas Merşo gibi figürlerin faili meçhul şekilde ortadan

kaybolması, bölgedeki gerilimin boyutunu göstermektedir. Ayrıca Ermeni komitelerinin 'Antranik oğlu' figürünü hükümet reisi ilan etmeleri ve Fransa tarafından dağıtılan 2000 adet silahın Suriye Hükümeti'ne iade edilmemesi, bölgedeki paramiliter hareketliliğin yargıya ve uluslararası diplomasiye taşınan bir kriz haline geldiğini kanıtlamaktadır (DBTDA,571- 35679-140791 – 242).

Küresel ölçekte ise İkinci Dünya Savaşı sonrası Sovyetler Birliği'nin politikaları belirleyici olmuştur. Mahabad Cumhuriyeti'nin çöküşüyle başlayan mülteci dalgasının en sembol ismi Mustafa Barzani, SSCB'de askeri eğitime tabi tutulurken; karşısında Sovyet sistemine daha bütünleşmiş bir rakip olan Rahim Qazi yer almıştır. Moskova, savaş döneminde Türkiye'ye karşı Kürt kartını bir koz olarak kullanmış; sınır hattındaki NKVD faaliyetleriyle Ankara'ya gözdağı vermiştir (Başaran,2022:201).

Bu durum Türkiye'nin Batı ittifakına sığınmasını hızlandırırken, SSCB'nin Kürt stratejisini Soğuk Savaş dinamiklerine göre yeniden şekillendirmesine yol açmıştır. Stalin dönemindeki "Büyük Tasfiye" süreci, Sovyet Kürtlerini de derinden sarsmıştır. 1937'de Ermenistan ve Azerbaycan sınırındaki binlerce Kürt, güvenlik gerekçesiyle Orta Asya'ya sürgün edilmiştir. Bu zorunlu göç, Necmettin Ahmedoviç Çatuyev gibi isimlerin tanıklıklarıyla, Kürt tarihinin sınırları aşan trajedisini ve toplumsal hafızasını günümüze taşımıştır (Konak, 2023: 16).

Suriye'de ise Kürt nüfusu, Şam yönetiminin homojen Arap kimliği inşası nedeniyle istatistiksel bir tartışma konusu olsa da nüfusun %8-15'ini oluşturmaktadır. Özellikle kuzeydeki sınır hattında (Kürt Dağı , Kobani, Cezire) yoğunlaşan bu nüfus, stratejik tarım ve enerji kaynaklarını kontrol etmesi sebebiyle merkezi hükümetin ayrılıkçılık endişelerinin odak noktasıdır. Fransız mandası döneminde Cezire'de otonom yapılar kurmaya yönelik Kürtler, 1946 bağımsızlığı sonrası "ikinci İsrail" suçlamalarıyla sistematik baskıların hedefi olmuştur. Suriye'nin bağımsızlık sonrası girdiği siyasi istikrarsızlık, geleneksel Sünni elitlerin meşruiyet kaybını ve toplumsal muhalefetin Arap milliyetçiliği ile Baasçılık ekseninde radikalleşmesini beraberinde getirmiştir. Bu süreçte Kürt kimliği, Batı emperyalizmiyle ilişkilendirilerek kriminalize edilmiştir. Kürt subayların tasfiyesi ve kültürel yasaklara karşı bir direnç odağı olarak doğan Suriye'nin ilk Kürt siyasi partisi Partîya Dêmkokrat a Kurd li Sûriyê, sömürgecilik karşıtı bir eksende yeni bir örgütlenme dönemi başlatmıştır (Alsopp, 2015: 137).

Lübnan'da yaşayan Kürt toplumu, uzun on yıllar boyunca vatandaşlık haklarından mahrum bırakılmanın getirdiği derin bir izolasyonla mücadele etmiştir. Bu durumun temelinde,

Türkiye kökenli bireylerin taşıdığı askerlik korkusu ve sivil haklar konusundaki bilgi eksikliği gibi içsel faktörlerin yanı sıra; Lübnan'ın 1932 sayımıyla kurulan hassas mezhepsel dengesini koruma arzusu yatmaktadır. Özellikle 1940'lı yılların sert yasal düzenlemeleri ve 1941'deki kıtlık süreci, vatandaşlığın hayati önemini acı bir tecrübeyle ortaya koymuştur (Meho ve Kawtharani,2005:5).

Lübnan'daki Kürt topluluğu, özellikle 1925-1930 yılları arasında Türkiye'den (Mardin/Tur Abdin) ve 1950-60'lı yıllarda Suriye üzerinden gelen göç dalgalarıyla şekillenmiş, bu durum Suriye ve Lübnan Kürtleri arasında kopmaz bir bağ ve Suriye hegemonyası yaratmıştır (Mcdowall, 2004: 638). Tarihsel süreçte Maruni Hristiyan egemenliğindeki Lübnan devleti, hassas mezhepsel dengeleri korumak adına Müslüman nüfusu artıracak vatandaşlık haklarını kısıtlamış; başlangıçta bu hakkın önemini kavrayamayan Kürt göçmenler, 1940'taki yasal zorlaştırmalar ve savaş dönemi karne uygulamalarıyla birlikte ciddi bir statü sorunuyla karşı karşıya kalmışlardır. Öte yandan 1940'larda Roja Nû dergisi ve Radio Orient bünyesindeki yayınlarla Kürtler kültürel faaliyetleri ile Kürt sosyo-politik kimliğinin kurumsallaşmasını sağlamıştır (Çelik,2019 :278).Günümüzde Filistinli mültecilerle birlikte vatandaşlık meselesinden en çok etkilenen gruplardan biri olan Kürtler, 1976'dan itibaren Lübnan'daki Suriye varlığı nedeniyle Şam'ın stratejik çıkarları doğrultusunda sıkı bir gözetim altında tutulmuşlardır (Mcdowall, 2004: 639).

Sonuç

20.yüzyılın ortalarında Levant bölgesinde Ermeni ve Kürt toplumlarının yaşadığı çok boyutlu dönüşüm, yalnızca yerel bir kimlik arayışı değildir. Fransız manda idaresinin tasfiyesi, otoriter Arap milliyetçiliğinin yükselişi ve Soğuk Savaş jeopolitiğinin sarsıcı etkileri altında şekillenen, küresel aktörlerin stratejik satranç tahtasında birer "denge unsuru" olarak konumlandırıldığı son derece karmaşık bir tarihsel kesiti temsil etmektedir. 1927 yılında kurulan Hoybûn Cemiyeti bünyesindeki Kürt-Ermeni ittifakı, tarihsel husumetlerin ortak siyasi hedefler uğruna askıya alınabildiği özgün bir deneyim teşkil etse de bu birlikteliğin tabandan gelen doğal bir toplumsal mutabakattan ziyade dış güçlerin Türkiye üzerindeki baskı araçlarına ve lojistik desteklerine bağımlı kalması, uluslararası konjonktür değiştiğinde hareketin tasfiyesini ve diplomatik olarak yalnızlaşmasını kaçınılmaz bir son haline getirmiştir. 1946 sonrası bağımsızlık evresinde Ermeniler, Lübnan'ın mezhepsel temsil modelinde kendilerine yasal bir statü

bulabilmişken, Suriye'de Edib Şişekli dönemiyle kurumsallaşan askeri vesayet, azınlıkların otonom siyasi manevra alanlarını daraltarak onları rejimle sınırlı ve savunmacı bir iş birliğine mahkûm etmiş, bu da geleneksel eşraf siyasetinin yerini sol-popülist ve militan akımlara bırakmasına yol açmıştır. Kürt siyasal hareketi bu yirmi yıllık süreçte, kökenlerini Osmanlı bürokrasisinden alan elitist yaklaşımla vedalaşmış ve II. Dünya Savaşı'nın yarattığı radikal atmosferde Cegerxwîn ve Osman Sebri gibi figürlerin temsil ettiği, ulusal kurtuluş hedefini sınıfsal bir bilinç ve sosyalist bir perspektifle tanımlayan "yeni nesil militanlık" anlayışına evrilmiştir. SSCB'nin bir "azınlık hamisi" olarak kurgulanması, Kürt milliyetçiliğini bölgesel bir aktör olmaktan çıkarıp küresel bir ideolojik mücadelenin parçası haline getirirken, Taşnaksutyun (ARF) ile kurulan pragmatik iş birliği Türkiye'ye karşı geliştirilen devlet dışı bir savunma refleksi olarak öne çıkmıştır. Ancak 1940'ların başında büyük güçlerin stratejik önceliklerinin değişmesiyle Kürt dosyasının kapatılması, yerel azınlık hareketlerinin küresel güçlerce nasıl araçsallaştırılıp ardından sistem dışına itildiğinin en bariz kanıtı olmuş, ARF'nin risk yönetimi adına geri çekilmesiyle Kürt hareketi daha içe dönük ve Sovyet eksenli bir rotaya savrulmuştur. Lübnan'daki Kürt toplumu özelinde yaşanan vatandaşlık krizi ise modern ulus-devletin nüfus sayımı ve hukuki statü üzerinden nasıl bir dışlama mekanizması kurduğunun hazin bir örneğidir; 1932 sayımıyla kristalleşen mezhepsel denge kaygısı ve Kürtlerin askerlik korkusu gibi nedenlerle statüsüz kalması, 1941 kılığında vatandaşlığın bir "ekmek karnesi" haline gelmesiyle hayatta kalma mücadelesine dönüşmüştür. Türkiye, Suriye ve Lübnan arasındaki göç dalgalarıyla akışkan bir yapı kazanan bu etno-politik kimlik, bir yandan entelektüel zirvesini yaşarken diğer yandan toplumsal tabanda derin bir yoksulluk ve marjinalleşme ile karakterize edilmiş, bu kritik yirmi yılda ekilen stratejik ittifakların ve ideolojik kopuşların tortusu, bugünkü Levant Kürt ve Ermeni varlığının sosyo-politik kodlarını belirleyen temel taşlarını oluşturmuştur.

Extended Abstract

Focusing on the period between 1939 and 1950, this study explores the Armenian diaspora's role in Syria and Lebanon. It highlights the influence of Soviet and French strategic interests on the diaspora's actions and discusses the subsequent repercussions for Turkey's border security and diplomatic relations. The migration of roughly 18,000 Armenians to the region following Hatay's 1939 annexation was rooted in historical fears. Ultimately, Lebanon's political framework provided a fertile ground for Armenian institutions, cementing its status as a 'Second Homeland' for the community. Such actions were instrumental to a wider strategy aimed at

legitimizing territorial claims over Turkey's eastern provinces, including Kars and Ardahan, under the pretext that Soviet lands could no longer sustain the rising population. Meanwhile, the Hoybûn Society, founded in 1927 in Bihamdun, Lebanon, emerged as a strategic coalition uniting Armenian Dashnak groups with Kurdish tribal leadership. Supported at various times by Britain, France, and later Italy, the society aimed to establish an independent Kurdish state and fulfill Armenian territorial ambitions through joint operations against Turkey.: Armenian societies used Damascus and Beirut as hubs to distribute harmful literature, newspapers, and brochures against the Republic of Turkey. Villages like Mekteli (Ayn al-Arab/Kobani) served as secondary centers for the Hoybûn Society, where spies were dispatched into Turkey. In regions like Al-Hasakah, the settlement of Armenian and Syriac groups near the Turkish border was viewed by Ankara as a calculated security threat. The Armenian community was not a monolithic block; it was marked by intense internal rivalries. There was significant friction between the nationalist/anti-Soviet Dashnaks and pro-Soviet groups like the Ramgavars. In cities like Aleppo, the community was split between those favoring reconciliation with Turkey for the sake of regional stability and those advocating for radical territorial claims.

The study concludes that during the 1939-1950 period, the "Armenian Question" functioned as a diplomatic lever on the geopolitical chessboard of the Cold War's early stages. While major powers exploited these ethnic tensions for their own strategic gains, the Armenian people's national expectations often remained unfulfilled, ultimately pushing Turkey closer to the Western alliance and NATO.

Makale Bilgi Formu:

Çıkar Çatışması Bildirimi: Yazar tarafından çıkar çatışması bildirilmemiştir.

Destek/ Destekleyen Kuruluşlar : Bu araştırma için herhangi bir kamu kuruluşundan , özel veya kar amacı gütmeyen sektörlerden hibe alınmamıştır.

Etik Onay ve Katılımcı Rızası : Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunmaktadır.

Yapay Zekâ Kullanımı : Hangi yapay zekâ arasının ne amaçla kullanıldığı belirtilmelidir.

İntihal Beyanı : Bu makale iThenticate tarafından taranmıştır.

Referanslar**Arşivler**

Genelkurmay Başkanlığı Askerî Tarih Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı Arşivi (ATASE), İkinci Dünya Harbi Kataloğu, ATASE, İDH.

110-9-1-14 , 7 - 0 – 149, 01.10.1938-00.00.0000

110-9-1-14, 7- 0 – 7- 0 – 25 25.01.1937-00.00.0000

110-9-1-14 / 7- 0 – 155 09.08.1938- 00.00.0000

110-9-1-14 / 7- 0 – 28 23.01.1937- 00.00.0000

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Muamelat Genel Müdürlüğü, (MGM), KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI (1928-)

30-10-0-0 -109- 722 – 15 18.04.1939-00.00.0000

<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=176952&Hash=5B967C2AE12F57437C619B906C7EA695F1E9034740D4EA729E0BAC49D2D179C5&Mi=0>

30-18-1-2, 29- 43 – 13- 30.05.1932

<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=55735&Hash=F3F55223D1A776963ACB037DB4FA0F7042132D7E4AEE0A8B366CD240C92C74EE&Mi=0>

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (DBTDA)

Fon Kodu: 571- Kutu: 35679 Gömlek: 140791 Sıra: 149, 571- 35679- 140791 – 182

533 - 8301 - 56568 – 2, 571 -35357- 138982 – 31 ,571 -35679- 140791 – 259

571 - 35679 - 140791 – 265 , 554 -7747-49667-1 ,554 -7747- 49667 – 2 ,533-10625-66173-64

571-35722-14009-1 ,554 - 7747 - 49667 – 12 ,554- 7747- 49667 – 11 , 571- 35679 140791- 57 , 571-36185-142709-25 ,571 - 35679 - 140791 – 247, 571 - 35679 - 140791 – 249, 571- 35679- 140791 – 202, 554 - 7817 - 49444 – 1 571 - 35679 – 140791-220 , 554-7816- 47794 – 1

571 - 35679 – 140791-188 , 571 -35679-140791-191 , 571- 35679 - 140791 – 80

571 -35679- 140791 – 100 , 5714-35079-140791-237 , 571- 35679-140791-89

571 -35679 – 140791-239 , 571 - 35679 - 140791 – 229 , 571 -35679 - 140791 – 242

571 - 35679 - 140791 – 186 , 571 , 35679-140791-76 , 571- 35679 – 140791-92

571- 35679 – 140791-98 ,571- 35679- 140791– 231,571 - 35679 - 140791 – 122

571 -35679- 140791 – 110 , 571 / 35679- 140791 – 109 , 571 / 35679- 140791 – 125

571 - 35679- 140791 – 123 , 571, 35679-140791-120 , 571 -35679- 140791 – 119

571 - 35679- 140791 – 118 , 571, 35679-140791-276 , 571 - 35679- 140791 – 141

571,35679-140791-140 , 571-35679-140791-139 , 571 - 35679- 140791 – 145

571-35679-140791-146 , 571- 35679-140791-147 , 571-35679-140791-151

571-35679-140791-157.

<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/Arama/OzelArama.aspx>

Abramson, S. (2013). Lebanese Armenians: A distinctive community in the Armenian diaspora and Lebanese society. *The Levantine Review*, *2*(2), 188–216.

Alsopp, H. (2014). *The Kurds of Syria: Political parties and identity in the Middle East*. I. B. Tauris.

Başaran, A. (2022). SSCB'nin Türkiye Kürtlerine yönelik politikası, 1945-1960. *International Journal of Kurdish Studies*, *8*(2), 191-226.

Bozkuş, D. Y. (2020). Ortadoğu'da Ermeni diasporası: İran, Lübnan ve Suriye Ermenilerine dair tarihi bir değerlendirme. *TİĞİN Analitik Sosyal Bilimler Dergisi*, (3), 1399-1430. <https://doi.org/10.46868/atdd.1>

Bölme, S. M. (2015). Hoybûn Örgütü: Kürt milliyetçiliğinde yeni bir evre. *International Journal of Kurdish Studies*, *1*(2), 35-55. <https://izlik.org/JA69XF99FE>

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Muamelat Genel Müdürlüğü, Kararlar Daire Başkanlığı. (1932, 30 Mayıs; 1939, 18 Nisan). *30-18-1-2, 29-43-13*; *30-10-0-0-109-722-

15*. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=55735&Hash=F3F55223D1A776963ACB037DB4FA0F7042132D7E4AEE0A8B366CD240C92C74EE&Mi=0> <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr/Sayfalar/eSatis/BelgeGoster.aspx?ItemId=176952&Hash=5B967C2AE12F57437C619B906C7EA695F1E9034740D4EA729E0BAC49D2D179C5&Mi=0>

Çaykırın, G. (2023). Ermeni mültecileri meselesi ve İkinci Dünya Savaşı öncesi Sovyet Ermenistan'a yapılan göçler. *Göç ve İskân Araştırmaları Dergisi (Jomiss)*, *1*(2), 147-162.

Çelik, M. (2017). *Lübnan Ermeni diasporası* [Doktora tezi, Gazi Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=LA8zC9UP5aFXD_jc6totzA&no=Z2znVJJQBO7McYx2ljI_Q

Çelik, M. (2019). Lübnan'da sivil toplum kültürü ve Kürt örgütlenmeleri. *Sosyal Bilimler Dergisi*, *6*(40), 276-284.

Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (DBTDA). (Tarihsiz). *Çeşitli fon belgeleri* (Fon kodları: 533, 554, 571; kutu ve gömlek bilgileriyle birlikte).

Ekinci, E. B. (1998). Lübnan esas teşkilat tarihçesi. *Amme İdaresi Dergisi*, *31*(3), 17-35. https://ammeidaresi.hacibayram.edu.tr/documents/article/1/31/3/2_ekinci.pdf

Genelkurmay Başkanlığı Askerî Tarih Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı Arşivi (ATASE). (1937-1938). *İkinci Dünya Harbi Kataloğu* (Fon No: 110-9-1-14, Dosya No: 7-0-149, 7-0-25, 7-0-155, 7-0-28, tarihler: 25.01.1937, 23.01.1937, 09.08.1938, 01.10.1938).

Gorgas, T. J. (2009). *Syrian Kurds: History, politics and society*. Routledge.

Gorgas, T. J. (2020). SSCB ile ilk karşılaşmalar: Suriye ve Lübnan'daki milliyetçi Kürt hareket 1927-1946. *Kürt Tarihi Dergisi*, (41), 10-15.

Hourani, G. G. (2011). *The Kurds of Lebanon: Socioeconomic mobility and political participation via naturalization*. The Lebanese Emigration Research Center (LERC), Notre Dame University-Louaizé.

- Konak, İ. (2023, Haziran). Bir sürgün hikâyesi: Sovyet Kürdü Çatuyev'in anıları. AGOS, (1400), s. 16. Erişim tarihi: 27 Nisan 2026, <https://www.agos.com.tr/tr/haber/bir-surgun-hikyesi-sovyet-kurdu-catuyevin-anilari-28756>
- Köçer, M. (2003). Hoybûn Cemiyeti ve Doğu Anadolu'daki faaliyetleri. *Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Dergisi*, *1*(2), 77-86. <http://ortadogu.firat.edu.tr/ortadogu/V/II/butun.pdf>
- Laycock, J. (2012). Armenian homelands and homecomings, 1945–9. *Cultural and Social History*, *9*(1), 103-123. <https://doi.org/10.2752/147800412X13191165983079>
- Lokman, M., & Kawtharani, F. (2005). The Kurdish community in Lebanon. *The International Journal of Kurdish Studies*, *19*(1/2). https://www.academia.edu/35767708/The_Kurdish_Community_of_Lebanon
- Macdowall, D. (2004). *Modern Kürt tarihi* (N. Domaniç, Çev.). Doruk Yayınları.
- Miglioriono, N. (2008). *(Re)constructing Armenia in Lebanon and Syria: Ethno-cultural diversity and the state in the aftermath of a refugee crisis*. Beghahan Books.
- Moumdjian, G. K. (2018). Armenian involvement in the 1925 (Ararat) and 1937 (Dersim) Kurdish rebellions in Republican Turkey: Mapping the origins of hidden Armenians. *Uluslararası Suçlar ve Tarih / International Crimes and History*, (19), 177-242.
- Nalbantian, T. (2011). *Fashioning Armenians in Lebanon, 1946-1958* [Doktora tezi, Columbia University].
- Özşavlı, H. (2017). Türkiye'den son toplu Ermeni göçü: Sancak Ermenilerinin Lübnan'a taşınması 1938-1939. *Belleten*, *81*(290), 243-276. <https://doi.org/10.37879/belleten.2017.243>
- Peyrat, E. F. (2019). 1940'lardan 1980'lere Kürtlere yönelik Sovyet dış politikası ve Sovyet Kürt aktivizmi. *Kürt Tarihi*. (hal-02420269)
- Pınar, M. (2024). *Suriye'de son perde: Yeni bir Hoybûn (Ermeni-Kürt) hareketi ve İtalya (1930-1939)*. Paradigma Akademi Yayınları.
- Süslü, A. (1993). Rum-Ermeni-Hoybûn iş birliği ve Anadolu'da toplu mezarlar. *Belleten*, *57*(218), 241-248. <https://doi.org/10.37879/belleten.1993.241>
- Taşnak-Hoybûn. (1931). (Y. Selim, Ed.). Türk Tarih Kurumu. <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/87/Ta%C5%9Fnak-Hoybûn.pdf>
- Uras, E. (1987). *Tarihte Ermeniler ve Ermeni meselesi*. Belge Yayınları.
- Yamaç, M. (2024). Fransız arşiv belgelerinde Hoybûn Cemiyeti'nin faaliyetleri. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, (41), 515-550. https://ctad.hacettepe.edu.tr/20_41/04.pdf

Review

International Journal of Kurdish Studies

12 (1), pp. 216-225

<http://www.ijoks.com>

Salim Barakat Joins the Scholarly Debate: *The People of Three O'clock at Dawn on the Third Thursday*

Aviva BUTT¹

Received: May 17, 2026

Accepted: Jul 21, 2026

Abstract

Kurdish poet Salim Barakat's *The People of Three O'clock at Dawn on the Third Thursday* (Ahl al Thālitha Šabāḥan fī al Khamees al Thālith) imagines a People, seen emerging only at a precise ritualized moment, on the "third Thursday." The People are Kurdish and are bound by a shared condition of exile, vigilance, and existential crisis. Each stanza of a group of initially 41 stanzas presents an issue, analysis, and then conclusion, told largely by the use of symbols. In this later work of 2008, Barakat is analytical and could be said to have matured as a scholarly poet. In for example, his narrative *Sages of Darkness* (Fuqahā' al-Zalām)², a combination of poetical prose and actual poetry written in 1985, also with late Ottoman settings, the poet resists closure; it is preservational rather than being diagnostic. *The People of Three O'clock at Dawn on the Third Thursday* occasionally, importantly, but not prominently, uses ta'wīl of the Qur'an reminiscent of for example his earlier long poem *The Obscure* (al-Mu'jam) published in 2004.³

Keywords: Salim Barakat, Kurdish poetry, Exile, Vigilance, Existential Crisis, symbolism, Ta'wīl (Qur'anic interpretation), *Sages of Darkness*, *The Obscure*, Late Ottoman Setting, Poetic Maturation

Recommended citation:

Butt, A. (2026). Salim Barakat Joins the Scholarly Debate: *The People of Three O'clock at Dawn on the Third Thursday*. *International Journal of Kurdish Studies*, Volume 12 (2), 216-225,

DOI: 10.21600/ijoks.1953723

¹Corresponding Author, Ph.D., Sydney University, Australia.

E-mail: aviva.butt@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0941-9479>

² Salim Barakat, *Sages of Darkness: a depiction of Kurdish life in late Ottoman times*. Translated with Introduction by Aviva Butt (2024). New York: Peter Lang Group / Series: Interdisciplinary studies in diasporas.

³ Chapter Two: pp. 9-27: "*The Obscure* as Kurdish Shahnama and Literary Taw'il," with *Selected Poems by Salim Barakat*: "Salim Barakat's Epic, *The Obscure* (2004)": pp. 146-173. In: Aviva Butt (2021), *Salim Barakat, Mahmud Darwish and the Kurdish and Palestinian Similitude: Qamishli Extended* with Foreword by Reuven Snir. Cambridge Scholars Publishing. This book has an Anthology of Selected Poems by both Salim Barakat and Mahmud Darwish.

Introduction

The present study focusses on Salim Barakat's *The People of Three O'clock at Dawn on the Third Thursday* (henceforth, *The Third Thursday*)—a long poem in two chapters with a concluding narrative. The poem is *mythic*, which means that it is a symbolic narrative rather than being direct chronicle. As usual, the poet also documents and makes a point of going back to origins.

Barakat inherits a Kurdish cosmology, so that he lives in a world of presences such as ghostly beings, threshold beings, a barzakh without boundaries between the human world and the world of apparitions. In Stanza 16, which tells of the creation of enclaves of Kurdish apparitions—due to massacres. He writes:

*Bring them forth, scattered fragments, blindfolded
With the tattered remnants of an angel's armor. Massacre them!
Ember after ember;
Stone after stone. . .*

*Shadowy apparition after apparition;
Luminary after luminary;
Quintessence, the perfected epitome of quintessence*

*Unobserved, stealthily
They scrutinize their sky with its fish scales,
Its ancient dung, its waterfowl down, its long reeds, its leprosy, its chafing fields
And its treasuries—treasuries of chainmail and intoxicants.
Strike them, take over the key, divert the heart of the anguish.*

*Exhausted, they are not to be killed except at a wedding;
They are not to be killed except in the third watch of the night.
They have not been killed.*

Behold the Rūqah here in the space of the carnage.

The poet seems to be describing the transregional wetlands into which drain the Zagros Mountains, the Tigris and Euphrates rivers. There have been massacres of Kurds in this space in

what is now Iraq, Turkiye, and Syria. The memory, and perhaps a reminder of the massacres to come, have left a presence in a haunted space, a *rūqah*. The poet's grief is apparent. . .

In the next stanza, Stanza 17, again it is obvious that the poet finds it hard to write about the sufferings of the Kurdish nation. Forgive me if I did not fill in exactly what the poet intended.

*They subdued the water. Allow me to say that they have humbled the water;
That they have penalized the water due to its significance;
That they have terrorized it somewhat with what the pebble revealed to the pebble.*

*They subdued the ghostly circles.
Allow me to say that they have humbled the [ghostly] circles
That they torment, those who flee to it from the misery of [multiple] meanings;
That they terrorize, somewhat with reason's regimens—the cashew nut's inheritance.⁴*

*They subdued expendable nihility like slashings at dawn;⁵
For a dash of summer's babble.
They subdued defaced plains, restored, with incomplete outlines,
Copied into a defaced book.*

*They subdued hearts, the ghostly circles,
And the frustrations that cut into the gold, that cut into the brink of the abyss.⁶*

*They firmly shut the day's shutters behind them:
They would definitely not murder anyone that day:
The vow to commit an act of disobedience, made before their comrades.*

⁴ The marsh nut (sometimes called Macadamia nut) inherits the hard shell of the cashew nut. The cashew nut has a hard shell that is toxic. Both are extremely difficult to crack. (Bought in shops, they are sold without shells.)

⁵ *Slashings at dawn*: raids at dawn when they could be caught off guard.

⁶ *Brink [of the abyss]*, i.e., humanity on the edge of destruction.

Stanza 1 and Barakat's Surrealism

To go back to the beginning of the poem, Stanza 1. The surrealistic style of this stanza reveals to readers as much medieval history of the region as they themselves are aware of. Stanza 1 is as follows:

Never will they come to a halt there.

Never will they come to a standstill anywhere.

Many are their horse-drawn 'arabāt. Much lubricated. That Allah fills from his purse, molten!

That Allah fills from his socks, molten.⁷ They perfected eulogizing—

They performed the ablution for a third heaven due to the looming sand—perfecting eulogy

They wove threads of destiny sufficient for a singular fate; threads crimson with certainty

They were dispassionate in ghazals,⁸ desirous of the End. They lamented their fate

With waterproof shoes, traversing watercourses like a tiger preoccupied with creation.

And for them, under the stone of the sky's vaults, were the confrontations of the straits

In the Sea of Armed Conflicts— the sea of hidden fortresses.

Imprisoned in an expanse of light—the sacrifice of the listlessness that affords life.

They were bearers of partitions, kissing every barrier—every veil—with satisfaction

With the satisfaction of the chosen

They ridiculed the manifest. The conversation that would guide

To sunset's quarters,

To the ghazal, the poem of the lonesome.

The image of the horse-drawn 'arabāt (carriages) in Stanza 1 immediately suggests a setting for the poem as being in the late period of the Ottoman Empire, the 18th or 19th century. However, the mention of, for example, *the ghazal, the poem of the lonesome*, brings us right back to the establishment of the city of Baghdad as the home of the Abbasid Caliphate, with all its beauty and all its corruption, and its multiplicity of representation of different ethnicities. As ever, Barakat goes back to origins—here, the strife at the outset of the establishment of the Caliphate—when the Kaaba was unbelievably set on fire. The poet goes on to document by way of revealing

⁷ Molten ذائب (Hans Wehr: *A Dictionary of Modern Written Arabic*, 4th Ed. J. M. Cowan, 1994: 364). The poet uses Arabic as a stand-in for his native Kurdish. The first *molten* is in Persian.

⁸ A *ghazal* (short poem with rhymed couplets) originated in Arabic literature and later flourished in Persian and Urdu. In *The Third Thursday*, Barakat uses a few words or expressions from both Persian and Urdu.

Kurdish history as linked with the history of Baghdad. Still preceding the Mongol invasions in which time the Kurds were pushed back to the Zagros Mountains—we see *the confrontations of the straits / In the Sea of Armed Conflicts*. Remarkably, the imagery also resonates with contemporary conflicts, underscoring the continuing relevance of Barakat's symbolic imagination.

Various contemporary poets documented Baghdad's early history and included their own impression of the city. To quote some lines from Reuven Snir's book *Baghdad: The City in Verse*:⁹

*Oh crow of separation, why have you landed in Baghdad to settle and never leave?
Are you so salubrious?*

*Tears fell from the crow's eyes, as he replied:
We fulfill our desires and then leave.*

*Baghdad, you know, is a house of calamity.
May God save us from this very prison.*

To return to Barakat's Stanza 1 of his poem *The Third Thursday*, even in this one stanza, it can be seen that he has again achieved his aim of not only going back to origins, but also of bringing poetry into the realms of the modern. Between for example his poetic narrative *Sages of Darkness* (*Fuqahā' al-Zalām*),¹⁰ originally drafted in 1985, and *The Third Thursday*, Barakat moves from recording the circumstances and hardships of Kurdish life to interrogating the mechanisms by which "meaning" in Kurdish circles is understood and preserved—an indication of his having matured as a scholarly poet. He has also carried over into *The Third Thursday*, his incredible ability to write ta'wīl of the Qur'an seen throughout his long poem on Good and Evil entitled *The Obscure* (*al-Mu'jam*) written in 2004.¹¹ In *The Third Thursday*, occasionally,

⁹ Reuven Snir, translated and edited by (2013). *Baghdad: The City in Verse*. Harvard University Press: p. 57. The above quoted is from an excerpt references a long poem entitled "House of Calamity" by an anonymous poet.

¹⁰ In Salim Barakat, Translated with Introduction by Aviva Butt (2024). *Sages of Darkness: A Depiction of Kurdish Life in Late Ottoman Times*. Peter Lang Verlag.

¹¹ Translated in the *Selected Poems of the Anthology* in Aviva Butt's book, *Salim Barakat, Mahmud Darwish, and the Kurdish and Palestinian Similitude: Qamishli Extended*. Published by Cambridge Scholars Publishing (20 September 2021 / 2023).

importantly, but not prominently, he again uses his accomplished technique of pointing to the meaning of the Qur'an.

The Poet Joins the Scholarly Debate

The main debate in the forthcoming stanzas concerns the so-called “split” in the Kurdish cohort. The *split* is what stabilizes Kurdish identity under pressure. Historically and symbolically the split includes those killed such as martyrs, disappearances, and losses—and those who remain alive but suspended—in a *barzakh* that includes sempiternity. The instance of the martyrs is told only as an aside by way of the suggestive means of quranic *ta'wīl* (in stanzas 6, 10 and 12).

In Stanza 6, the poet describes a result of warring. Wars create displaced populations. Those fleeing are suddenly thrown on their own, left to lament. The poet writes *they are muscle / 'adlah*—“muscle” as distinct from flesh. His choice of word points to the Qur'an—Surah Al-Mu'minun 23:14, so that the meaning becomes “they are muscle and bone. And strong”—and no doubt suffer from hunger. Still in Stanza 6, relevant to subject-matter the poet intends to introduce by way of undercurrent, not overt discussion is his line, four lines from the end, in which he uses the word “milk”—*bags of milk*. The word “milk” points to Surah 16:66 and Surah 47:15. Surah 47:15 reads: *The description of the Paradise promised to the righteous is that in it are rivers of fresh water, rivers of milk that never change in taste, rivers of wine delicious to drink, and rivers of pure honey. There they will have all kinds of fruit, and forgiveness from their Lord. . .* (The Noble Quran).

In Stanza 10, Barakat again points to the Qur'an: *Whenever they took off a mask, they threw it into a different assemblage in the trenches*. With the word “trench” (*trenches*), the poet points to the “people of the ditch”(Ashab al-Ukhdūd) mentioned in the Qur'an (Surah 85 Al-Buruj). Historically, it refers to believers who were thrown into a burning pit rather than renouncing what they were committed to—“martyrs.”

In Stanza 12, Barakat writes *The panting of galloping gathers their traces from the sand. . .* The words *galloping, panting* point to Surah Al-Adiyat: “By the [steeds] that run, panting” (Qur'an 100:1). The warhorse is depicted as being loyal.

The martyr secures identity through his loyalty, but with an irrevocable loss. Barakat focusses on the ethical consequences borne by survivors, who remain in sempiternity, an extended presence

marked by endurance and deferred meaning. He treats certainty (*yaqīn*) as closing history, ending debates, and approving violence.¹²

The debate—

Medieval Sufi writers presented the argument for the use of ‘force or persuasion’ as a rivalry between pen and sword. In Stanza 9 (quoted below), Barakat presents the argument for the use of force:

*For sure a treacherous storm will take them to its den.
So that they will suckle their nine offspring from what appears to be breasts
So that they will mend audacity’s strength
With a silken thread from nothingness,
And an assurance of a grand return to their losses, for the strong.*

*For sure the treacherous wind will arrive,
And the treacherous dust,
And scholars for sure will arrive, humiliated by the utter pointlessness
And by the treachery of the ladders in their religions.*

*With them are catapults, with which they’ll strike the wall of the third root cause.
With them are bows for hurling stones, in a chest for sacred books,¹³set aside,
Set aside, lost—the chronicling On High done with cinnabar on horseshoes.*

The interpretations of scholars, their *ladders*. . do not reach the *On High*. That is, their writings have no effect on the course of history. The *chest* for sacred books no longer receives its former sacred chronicling and it is replaced so that history is made by weaponry—chronicled by force in motion, the *horseshoes*.

Horseshoes become the instrument that inscribes history. Hooves strike the ground, leave tracks, churn the earth. The ground itself is the page upon which history is written. *Cinnabar*, the red

¹² Modern scholarship treats martyrdom discourse as mobilizing but polarizing, embedding conflict within sacred memory rather than historical resolution—*Microsoft Copilot*.

¹³ *Chest*: The text reads: For sure Barakat intended to write **şanduq. I do not know the reason for the change—an error?** The chest was set aside, reminiscent of the fate of the “tabernacle” (likewise a chest) being placed in the inner sanctum of the First Temple that King Solomon built and later lost.

used by officialdom for seals, becomes the color of bloodshed, the “ink” used by violence, chronicling the machinery of force.

Accordingly, Barakat sees the ground, the landscape, siege, migration, and war as the true archive. The *bows for hurling stones* inside the chest represent religious authority that has been weaponized. The apparatus of meaning has no space.

The next stanza, Stanza 10 tells of the consequence of history proceeding mechanically, violently, without meaning, without ethics. Stanza 10 speaks about the *People* who inherit a world of violence:

*Whenever they took off a mask,¹⁴ they threw it into a different assemblage in the trenches.
They donned a mask from bloodshed to bloodshed. And with inflammatory gestures—
Beneath their cauldrons, they secured their ripened destinies, as if chestnuts on the embers,
And the drawings of resurrection, and the inscriptions—
The predicaments of intoxication in the sperm of mankind.*

*Lacking firewood on their hearths, they warmed themselves by the light [of the righteous]
Falling like ice upon the revelations of night—their first bed.¹⁵*

Conclusion

In his narrative *Sages of Darkness*, Barakat’s poem spanning the length of a chapter leans on Ibn al-‘Arabi’s theory about historical memory being passed on from generation to generation through the male sperm. His poem *The Obscure* is quranic ta’wīl throughout. Both Barakat’s techniques and the stream of his thinking seem to have crystallized in the present poem. Between *Sages of Darkness* and *The People of Three O’clock at Dawn on the Third Thursday*, he moves from preserving the conditions of Kurdish life to analyzing the mechanisms by which meaning per se is confiscated—a shift that signals not a departure from poetry, but a maturation of poetic scholarship.

In Stanza 13, the poet mentions the *literature of the leeks* and the stanza resolves on a more optimistic note.

¹⁴ The discarded mask symbolizes the shedding of an imposed, false identity.

¹⁵ Bed. Their first encounter with the mystical secrets of Paradise, the bliss of sleep.

In Stanza 14 the poet still has in mind the medieval debate on *ilm* (learning, the discipline of the book) and *quwwa* (force, the discipline of the weapon). He turns to Ibn al-‘Arabī with his insistence that the cosmos is readable as a system of signs—as well as to the Hurufi poet Nesimi with his radical regard for the authority of letters.

*They tend not to think*¹⁶—*whenever they are imagining—wolves of silver in the pupils of sunset*
*[In the pupils of sunset], the dragon of essence; the bones flung from letter to letter;*¹⁷

The poet sees the cosmos as a system of signs. He respects Nesimi’s poetry and trusts in the authority of letters, as can be understood from the words *the bones flung from letter to letter*. All-in-all, Stanza 14 revolves around the landscape as a bearer of history. It thus allows a resolution in forgetfulness. In this way, Barakat seems to pick up from the lofty poetry of the Israeli Arab poet Faruq Mawasi (b. 1941 in Baqa al-Gharbiya—d. 2020). Mawasi’s poems hearken back to the poetics of orality in the Near Eastern region now known as the Little Triangle.¹⁸

Future research may further explore Barakat’s remarkable synthesis of Sufi metaphysics and Kurdish cosmology. As suggested by the title *The People of Three O’clock at Dawn on the Third Thursday*, “dawn” functions as the Sufi moment of unveiling, marking the transition from the unseen to the seen. Barakat reworks this mystical inheritance within a distinctly Kurdish cosmological framework, creating a haunting poetic universe in which symbolic memory, metaphysical reflection, and historical consciousness converge.

References

- Barakat, S. (2024). *Sages of darkness: A depiction of Kurdish life in late Ottoman times* (A. Butt, Trans.). Peter Lang Verlag. (Original work published 1985)
- Butt, A. (2018). The unimaginative symbols of Salim Barakat. *International Journal of Kurdish Studies*, *4*(2), 294–308. <https://doi.org/10.21600/ijoks.454197>

¹⁶ *They tend not to think*, i.e., they indulge in “forgetfulness.”

¹⁷ *The bones flung from letter to letter*, i.e. their *essence / form* creating “meaning” becomes fluid. The poet is thinking in terms of Hurufism.

¹⁸ See Faruq Mawasi’s website: <https://faruqmawasi.com> in English and Arabic.

Butt, A. (2020). The Kizilbash/Alevis in Ottoman Anatolia: Sufism, politics and community [Book review]. *International Journal of Kurdish Studies*, *6*(2), 305–309. <https://doi.org/10.21600/ijoks.726603>

Butt, A. (2021). *Salim Barakat, Mahmud Darwish, and the Kurdish and Palestinian similitude: Qamishli extended*. Cambridge Scholars Publishing.

Karakaya-Stump, A. (2020). *The Kizilbash/Alevis in Ottoman Anatolia: Sufism, politics and community*. Edinburgh University Press.

Mansouri, M. A. (2025). Sharia, antinomianism, and monist cosmology. *Islamic Law and Society*, *33*(2026), 1–27. <https://doi.org/10.1163/15685195-bja10075>

Snir, R. (Ed. & Trans.). (2013). *Baghdad: The city in verse*. Harvard University Press.

MISCELLANEOUS

Quran.com

The Noble Quran

Faruq Mawasi's website: <https://faruqmawasi.com> (English and Arabic).

Research Article

International Journal of Kurdish Studies

12 (1), pp. 226-247

<http://www.ijoks.com>

The King–Hero Opposition in Selected Kurdish Folktales from Iran: A Structural and Ecocritical Reading

Diana ROSTAMINEZHADAN¹ , Amirabbas AZIZIFAR² & Mahmoud KAMALI³

Received: Aug 30, 2025

Accepted: Aug 7, 2026

Abstract

This study employs a descriptive-analytical-documentary method to examine the structural and thematic opposition between the king and the hero in a selected corpus of Kurdish folktales from Iranian Kurdistan. Drawing on primary sources including the collections of Lescot (1991), Rudanko (2011), and Sesil and Sesil (2007), the research analyzes a number of tales that feature a king or ruling figure in opposition to a protagonist. The analytical framework integrates Vladimir Propp's morphological model—used selectively as a heuristic tool—with an ecocritical interpretation of symbolic tensions between royal authority and folk agency. Findings reveal a recurrent tripartite structural pattern—confrontation, mediation, and resolution—in several examined tales, where the hero frequently challenges or exposes the limits of royal power through supernatural abilities (khārq-e 'ādat), wit, or moral integrity. The analysis suggests that these narratives may reflect concerns about authority, social inequality, and the relationship between local agency and centralized power. The study also explores underexplored gender dynamics, noting that heroines like Fatili operate within different narrative constraints than their male counterparts. The study concludes that the king–hero dynamic, while not uniform across the corpus, systematically encodes aspects of a cultural worldview in the selected materials, contributing to structural folkloristics, Middle Eastern narrative studies, and ecocritical literary analysis. Suggestions for future research include expanding the corpus to include tales from Iraqi and Turkish Kurdistan, employing quantitative methods, and conducting comparative studies with Persian, Armenian, and Turkish oral traditions.

Keywords: Kurdish Folktales, King–Hero Opposition, Archetypal Conflict, Supernatural Elements, Institutionalized Royal Power

Recommended citation:

Rostaminezhadan, D., Azizifar, A., & Kamali, M. (2026). The King–Hero Opposition in Selected Kurdish Folktales from Iran: A Structural and Ecocritical Reading. *International Journal of Kurdish Studies*, Volume 12 (2), 226-247, DOI: 10.21600/ijoks.1773772

¹ Ph.D., University of Tehran, Iran. E-mail: Darostami@ut.ac.ir ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-6286-7769>

² Corresponding Author, Ph.D., Razi University, Iran. E-mail: a.azizifar@razi.ac.ir ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2797-3235>

³ Ph.D., Payame Noor University, Iran. E-mail: kamali.mahmoud@Pnu.ac.ir ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4270-0307>

Introduction

Kurdish folk culture represents a vital component of global intangible heritage, with each region boasting distinctive cultural wealth shaped by unique historical and geographical circumstances. As Pujiati (2020, p. 3) observes, "Diverse local cultures emerge from a society's historical background, geographical location, and social conditions."

One significant framework for folk narrative studies is ecocriticism. Ecocritical theory critiques anthropocentric hierarchies that have damaged humanity's relationship with nature. Some ecocritical approaches, as Buell (2005) argues, explore how literary texts imagine more balanced relationships between human and nonhuman worlds. Vestiges of premodern worldviews—in which humans were understood as integrated within the natural world—endure in folk narratives, which function as cultural inheritors of mythological traditions.

From this perspective, we can discern a recurring discursive opposition in some tales: an ecocentric, nature-affirming worldview (embodied by the folk hero) versus an authoritarian, anthropocentric paradigm (represented by monarchic figures). However, as will be shown, this opposition is not universal across the corpus and should be treated as a conditional symbolic pattern rather than a fixed binary.

A persistent limitation in folktale scholarship stems from the tendency to confine folk narratives within rigid structuralist frameworks (e.g., the canonical approaches of Propp and Lévi-Strauss). This article moves beyond these conventional—and often reductive—structural analyses by conducting a nuanced examination of inter-elemental relationships within tales, with particular attention to character dynamics and their socio-ecological implications. In doing so, it bridges structuralist methods with cultural, socio-political, and ecocritical lenses. The significance of this study lies precisely in its innovative interdisciplinary synthesis, offering a more holistic framework for narrative analysis.

The primary purpose of this study is to analyze the king–hero opposition in a selected corpus of Kurdish folktales from Iranian Kurdistan, with three specific objectives: (a) to identify recurrent narrative functions and structural patterns, using Propp's morphology as a heuristic tool; (b) to interpret the symbolic meanings of this opposition through an ecocritical lens where applicable; and (c) to examine gender dynamics and regional variations within this oppositional pattern. While some source collections include materials from multiple Kurdish regions, the tales selected for detailed analysis are primarily from Iranian Kurdistan.

Alan Dundes (1965) posits that folklore studies operate through two distinct methodological phases: "an objective-empirical stage (identification) and a subjective-speculative stage (interpretation)" (pp. 36-37). This study adopts the latter, interpretive approach, employing speculative analysis to examine selected Kurdish folktales.

This investigation centers on several analytical frameworks: the renegotiation of ethnic identity; value systems encoded in the symbolic king/folk-hero dichotomy; subversive engagements with power structures; resistance to hegemonic discourses of centralized authority; the dialectical interdependence between power and its subjects; the ecocentrism-civilization opposition; and the tradition-modernity continuum. At their most profound semiotic level, these narratives deconstruct monolithic thought systems, advocating instead for an ecological paradigm where sustainable progress emerges from nature-culture symbiosis. At the symbolic level, some of the selected tales question rigid distinctions between authority and marginality, formal and experiential knowledge, and human and nonhuman agency. However, these narratives should not be read as uniform statements about Kurdish culture or as comprehensive critiques of civilization.

Literature Review

Existing scholarship on Kurdish folktales has largely been philological and ethnographic in orientation. Early collectors such as Roger Lescot (1991), Oskar Mann (2006), and Mokri (1966) focused on transcription and translation, often with limited analytical commentary. More recent studies, including those by Pujiati (2020), have explored thematic aspects, but systematic structural analyses remain scarce.

Among the most significant resources available on this subject is Joseph Campbell's *The Hero with a Thousand Faces* (2013). This work traces the trajectory of the heroic character from its most ancient manifestations to folkloric tales. Campbell examines the role and function of the hero across Greek mythology, various national traditions, religious texts, and popular narratives, where the hero assumes diverse religious, folkloric, and mythological forms. A central motif in heroic narratives is the quest for the elixir of life or the water of immortality, with Campbell identifying the *Epic of Gilgamesh* as its most prominent exemplar. Other relevant themes include creation myths and legends. A defining characteristic of heroes is their monster-slaying deeds: ancient king-gods "considered their deeds as acts of monster-slaying. This same archetype—the radiant hero confronting the dragon—became a template for self-glorification in all holy wars" (Campbell 2013, p. 343).

Lord Raglan, in his article titled "The Hero of Tradition" (1934), studies the role of the hero in Greek mythology. According to Raglan, heroic myths share a common pattern. The hero is often the child of a god. At birth, his father attempts to kill him. He is typically known as a figure with extraordinary characteristics. Though he is not buried, he has a mysterious death and always has a tomb or memorial (Raglan 1934, pp. 211-212, 225). Raglan divides the events of the hero's life into three main parts related to birth rituals, initiation, and death. The hero must always undergo trials or solve a riddle (Raglan 1934, pp. 221, 225). One crucial aspect of the mythic hero is that his destiny is never fulfilled in his homeland; rather, he travels to another land by necessity or mission (Raglan 1934, p. 228).

Within Iranian folklore studies, scholars such as Parsa and Salavati (2010) have applied Propp's morphology to Persian literary tales, but Kurdish oral narratives have not received equivalent attention. In the field of morphology of Kurdish folktales and the role of heroes within them, Ibrahimi and Parsa (2016) have written a valuable article entitled "The Morphology of Fairy Tales in the Kurdish Language." In this article, numerous examples of fairy tales from various regions of Kurdistan were collected, documented, and analyzed according to Vladimir Propp's model. The authors concluded that the pattern of Kurdish fairy tales corresponds with Propp's model (Ibrahimi and Parsa 2016, p. 33).

Several existing studies have addressed related themes concerning kings and their roles and functions. In this regard, one may refer to Azizifar's (2018) article entitled "An Inquiry into the Typology of Kings in Persian Folktales (Case Studies: Samak-e Ayyar, Darab-nameh, and the Tale of Hossein-e Kord-e Shabestri)." The author examines the archetypes of kings in prominent Iranian narratives. In these tales, kings possess distinctive characteristics such as dispensing justice, being childless, possessing divine and Kayanid glory (*farr*), engaging in worship and communion with the divine, political aggression and intervention, seeking external assistance, having wayward offspring, possessing amorous and treacherous wives, experiencing betrayal, and practicing enchantment and sorcery (Azizifar 2018).

This study addresses the gap in the literature by offering a structural-ecocritical reading of a defined corpus, while also engaging with broader debates in folklore theory, including the interpretive approaches of Alan Dundes (1965) and the myth-structuralism of Claude Lévi-Strauss (2011). The literature review also considers critiques of ecocriticism in non-Western

contexts, particularly the need to avoid universalizing Western environmental ethics without attending to local cosmologies (see Wiseman 2000, 2007; Rudanko 2011).

Theoretical Framework

This study is grounded in two complementary theoretical traditions: structuralist narratology and ecocriticism. The structuralist approach, following the work of Vladimir Propp (2007), allows for the identification of recurrent narrative functions and character spheres across a corpus of tales. Propp's morphology, initially developed for Russian wonder tales, has been productively applied to non-Russian traditions. We adopt Propp's framework not as a rigid template but as a flexible heuristic, acknowledging its limitations in capturing the thematic and ideological depth of the tales. Propp's model was used selectively as a heuristic framework rather than as a claim that all 31 functions occur in every tale.

Complementing this structuralist lens is an ecocritical perspective, as articulated by scholars such as Lawrence Buell (2005) and Greg Garrard (2012). Ecocriticism examines the representation of nature, environment, and human-nonhuman relationships in literature. In the context of selected Kurdish folktales, we explore how heroes' alignment with natural spaces and kings' association with built environments may function as symbolic enactments of contrasting value systems. However, it is important to distinguish among different uses of nature in these tales: nature as narrative setting, as active force, as symbol, as source of knowledge, and as ethical or ecological subject.

A significant oversight in prevailing theoretical discussions is their neglect of climate and nature's formative role in shaping human worldviews, cognitive frameworks, and subsistence patterns. Humans nurtured within nature's embrace and developed through direct ecological engagement become profoundly conditioned by their environment—more so than any other factor—with their entire mode of existence reflecting this primordial influence. Such individuals exist in perpetual dialogue with climatic rhythms, temporal cycles, and seasonal transitions. When confronted with the fundamental dichotomies of winter/summer, night/day, or moon/sun, these oppositions become psychologically internalized, fostering a binary cognitive framework. This environmentally-mediated dialectical consciousness, rooted in ecological and climatic determinants, traces back to earliest civilizations: "The Sumerians employed these agricultural examples: summer and winter, herd and grain, bird and fish, tree and reed, silver and bronze,

pickaxe and plough, shepherd and gardener. Each element in these pairs represents a certain opposition to its counterpart" (Kramer 1956, p. 160). Similarly, the *Assyrian Tree* poetic text presents an opposition between two modes of subsistence—product gathering (represented by the date palm) and sedentary agriculture (represented by the goat)—through a symbolic and literary debate between the palm tree and the goat (*Assyrian Tree*, 1967, p. 49).

Within Lévi-Strauss's structuralist framework, uncovering the structure of myths requires their decomposition into smaller structural units. Similar to language and speech, the narrative structure must be examined synchronically (Lévi-Strauss 1955). He identifies this characteristic as a universal feature of human thought, arguing that the structure of myths is shaped by the overarching structure of human cognition (Bertens 2005, p. 78).

Propp termed the fundamental narrative units of tales as "functions." In folktales, a function refers to the heroic actions that play a crucial role in advancing the plot. By analyzing and synthesizing these functions, Propp identified a recurring structural pattern in folktales. He defined this overarching model as follows: "Morphologically, a tale may be termed the development and variation of a narrative that begins with villainy or a lack and, through mediating functions, culminates in marriage or other concluding functions that serve as the tale's resolution" (Propp 2007, p. 183).

Propp analyzes the folktale from a narrative and diachronic structural perspective, whereas Lévi-Strauss examines it outside its narrative context, focusing on the synchronic structure of the tale. In other words, "Propp's approach is primarily morphological, disregarding the meaning of actions, whereas Lévi-Strauss seeks to uncover the semantic relations between mythic units; Propp's work is essentially syntagmatic (chain-like), while Strauss' is paradigmatic" (Shishkoff 1976, p. 272). Nevertheless, the two approaches converge and complement one another at a crucial point: both Lévi-Strauss's structuralism and Propp's narratology reveal an overarching tripartite pattern. First, Propp's concept of narrative movement is linked to the equilibrium of tales. Just as a disruption (such as a need, lack, or quest—essential for initiating the tale) unsettles the narrative equilibrium, by the story's end, this equilibrium is restored to its original state. The folktale's overarching movement is triadic: in Propp's model, after traversing the initial stages of lack or villainy, the tale progresses through mediating functions (e.g., battles, solving riddles, or acquiring secret knowledge), culminating in a third stage where dualities, conflicts, and trials are

resolved through marriage, return, victory, and so forth. These mediating elements bridge the two ends of the narrative spectrum—connecting lack, villainy, and similar motifs to their resolutions.

Corpus and Methodology

Corpus

The primary sources for this study include:

Lescot, Roger (1991). *Ancient Kurdish Tales*

Rudanko, Margarita (2011). *Kurdish Folktales*

Sesil, Ordishane, and Sesile Sesil (2007). *Folktales of the Kurds*

Mansouri Moghaddam, Mansour (2019). *Kurdish Folktales and Lullabies*

Mann, Oskar (2006). *Tuhfat al-Muzaffari*

Darvishian (1996). *Kurdish Legends and Proverbs*

Selection criteria for tales were: (a) inclusion of a king or ruling figure as a character; (b) presence of a protagonist who directly or indirectly opposes, challenges, or interacts with the king in a way that creates narrative tension; and (c) availability of a complete narrative text in Kurdish or Persian translation.

Definition of the hero: In this study, the hero is defined as the protagonist who undertakes the central task, resolves the narrative lack or conflict, or receives recognition at the end of the tale. This distinguishes the hero from other characters such as helpers, donors, or antagonists. Not all protagonists in the selected tales qualify as heroes in this sense; some function primarily as mediators or as secondary figures.

From an initial pool, a number of tales were selected that met these criteria. The selected tales represent a range of narrative types, regions, and thematic concerns within Iranian Kurdistan. A recurring motif in Kurdish folktales involves the resolution of binary oppositions. In the tale of "Wisdom and Fortune" (*Aql va Eghbal*), these two personified forces engage in an extended debate, each striving to prove their superiority. To settle their dispute, they select a peasant as their test subject. When Wisdom abandons the man, Fortune bestows upon him wealth and splendid opportunities. However, deprived of reason, the peasant squanders every advantage and falls into increasingly wretched circumstances. Ultimately, Fortune concedes defeat and summons Wisdom to intervene (Rudanko 2011, pp. 191-195). This narrative exemplifies how Kurdish folktales actively seek to reconcile opposing forces. Another tale features two married

sisters—one whose husband cultivates wheat (praying for rain) and another whose husband makes pottery (praying for dry weather). Their contradictory needs embody an irresolvable natural opposition (Rudanko 2011, pp. 38-39). Similarly, "The Debate between the Wolf and the Lamb" (Rudanko 2011, pp. 6-8) explores power imbalances through allegory. Other narratives, like "The Seven Brothers" or "Fatili," center on confrontations between heroines and demonic captors. In these stories, the demon's household typically includes two contrasting old women—one benevolent, the other malevolent—with the helper aiding the protagonist's escape and eventual destruction of the monster (Rostaminezhadan 2022, pp. 47-49). A frequent climax involves the slaying of a monstrous creature and the redistribution of its hoard to humans (Lescot 1991, pp. 169-177), symbolizing the triumph of communal good over antisocial greed.

The opposition between the black serpent and the white serpent in the Kurdish folktale *Shahmaran* represents one of the most enduring mythological motifs still narrated today. This fundamental duality manifests in other tales through similar symbolic pairings—for instance, the appearance of two rams at dawn, one white and one black. The white ram guides individuals toward the realm of light, while the black ram drags them into the seven layers beneath the earth (Lescot 1991, p. 181). In narratives featuring clashes between opposing forces, heroic themes often undergo transformation. For example, in magical folktales, the protagonist typically undergoes trials before marrying the king's daughter, conforming to classic fairytale structures. However, older variants introduce darker sacrificial elements: to free a sacred spring, a community must offer a virgin maiden—alongside other tributes—to a dragon guarding the water source. Here, an old woman intervenes as the archetypal *helper*, warning the hero of this grim ritual (Rudanko 2011, p. 253).

According to Propp's morphological model, "names, lineage, occupations, and motivations of characters—and similar attributes—do not affect the narrative structure when these elements are altered or exchanged" (Ibrahimi and Parsa 2016, p. 15). In Kurdish folktales as well, the opposition between the king and hero appears in various forms. In other words, while the specific identities of both the king and hero characters may change, their narrative functions and actions remain constant. These roles manifest in different pairings including Moses and the shepherd (Sesil and Sesil 2007, pp. 169-170), the hunter and the *Shahmaran*, the shepherd and village headman (Mansouri Moghaddam 2019, p. 405), and the king and the wise fool Bohlul (Mansouri Moghaddam 2019, p. 155). This is why "many scholars believe that characterization and

character development are essentially absent in most folk and ancient tales, and it is more appropriate to use the terms hero and anti-hero when referring to characters in these stories" (Azizifar 2018, p. 160).

Methodology

This study employs a descriptive-analytical-documentary method. The research design is qualitative, with a focus on narrative structure and symbolic interpretation. Data were collected through a comprehensive library-based search of published collections.

The analytical procedure involved three steps: (1) morphological examination of each tale based on Propp's functions, adapted to the Kurdish context and used selectively as a heuristic framework; (2) thematic grouping of tales according to the type of opposition (direct confrontation, mediated conflict, symbolic subversion); and (3) ecocritical interpretation where relevant, distinguishing among different functions of nature in the narratives (setting, active force, symbol, source of knowledge, ethical subject).

The analysis was conducted by two researchers who independently reviewed the tales and discussed differences in interpretation until consensus was reached. This qualitative consensus-based approach was preferred over statistical measures due to the interpretive nature of the analysis.

Analysis and Findings

The King-Subject Opposition

The opposition between the king and the common subject, as we have previously noted, often functions as a sophisticated narrative device employed by storytellers to reveal the inherent flaws and deficiencies of the seemingly omnipotent and untroubled royal figure, while simultaneously demonstrating the latent power and virtue of the ostensibly weak and disadvantaged protagonist. This structural confrontation serves a fundamental purpose: to articulate the profound truth that worldly affairs never present an unalloyed good, and that every sweet draught inevitably carries with it its measure of bitterness.

This opposition manifests in various forms throughout the narratives. One prominent example appears in the tale of "Mirza Mahmoud and Donya Gozl," where we encounter a king immersed in wealth and luxury up to his knees, yet profoundly unhappy due to his childlessness. The

narrative tension resolves through the intervention of the opposing agent—a dervish. In a garden encounter, the dervish learns of the king's predicament and offers a solution with one condition: should the queen bear twins, one son must be given to him. The king accepts this bargain; the dervish gives him an apple, and the king conceives a child (Sesil and Sesil 2007, p. 83). Here, the dervish serves as the tale's crucial operative agent who resolves the predicament of another key narrative element. An alternative interpretation suggests that the king and court require a generative force from outside the court; the apple may symbolically represent a natural or non-courtly source of reproductive power for their continued existence, which manifests itself through an intermediary agent (the dervish).

In the tale of "The Fisherman's Son," we encounter a king who possesses but one daughter, cherished above all worldly treasures, yet afflicted with an unsolvable predicament—the princess cannot speak. Despite the king's exhaustive efforts and the interventions of numerous physicians, all attempts to restore her speech prove futile. The narrative tension resolves through the intervention of the eponymous fisherman's son, who, employing clever stratagems and enigmatic stories, ultimately succeeds where royalty and medicine failed by coaxing speech from the silent princess (Sesil and Sesil 2007, pp. 149-159). The helplessness of civilized and powerful humans is sometimes presented symbolically and metaphorically to reiterate that fundamental, timeless lesson: however powerful or civilized humans may become, life will inevitably present deficiencies beyond their capacity to resolve. Kings and elites periodically find themselves dependent on subordinate agents.

Interfamilial Conflict

One of the recurring motifs in the mythologies of various nations is intra-familial conflict, often culminating in the elimination of the other. Examples from Persian culture include the confrontations between Salm, Tūr, and Iraj; Rostam and Sohrāb; Siyāvash and Kay Kāvus; Rostam and Shaghad; as well as Esfandiār and Goshtāsb. Similarly, in other mythological traditions, we find conflicts such as Cronus and Zeus, Amulius versus Remus and Romulus, Paris and Priam, Polynices and Eteocles, among others. Since folktales and popular legends are continuations of mythological and epic narratives, the theme of intra-familial strife persists as a recurring motif in folkloric traditions.

In some Kurdish folktales, the king enters into conflict with one of his relatives. In the tale of "Bohlul and Harun al-Rashid," it is recounted that Bohlul never laughs due to the injustices and tyrannical acts committed by his brother Harun, the reigning king (Sesil and Sesil 2007, p. 195). He continually admonishes his brother to cease his oppression so that he may laugh again. In an attempt to amuse Bohlul, Harun offers a reward, yet no one succeeds in making him laugh. One day, Bohlul encounters a butcher's shop in the marketplace, where he sees a goat hanging from a meat hook. He kicks the goat's head, sending it flying, and bursts into laughter. When the butcher reports the incident to the king, Bohlul is summoned and questioned about his sudden mirth. He replies, "Yes, brother! I laughed because I finally realized that everyone will be ensnared by their own sins" (Sesil and Sesil 2007, p. 195). This tale appears in Kurdish circulation but also belongs to a wider Islamic and Middle Eastern anecdotal tradition; it should therefore be treated as a transregional narrative within the Kurdish corpus. A similar conflict appears in the tales "The Price of the Palace" (Sesil and Sesil 2007, pp. 196-197), "Bohlul and Mustafa's Knife" (Sesil and Sesil 2007, pp. 200-202), and "Bohlul and Proposing to the King's Daughter" (Sesil and Sesil 2007, pp. 203-204).

The confrontation between the king and his family (spouse or children) represents another manifestation of this conflict pattern, as exemplified in the tale of "The Idler of Baghdad," which portrays the opposition between a king and his daughter. During a leisurely outing, the royal family encounters a man reclining beneath a tree, shaking its branches to make fruit fall for his effortless consumption, whom the king derisively labels "The Idler of Baghdad" for his apparent laziness. The princess offers an alternative interpretation, suggesting his indolence stems from having no familial responsibilities, asserting that with a wife and children he would demonstrate industry. Challenged by this perspective, the king compels his daughter to marry the idler despite the queen's tearful objections, insisting she must abide by her words. Following the marriage, the princess provides daily coins for her husband to establish a trade, which he squanders on a self-proclaimed wisdom-seller's advice. Ironically, when the idler eventually applies this purchased counsel, he achieves prosperity, establishing a comfortable life for them both, thereby validating the princess's insight while exposing the king's rash judgment (Sesil and Sesil 2007, pp. 247-253).

This confrontation demonstrates the subversion of the king's authoritarian discourse, revealing how despotic rulers become so ignorant and unresponsive that they ultimately harm even their

own family members. The storyteller deliberately frames the king's obstinacy as a manifestation of his tyrannical nature, exposing the self-destructive consequences of unchecked power.

Mediated Confrontation

One significant aspect of conflict in folktales is mediated or indirect confrontation. In such cases, rather than a direct clash between the king and the hero, an intermediary agent—such as a vizier or court official—positions them in opposition. Thus, the king's conflict with a subject often occurs indirectly, through mediation. By "mediated," we mean that the element opposing the king does not engage with him directly but rather conveys the essence of confrontation through an intermediary. In one instance, the king has a dream that neither his vizier nor the court's dream interpreters can decipher. The vizier is tasked with finding someone capable of interpreting the dream and encounters a tailor's son who possesses this ability. Despite successfully interpreting the king's dream and resolving the dilemma, the tailor's son refuses to accept the position of royal dream interpreter (Sesil and Sesil 2007, pp. 131-137). Here, we observe the helplessness of the king and his court in interpreting the dream, while the mediating agent (the vizier) facilitates the confrontation—exposing the ignorance of the king and his court in contrast to the wisdom of the commoner.

This same type of mediated confrontation appears in the tales "Why the Fish Laughed" (Sesil and Sesil 2007, pp. 138-148) and "The Fisherman's Son" (Sesil and Sesil 2007, pp. 149-159).

By definition, in closed royal systems, there should be no room for opposition to the king, as his command must be obeyed unconditionally. However, one form of such confrontation occurs as a debate between the king and his vizier. In the tale "Who is Good?" the king argues with his vizier over whether wealth determines virtue—specifically, whether a rich man is inherently good or a poor man incapable of goodness (Sesil and Sesil 2007, pp. 188-190). The vizier insists that only the wealthy can be virtuous, while the king counters that true goodness lies in one's heart and character (an inner, spiritual quality). To test this, the king disguises himself as a dervish and visits the vizier's home, where he is met with hostility and insults. He then goes to the hut of a destitute widow living in extreme poverty with her son. Despite her hardship, she generously shares everything she has with her guest. The next day, the king poses the same question to the vizier in court, who stubbornly clings to his belief. The king then summons the widow and her

son, exposes the vizier's hypocrisy, strips him of his position, awards his robes to the widow's son, and executes the vizier (Sesil and Sesil 2007, pp. 188-190).

Typically, viziers are more knowledgeable, intelligent, and competent than kings—indeed, these very qualities justify their appointment to ministerial positions. A vizier lacking such qualifications would inevitably lose his head. However, there exist exceptional cases where the king surpasses his vizier in wisdom and capability. This dynamic is exemplified in the tale "The Language of the Wise," which features an exceptionally shrewd and perceptive king. When the king and his vizier encounter a philosophically-minded dervish, an enigmatic dialogue ensues between the monarch and the ascetic. Later at court, the king commands his vizier to decipher the symbolic exchange, threatening execution should he fail. The desperate vizier, disguised, seeks out the same philosophical dervish, who reveals the hidden meanings—but only after extracting several coins as payment (Sesil and Sesil 2007, pp. 259-261). This pattern of confrontation recurs in "The Golden Woodchip" (Sesil and Sesil 2007, pp. 267-274).

Symbolic and Discursive Confrontation

By symbolic confrontation, we mean those conflicts where the king and his opposing protagonist enter the story not as individual characters, but as representatives of broader concepts. This representation demands a profound understanding of the tale and an interpretative, allegorical reading—in our view, the most crucial aspect of such confrontations lies here. In this conflict, one party embodies a particular discourse, while the other represents its counter-discourse.

Discursive Confrontation

As previously mentioned, one of the most significant confrontations is that between the king and his subject. In these confrontations, we see a latent discourse opposing a dominant, hegemonic discourse. The king personifies this overt and ostensibly authoritative narrative, while his counterpart—typically the subaltern figure—embodies the hidden discourse. The populace represents an ideological, near-deterministic maxim: "What God wills shall come to pass, for there is no agent but God." Conversely, the king advances a counter-discourse, asserting his role as the sovereign executor of the people's affairs. In the tale "The Wretch and the King," we see a confrontation between the king and a destitute man who makes his living by gathering thorns and chopping firewood. The king and his vizier, disguised, enter the man's home where he

wholeheartedly hosts them. The thorn-gatherer attributes his sustenance to God's providence, considering Him the ultimate cause of all causes. The king seeks to suppress this discourse and belief of the poor man. The next day, he issues a decree forbidding anyone from entering the woods or fields. Forced to seek alternatives, the thorn-gatherer goes to the marketplace where he chops wood for a woman and earns wages. That night, the king again visits in disguise and finds the man has managed to earn his keep. Enraged, the king tells his vizier he must teach this wretch an unforgettable lesson. The following day, the king prohibits all daily wage labor. The poor man borrows a guard's uniform from his neighbor (who serves as a city officer) and goes to the market. There he intervenes in a brawl between two men, threatening to take them to the magistrate. Fearful of punishment, the combatants pay the poor man to settle their dispute. Once more, the disguised king visits and finds the man has obtained sustenance. Ultimately, through perseverance and trust in God, the poor man finds solutions to every royal restriction. Each of the king's schemes to condemn and suppress him fails. The narrative concludes with the once-destitute man gaining entry to the royal court and becoming one of the king's chief attendants. The narrative privileges trust in divine providence and adaptive ingenuity over the king's attempt to regulate the protagonist's livelihood.

At times, the confrontation between king and subject actually represents a clash between experience and naivety—a conflict between two different modes of existence: natural versus civilized lifestyles. In the tale "The Farmer and the Rain Prediction," the king's naivety, inexperience, and ignorance pale before the wisdom, maturity, and practical knowledge of the farmer (Sesil and Sesil 2007, pp. 295-296). Here, the king and vizier represent institutional authority and superficial judgment, whereas the farmer represents long-term environmental observation and local knowledge. True to the proverb "born of mountains and raised by clouds," the farmer can accurately predict the weather. When the king, out hunting with his vizier, asks whether it will rain that day, the vizier observes the clear, sunny sky and confidently declares no rain will fall. Meanwhile, a farmer passing by hurriedly on his donkey explains his haste by predicting an imminent heavy rainfall. The king and vizier laugh at this claim, only to be caught in a downpour hours later.

Within the narrative's local epistemic framework, long-term environmental observation is valued over the court's superficial judgment. This should not be read as a general claim about "empirical

experience superseding formalized science," but rather as a narrative-specific valuation of local knowledge.

Symbolic Confrontation (Nature and Culture)

The essence of these confrontations lies precisely in this dynamic. Nature possesses a vast, indeed cosmic, force that—by erasing its historical dimension—seeks to eternalize its own power. Opposing it stands culture, which strives to surreptitiously raise "history" as a counterforce by dismantling nature's authoritative regime. Here, we witness the confrontation between cosmic disorder and chaos and order and normativity. As Sonesson (2010, p. 139) observes: "Every culture conceives of itself as order. This order is defined against what lies outside culture—namely chaos, disorder, and savagery. In other words, culture positions itself in opposition to nature."

In some selected tales, the hero is associated with local and experiential knowledge, while the king is associated with institutional authority. This relation should be treated as a conditional symbolic pattern rather than a universal opposition. The folktale hero typically emerges from society's marginalized groups—millers, peasants, shepherds, holy fools (like Bohlul)—who maintain connections with natural elements such as talking animals. Meanwhile, "in popular folktales, nature generally manifests in two primary forms: nature in its sacred aspect and nature in its magical aspect" (Khorasani and Davoudi Moghadam 2019, p. 73). In several tales, the hero is associated with local, experiential, or supernatural knowledge that contrasts with courtly authority.

The most significant characteristic of the hero in Kurdish folktales is the ability to perform extraordinary feats (*khārq-e 'ādat*). The challenges, riddles, or conditions imposed by the king typically represent nearly impossible tasks beyond ordinary human capability, serving to demonstrate the hero's supernatural capacity to break conventional limitations. In the tale "Bengar and the Dragon," a king has forty sons, the youngest being Bengar. This small boy embarks on a journey (the quest phase), battles a dragon along the way, overcomes numerous magical obstacles, and confronts giants. Upon arriving in a city, Bengar encounters impossible challenges set by the local king for suitors seeking his daughter's hand. Remarkably, Bengar fulfills all the king's conditions and marries the princess, exemplifying the quintessential Kurdish

folktale hero who transcends normal boundaries through miraculous capabilities (Sesil and Sesil 2007, pp. 45-63).

"From the moment of birth, the hero possesses an innate extraordinary power. Indeed, from conception in the mother's womb, he is endowed with wondrous and extraordinary abilities, and his entire life unfolds as a magnificent spectacle of miracles, culminating in the grand central event of his heroic journey" (Campbell 2013, p. 324). The hero's ability to communicate with various animals or undergo metamorphoses—transforming into a serpent, fairy, or horse (Rudanko 2011, pp. 42-47)—along with magical possessions like an enchanted ring, a flying carpet (Amini 2020, p. 110), or a demon's hair (Rudanko 2011, p. 324), further exemplifies his supernatural prowess. For instance, in one tale, a childless shepherd couple miraculously gives birth to a snake-child through the wife's mouth. The snake speaks, instructing the shepherd to seek the king's daughter in marriage on his behalf. As customary, the king sets impossible challenges for suitors, all of which the shepherd's son fulfills. During the wedding, the snake emerges before the bride, sheds its skin, and transforms into a handsome young man (Sesil and Sesil 2007, pp. 100-106). This motif reflects a fundamental technique of myths and legends, wherein "the primordial cultural hero has the body of a serpent and the head of a bull" (Campbell 2013, p. 324). Here we observe a symbolic and metaphorical representation of the human-nature opposition. Human fear and dread toward nature and natural forces—stemming from civilized, utilitarian, and egocentric conditioning—proves fundamentally unfounded. When humans relinquish their instrumental and self-interested perspective toward nature, they discover nature revealing its benevolent countenance, like a nurturing mother.

However, nature in these tales is not always benevolent. It can be threatening (dragons, demons), magical (talking animals), or simply part of the narrative setting. An ecocritical reading is useful where animals, landscapes, weather, or nonhuman forces actively shape the plot; nevertheless, nature should not automatically be equated with moral goodness or the hero.

The King as a Cultural Archetype

In Kurdish folktales, the king predominantly assumes an antagonistic role, functioning primarily as an instigator of conflict. His actions serve to activate the hero's latent vital and magical powers, thereby propelling the narrative forward. The initial and fundamental confrontation between the hero and the king constitutes the primary narrative tension. In the tale of "Ozub and

the Fairy," the king's son becomes enamored upon seeing an image of Ozub's wife, the story's heroine, and conspires with an old woman to abduct her (Sesil and Sesil 2007, pp. 73-74). The fairy escapes from the prince, and after various trials, Ozub and his beloved are reunited (Sesil and Sesil 2007, pp. 75-82). The king's creation of conflict is sometimes expressed symbolically or implicitly through motifs such as the king's illness, childlessness, dream interpretation, and similar predicaments (see Azizifar 2018). These elements present alternative forms of challenges or enigmas that test the hero. For instance, a king dreams a dream that his court interpreters cannot decipher. A destitute woodcutter, sitting on a rock, encounters a white serpent that reveals the dream's meaning to him. Upon interpreting the dream, the woodcutter is rewarded (Sesil and Sesil 2007, pp. 322-324). Another variant of such challenges involves answering a riddle. The tale "Why the Fish Laughed" recounts the story of a king's daughter and a village boy (Gomzeh). The princess possesses a clairvoyant orb through which she foresees misfortune befalling the boy. Feigning illness, she claims that only seeing him can cure her. When fish in the palace begin laughing mysteriously, the characters seek to uncover the reason. Gomzeh ultimately discovers that their laughter conceals the secret of the princess's betrayal. In the story's conclusion, the king orders his daughter and her corrupt handmaid executed, their bodies thrown to dogs, while Gomzeh ascends to the throne (Sesil and Sesil 2007, pp. 138-148; Mansouri Moghaddam 2019, pp. 234-235).

However, the narrative complication tied to the king's role occasionally manifests in more complex forms—particularly through the figure of the king's daughter. In many tales, kings typically lack male heirs and instead possess a daughter who ultimately becomes united with the story's hero (Azizifar 2018, pp. 162-163). The protagonist must then navigate a series of trials and adventures, either to solve the king's challenges or to attain marriage with the princess.

These complications take different forms depending on whether the king represents justice or tyranny. When kings symbolize fairness and order (Azizifar 2018, pp. 106-107), their tests serve to validate the hero's worthiness. Conversely, another form of complication arises from the king's oppression, which forces the hero to activate their ingenuity and resolve. Tales where the hero directly confronts a tyrannical king are relatively rare in the selected corpus. The legend of *Kaveh the Blacksmith and Zahhak* (see Keyvan 1970), long prevalent in Iranian traditions, appears to be a modified version of monster-slaying myths. Thematically, it closely parallels narratives of battling demons (see Lescot 1991, pp. 169-170; Keyvan 1970, pp. 59-61). A distinct variation

occurs in the tale "The Evil Bulul, the Enchanted Bird": a grief-stricken king requires the song of the magical bulbul, prompting his youngest son—assuming the hero's role—to embark on a quest. The prince confronts demons and other perils before finally securing the bird (Sesil and Sesil 2007, pp. 11-44).

The narrative function of complication serves as a symbolic mechanism for actualizing the hero's latent potential, a pattern visible in many of the tales, particularly those ending in marriage, reward, recognition, or social incorporation. Through the king's orchestrated challenges, whether through direct opposition or symbolic tests, the hero undergoes a transformative journey that culminates in their ultimate triumph. This dynamic is exemplified in "The Wretch and the King," where the disguised monarch's repeated obstructions of the woodcutter's efforts ultimately serve to demonstrate and strengthen the protagonist's unwavering faith and resilience (Sesil and Sesil 2007, pp. 267-280). The narrative privileges trust in divine providence and adaptive ingenuity over the king's attempt to regulate the protagonist's livelihood. The woodcutter's resilience and practical problem-solving enable him to withstand each royal restriction. This reflects a "trust-centered" worldview—one rooted in absolute trust in divine will. Opposed to this "deterministic" outlook is the discourse of free will, which stems from humanist principles. This voluntarist perspective seeks to establish its own epistemic dominance by rejecting deterministic narratives (a populist ideology that attributes all events to nature or its Creator). Here, the king and vizier embody the discourse of agency, negating the "trust-based" worldview, while the woodcutter represents fatalistic resignation. According to the masses' principle of "submission," God is eternally omnipotent and the sole provider—what He wills, shall be. The king and vizier's attempts to overcome this worldview prove futile, as they ultimately capitulate, leaving the deterministic, trust-centered discourse victorious.

In Propp's morphological model of folktales, mediating functions serve as narrative bridges that connect preparatory stages (such as villainy, struggle, or confrontation) to ultimate resolutions (marriage, kingship, victory, etc.) (Propp 2007, pp. 183-196). These intermediary elements structurally link the tale's initial and final functions, ensuring narrative cohesion. For instance, in "The Shepherd's Son and the King's Daughter," the hero must acquire esoteric knowledge to win the princess's hand. This condition—set by the king—acts as a mediating challenge. The shepherd's son fulfills it through the intervention of "Ukhay" (a mystical being dwelling in a spring), who grants him the required wisdom, enabling the marriage (Safarian 2006, pp. 66-70).

Similarly, another variant presents the king imposing a trial: the shepherd's son disappears, only to be rediscovered by the princess through a magical cauldron at a spring (Lescot 1991, pp. 246-254).

Gender Dynamics

The corpus includes heroines such as Fatili and the princess in "The Fisherman's Son." However, in the examples examined here, female agency is frequently represented through domestic, relational, or mediating roles, although some heroines also exercise strategic and transformative agency. This asymmetry warrants further investigation with a larger corpus.

This asymmetry warrants further investigation. For instance, Fatili's confrontation with a demonic captor involves cunning and escape, but her resolution is domestic rather than political (Rostaminezhadan 2022, pp. 47-49). In "Why the Fish Laughed," the princess's betrayal is exposed and punished, while Gomzeh ascends to the throne, illustrating the different narrative outcomes available to male and female characters.

Contextual and Comparative Tales

Some tales in the corpus do not directly feature a king–hero opposition but provide valuable comparative or contextual material. These include:

"Wisdom and Fortune" (Rudanko 2011, pp. 191-195)

"The Two Sisters" (Rudanko 2011, pp. 38-39)

"The Wolf and the Lamb" (Rudanko 2011, pp. 6-8)

"The Seven Brothers" (Rostaminezhadan 2022, pp. 47-49)

These tales are discussed separately as comparative examples of how Kurdish narratives handle oppositional structures more broadly.

The legend of Kaveh and Zahhak (Keyvan 1970, pp. 59-61) is treated as a comparative mythic reference rather than a direct part of the main corpus, as its relationship to specifically Kurdish oral tradition requires further historical investigation.

Discussion

The findings suggest that the king–hero opposition in the selected Kurdish folktales is a flexible narrative pattern rather than a fixed moral binary. In several tales, the king represents institutional

authority, while the hero embodies practical knowledge, social marginality, or adaptive agency. However, the narratives do not uniformly reject kingship. Some kings recognize merit or restore justice, and many heroes ultimately enter the royal order through marriage, reward, or appointment.

The analysis therefore suggests that the tales negotiate the relationship between centralized authority and local knowledge rather than simply opposing civilization to nature. An ecocritical interpretation is useful in those narratives where animals, landscapes, weather, or nonhuman forces actively shape the plot; nevertheless, nature should not automatically be equated with moral goodness or the hero.

The opposition between culture and civilization appears in some tales. Raymond Williams (1981) examines this opposition, referencing Herder's theory: culture consists of intangible heritage including religious beliefs and arts, while civilization emerges from industry and material progress (Williams 1981, pp. 10-12). The king-hero opposition does not merely signify the culture-nature dichotomy; rather, its meaning varies according to society's developmental stages and levels, representing a spectrum of concepts that have persisted through time. In modern contemporary society, this opposition embodies the culture-civilization conflict. Hence, it is unsurprising that in more recent tales, the king-hero opposition has specifically replaced the hero-dragon confrontation as the primary narrative conflict. The former symbolizes the civilization-culture opposition, while the latter represents the culture-nature dichotomy—in both cases, culture ultimately prevails over civilization (see Rudanko 2011, pp. 266-277).

Conclusion

This study has demonstrated that the king–hero opposition in the selected Kurdish folktales from Iranian Kurdistan is a recurrent narrative pattern that negotiates relationships between authority and local agency. By combining a selective use of Proppian morphology with ecocritical interpretation where applicable, we have offered an analytical lens for understanding these narratives as both aesthetic artifacts and social commentaries.

The key findings are: The opposition appears in various forms: direct, mediated, discursive, and symbolic. The pattern is not universal across the corpus; some tales feature benevolent kings, and some heroes fail or are co-opted into the royal order.

The hero is often associated with local, experiential, or supernatural knowledge, while the king is associated with institutional authority. Gender dynamics remain underexplored, with heroines operating within more constrained narrative spheres. The implications of this study are twofold. For folklore studies, it offers a preliminary analytical framework that could be adapted for analyzing oppositional dyads in other oral traditions, with appropriate caution about generalization, with appropriate caution about generalization. For Kurdish cultural studies, it affirms the importance of folktales as sites of identity formation and social commentary.

Limitations and Future Research: The corpus is limited to published collections from Iranian Kurdistan. The selection criteria, while explicit, reflect the availability of published sources. The analysis is qualitative and interpretive; quantitative methods could test the prevalence of patterns. The gender dimension requires dedicated study using feminist narratology. Future research should extend the corpus to include Kurdish folktales from Iraq, Turkey, and Syria, and employ quantitative methods to test the prevalence of patterns across regions. Comparative studies with Persian, Armenian, or Turkish oral traditions would illuminate cross-cultural exchanges. Finally, the gender dynamics identified here merit a dedicated study examining how heroines navigate oppositional structures differently from their male counterparts.

References

- Amini, K. (2020). *Folk tales of our land* (Vol. 2). Tafgeh.
- Assyrian Tree. (1967). (M. Navabi, Trans.). Iran Culture Foundation.
- Azizifar, A. A. (2018). A typology of kings in Persian folktales: Case studies of *Samak-e Ayyar*, *Darabnameh*, and *Hosseini-e Kord-e Shabestari*. *Popular Culture and Literature*, 7(25), 157–180.
- Bertens, H. (2005). *Fundamentals of literary theory* (M. R. Abolghasemi, Trans.). Mahi.
- Buell, L. (2005). *The future of environmental criticism: Environmental crisis and literary imagination*. Blackwell.
- Campbell, J. (2013). *The hero with a thousand faces* (S. Khosropanah, Trans.). Gol-e Aftab.
- Darvishian, A. A. (1996). *Kurdish legends and proverbs*. Cheshmeh Publishing.
- Dundes, A. (1965). The study of folklore in literature and culture: Identification and interpretation. *Journal of American Folklore*, 78(308), 136–142.
- Garrard, G. (2012). *Ecocriticism* (2nd ed.). Routledge.

- Ibrahimi, S. M., & Parsa, A. (2016). The morphology of fairy tales in the Kurdish language. *Literary Criticism Journal*, 9(35), 7–52.
- Keyvan, M. (1970). *Nowruz in Kurdistan*. Tabriz Printing Organization.
- Khorasani, M., & Davoudi Moghadam, F. (2019). Nature in Iranian folktales from an ecocritical perspective. *Literary Arts Journal*, 11(2), 69–84.
- Kramer, S. N. (1956). *From the tablets of Sumer: Twenty-five firsts in man's recorded history*. The Falcon's Wing Press.
- Lescot, R. (1991). *Ancient Kurdish tales* (M. Riyani, Trans.). Rudaki.
- Lévi-Strauss, C. (1955). The structural study of myth. *The Journal of American Folklore*, 68(270), 428–444.
- Lévi-Strauss, C. (2011). *Myth and modern thought* (F. Larijani & A. Jahanpoulad, Trans.). Farzan-e Rouz.
- Mann, O. (2006). *Tuhfat al-Muzaffari*. Kurdish Studies Institute.
- Mansouri Moghaddam, M. (2019). *Kurdish folktales and lullabies* (Vol. 1). Jameeh-shenasan.
- Parsa, S. A., & Salavati, L. (2010). Morphology of tales in Nasrallah Monshi's *Kalila and Demna*. *Bustan-e Adab Journal*, 2(4), 47–77.
- Propp, V. (2007). *Morphology of the folktale* (F. Badreh'i, Trans.). Toos.
- Pujiati, S. (2020). Akulturasi tradisi Merti Dusun terhadap nilai hukum positif, Islam dan adat. *Sabda: Jurnal Kajian Kebudayaan*, 15(1).
- Raglan, L. (1934). The hero of tradition. *Folklore*, 45(3), 212–231.
- Rostaminezhadan, D. (2022). Analysis of motifs in the folktale of Fatili. *Iranian Folk Culture Quarterly*, 68, 45–62.
- Rudanko, M. (2011). *Kurdish folktales* (K. Keshavarz, Trans.). Jami.
- Safarian, K. (2006). *Notes on Mithraism in Kurdistan*. Parto-e Bayan.
- Sesil, O., & Sesile Sesil. (2007). *Folktales of the Kurds* (A. H. Akbari Shalchi, Trans.). Sales.
- Shishkoff, S. (1976). The structure of fairytales: Propp vs. Lévi-Strauss. *Dispositio*, 1(3), 271–276.
- Sonesson, G. (2010). The self sees the other: The meaning of alterity in cultural semiotics (T. Amrollahi, Trans.). *Collected Essays on Cultural Semiotics*. Elm Publications.
- Williams, R. (1981). *Culture*. Fontana.
- Wiseman, B. (2000). *Lévi-Strauss: A beginner's guide* (N. Rahmanian, Trans.). Shirazeh.
- Wiseman, B. (2007). *Lévi-Strauss, anthropology, and aesthetics*. Cambridge University Press.

Research Article

International Journal of Kurdish Studies

12 (1), pp. 248-288

<http://www.ijoks.com>

Güney Kafkasya Kürtlerinde Müzik, Sözlü Kültür ve Kolektif Hafızanın Yeniden Üretimi

Songül ÇAKMAK¹

Received: Jul 20, 2026

Accepted: Sep 5, 2026

Öz

Bu çalışma, Güney Kafkasya’da yaşayan Kürt topluluklarının sözlü kültüründe müziğin, kolektif hafızanın korunması ve kültürel kimliğin yeniden üretilmesindeki işlevini incelemektedir. Kürt sözlü kültürü üzerine yürütülen araştırmalar çoğunlukla dil, folklor, tarih veya müzik alanlarından biriyle sınırlı kalırken, Sovyet dönemi Erivan Radyosu kayıtlarının sözlü müzik geleneği ve kolektif hafızanın oluşumu üzerindeki etkisi Güney Kafkasya bağlamında yeterince ele alınmamıştır. Bu araştırma, söz konusu boşluğu müzik, sözlü kültür ve hafıza çalışmaları ekseninde değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Araştırmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Veri toplama sürecinde Sovyet dönemi Erivan Radyosu arşiv kayıtları incelenmiş; dengbêj anlatıları, tarihsel belgeler ve etnomüzikoloji ile Kürt çalışmaları literatürü doküman incelemesi kapsamında değerlendirilmiştir. Elde edilen veriler, sözlü kültür kuramı, kolektif hafıza yaklaşımı ve etnomüzikolojik perspektif doğrultusunda yorumlayıcı analiz yöntemiyle çözümlenmiştir. Araştırma bulguları, müziğin Güney Kafkasya Kürtlerinin sözlü kültüründe tarihsel deneyimlerin aktarılması, kolektif hafızanın korunması ve kültürel kimliğin kuşaklar arasında yeniden üretilmesinde temel bir işlev üstlendiğini göstermektedir. Bulgular ayrıca Sovyet dönemi Erivan Radyosu yayınlarının Kürtçe sözlü repertuarın kayıt altına alınması, dolaşıma girmesi ve kültürel sürekliliğin desteklenmesinde önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Makamsal yapı, ritmik örgütlenme, doğaçlama teknikleri ve çalgısal çeşitlilik, Azerbaycan, Ermeni ve Gürcü müzik gelenekleri ile Sovyet kültür politikalarının etkisiyle şekillenen çok katmanlı bir müziksel yapıya işaret etmektedir. Sonuç olarak çalışma, Güney Kafkasya Kürt müziğinin tarihsel hafızanın, kültürel kimliğin ve toplumsal belleğin performans yoluyla yeniden üretildiği dinamik bir kültürel sistem olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Güney Kafkasya, Kürt Müziği, Erivan Radyosu, Dengbêj, Sözlü Kültür, Kolektif Hafıza

Recommended citation:

Çakmak, S. (2026). Güney Kafkasya Kürtlerinde Müzik, Sözlü Kültür ve Kolektif Hafızanın Yeniden Üretimi. *International Journal of Kurdish Studies*, Volume 12 (2), 248-288, DOI: 10.21600/ijoks.1999376

¹ Assoc. Prof. Dr., Van Yüzüncü Yıl University, State Conservatory of Turkish Music, Department of Traditional Turkish Music, E-mail: songulcakmak21@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5781-2814>

Music, Oral Culture, and the Reproduction of Collective Memory among the Kurds of the South Caucasus

Abstract

This study examines the function of music in the oral culture of Kurdish communities living in the South Caucasus in preserving collective memory and reproducing cultural identity. While research on Kurdish oral culture has generally been limited to one of the fields of language, folklore, history, or music, the impact of Soviet-era Yerevan Radio recordings on the oral musical tradition and the formation of collective memory has not been sufficiently addressed in the context of the South Caucasus. This research aims to evaluate this gap within the framework of music, oral culture, and memory studies. A qualitative research method was adopted in the study. During the data collection process, Soviet-era Yerevan Radio archival recordings were examined; dengbêj narratives, historical documents, and the literature on ethnomusicology and Kurdish studies were evaluated through document analysis. The data obtained were analyzed through an interpretive analysis method based on oral culture theory, the collective memory approach, and an ethnomusicological perspective. The findings indicate that music in the oral culture of South Caucasus Kurds plays a fundamental role in transmitting historical experiences, preserving collective memory, and reproducing cultural identity across generations. The findings also reveal that Soviet-era Yerevan Radio broadcasts played an important role in recording, circulating, and supporting the cultural continuity of the Kurdish oral repertoire. Modal structures, rhythmic organization, improvisational techniques, and instrumental diversity point to a multilayered musical structure shaped by Azerbaijani, Armenian, and Georgian musical traditions, as well as Soviet cultural policies. Consequently, the study demonstrates that South Caucasian Kurdish music is a dynamic cultural system through which historical memory, cultural identity, and social memory are reproduced through performance.

Keywords: South Caucasus, Kurdish Music, Yerevan Radio, Oral Culture, Collective Memory

Giriş

Güney Kafkasya'daki Kürt varlığı, yalnızca XIX. yüzyılda gerçekleşen göç hareketleriyle açıklanamayacak kadar eski bir tarihsel geçmişe sahiptir. Orta Çağ kaynakları, Kürt topluluklarının günümüz Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan coğrafyasıyla uzun süreli siyasal,

ekonomik ve kültürel ilişkiler içerisinde bulunduğunu göstermektedir (Babayiğit, 2020; Babayiğit, 2021; Minorsky, 1986; McDowall, 2021, ss. 9-18). Bununla birlikte bölgedeki Kürt nüfusunun belirgin biçimde artışı, XIX. yüzyılda Rus İmparatorluğu'nun Kafkasya üzerindeki hâkimiyetini tesis etmesiyle ivme kazanmıştır. Özellikle 1828 Türkmençay ve 1829 Edirne Antlaşmaları sonrasında Osmanlı ve İran sınır bölgelerinde yaşayan birçok Kürt aşireti Rus yönetimindeki Güney Kafkasya'ya göç etmiş veya bu bölgelere yerleşmiştir (McDowall, 2021, ss. 52-58; Kreyenbroek, 1992, ss.12-18). Yerleşik yaşama uyum sağlayan bu topluluklar, dil, müzik ve sözlü anlatı geleneklerini koruyarak kültürel kimliklerini sürdürmüş; Sovyet döneminde uygulanan eğitim, yayıncılık ve folklor politikaları ise bu mirasın kayıt altına alınmasına ve yeniden üretilmesine önemli katkılar sağlamıştır (Blau, 1989, ss. 91-102; Kreyenbroek, 1992, ss. 20-25). Bu süreç, Güney Kafkasya'yı XX. yüzyıl boyunca Kürt müziği ve sözlü kültürünün en önemli merkezlerinden biri hâline getirmiştir (Blau, 1989, ss. 99-102).

İnsan toplulukları tarih boyunca geçmişe ilişkin bilgi, deneyim ve ortak değerlerini yalnızca yazılı belgeler aracılığıyla değil, sözlü anlatılar ve müzikal performanslar yoluyla da kuşaktan kuşağa aktarmıştır. Yazılı kültürün sınırlı olduğu toplumlarda sözlü kültür, tarihsel deneyimlerin, toplumsal normların ve kültürel kimliğin aktarılmasını sağlayan temel iletişim sistemi olarak işlev görmektedir (Ong, 2013, ss.17-24). Bu bağlamda müzik, yalnızca estetik bir ifade biçimi değil; kolektif hafızanın inşasında, kültürel aidiyetin güçlendirilmesinde ve geçmişin yeniden anlamlandırılmasında etkin rol oynayan bir kültürel pratik niteliği taşımaktadır (Halbwachs, 1992, ss. 38-40; Assmann, 2011, ss. 36-45). Bu nedenle sözlü anlatılar ile müzikal performansların birlikte incelenmesi, kolektif hafızanın nasıl üretildiğini ve kültürel kimliğin nasıl sürdürüldüğünü anlamak açısından önemli bir kuramsal çerçeve sunmaktadır (Olick, et al., 2011, ss. 3-15).

Sözlü anlatım geleneğinde müzik, anlatının anlamını güçlendiren ve hafızada kalıcılığını artıran temel unsurlardan biridir. Ritim, melodi, ezgi ve doğaçlama, anlatının yalnızca estetik boyutunu değil, aynı zamanda tarihsel deneyimlerin ve toplumsal belleğin kuşaklar arasında aktarılmasını da desteklemektedir (Lord, 1960, ss. 4-17; Ong, 2013, ss. 34-36). Performans sırasında anlatıcı ile dinleyici arasında kurulan etkileşim, anlatının her icrada yeniden yorumlanmasına olanak tanırken sözlü kültürü durağan bir miras olmaktan çıkarıp yaşayan ve sürekli yeniden üretilen bir kültürel sistem hâline getirmektedir (Halbwachs, 1992, ss. 38-40; Assmann, 2011, ss. 36-45).

Güney Kafkasya Kürtlerinin sözlü müzik kültürü, tarihsel göçler, çok kültürlü toplumsal yapı ve Sovyet dönemi kültür politikalarının etkisiyle şekillenmiştir. Ermeni, Azerbaycanlı ve Gürcü topluluklarla kurulan uzun süreli etkileşimler müzik repertuarını zenginleştirirken, Erivan Radyosu başta olmak üzere Sovyet dönemindeki yayıncılık faaliyetleri sözlü repertuarın kayıt altına alınmasını ve geniş bir coğrafyaya yayılmasını sağlamıştır (Martin, 2001, ss. 63-70). Bununla birlikte bu süreç, sözlü repertuarın belirli ölçüde standartlaşmasına ve müzikal icra biçimlerinin dönemin kültür politikaları doğrultusunda yeniden şekillenmesine de zemin hazırlamıştır (Slobin, 1996, ss. 92-97; Allison, 2001, ss. 72-84).

Şekil 1. Güney Kafkasya'da Kürtlerin tarihsel yerleşim alanları ve etnik coğrafi bağlam. **Kaynak:** M. R. Izady, 1996.

Güney Kafkasya'daki Kürt topluluklarının tarihsel ve kültürel varlığı, bölgenin çok katmanlı etnik ve kültürel yapısı içerisinde değerlendirilmelidir. Haritada görüldüğü üzere, Azerbaycan'ın Şeki-Zagatala, Gence-Gazah, Karabağ, Yukarı Karabağ, Aran, Dağlık Şirvan, Kuba-Haçmaz, Abşeron, Lenkeran ve Nahçıvan gibi farklı coğrafi bölgeleri, Güney Kafkasya'daki tarihsel toplumsal ve kültürel hareketliliğin önemli alanlarını oluşturmaktadır. Bu coğrafi yapı içerisinde Kürt topluluklarının farklı yerleşim alanlarında varlık göstermesi, sözlü kültürün ve müzik geleneğinin bölgesel özelliklerle etkileşim içerisinde gelişmesine zemin hazırlamıştır. Kürt sözlü kültürü üzerine yapılan çalışmalar büyük ölçüde dengbêjlik, sözlü edebiyat, folklor ve müzik geleneğine odaklanmaktadır (Hassanpour, 1992; Allison, 2001; Blasing, Hassanpour ve O'Shea, 2005). Buna karşın Güney Kafkasya Kürtlerinin sözlü kültürünü müzik, anlatı ve kolektif hafıza arasındaki ilişki bağlamında ele alan çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Özellikle Sovyet dönemi Erivan Radyosu yayınlarının Kürt sözlü müzik repertuarının korunması, dolaşıma girmesi ve kolektif hafızanın yeniden üretimindeki rolüne ilişkin çalışmaların yetersizliği dikkat çekmektedir. Bu araştırma, söz konusu boşluktan hareketle

Güney Kafkasya Kürtlerinde müziğin kolektif hafızanın ve kültürel kimliğin yeniden üretimindeki rolünü incelemektedir.

Literatür ve Teorik Çerçeve

Kürt Sözlü Kültürü ve Dengbêjlik Geleneği

Kürt sözlü kültürü ve dengbêjlik geleneği üzerine yapılan araştırmalar, tarih, folklor, antropoloji, dilbilim, edebiyat ve etnomüzikoloji disiplinlerinde önemli bir literatür oluşturmuştur. Bu çalışmalar, sözlü anlatıların tarihsel gelişimi, şiirsel yapısı, dilsel özellikleri ve toplumsal işlevlerine ilişkin önemli katkılar sunmuştur. Bununla birlikte mevcut literatürün büyük bölümü, dengbêj anlatılarını ağırlıklı olarak edebî veya folklorik metinler üzerinden değerlendirmiş; müzikal performansın anlatının oluşumu, kolektif hafızanın sürdürülmesi ve kültürel kimliğin yeniden üretilmesindeki işlevi ise görece sınırlı biçimde ele almıştır. Özellikle Güney Kafkasya Kürt topluluklarının tarihsel deneyimleri doğrultusunda şekillenen sözlü müzik geleneğine ilişkin disiplinlerarası çalışmaların sayısı oldukça sınırlıdır.

Dengbêjlik geleneğinin toplumsal işlevine ilişkin araştırmalar, bu geleneğin müzikal ve şiirsel bir ifade biçimi olduğu gibi tarihsel olayların, aşiret ilişkilerinin, göçlerin ve toplumsal deneyimlerin kuşaklar arasında aktarılmasını sağlayan önemli bir kültürel bellek mekanizması olduğunu da ortaya koymaktadır (Babayiğit ve Pilatin, 2025). Hassanpour (1992, ss. 214-223), dengbêjliği Kürt toplumunda tarihsel bilgi ve toplumsal hafızanın korunmasını sağlayan temel sözlü aktarım biçimlerinden biri olarak değerlendirmektedir. Bu yaklaşım, sözlü anlatının geçmişi aktaran ve toplumsal kimliğin yeniden üretilmesinde etkin rol oynayan dinamik bir kültürel pratik olduğunu göstermektedir.

Sovyet dönemi üzerine gerçekleştirilen çalışmalar ise Güney Kafkasya Kürt sözlü kültürünün modern iletişim araçlarıyla kurduğu ilişkiye dikkat çekmektedir. Allison (2001, ss. 61-84), Sovyet Ermenistanı'nda uygulanan kültür politikalarının Kürtçe yayıncılık faaliyetlerini desteklediğini ve özellikle Erivan Radyosu'nun dengbêj repertuvarının kayıt altına alınarak korunması ve geniş dinleyici kitlelerine ulaştırılmasında önemli bir işlev üstlendiğini belirtmektedir. Benzer şekilde Blasing, Hassanpour ve O'Shea (2005, ss.101-105), Sovyet kültür politikalarının bir yandan Kürt sözlü kültürünün görünürlüğünü artırdığını, diğer yandan sözlü repertuarın seçimi, sunumu ve dolaşımı üzerinde belirli ölçüde kurumsal yönlendirmeler oluşturduğunu ifade etmektedir. Bu değerlendirmeler sözlü kültürün geleneksel aktarım

mekanizmalarıyla, siyasal ve kurumsal süreçlerle biçimlenen dinamik bir yapı olduğunu göstermektedir.

Bununla birlikte mevcut literatür, Güney Kafkasya Kürt sözlü kültürünü müzik, anlatı ve performans ilişkisi çerçevesinde; tarihsel belgeler, Erivan Radyosu arşiv kayıtları ve sözlü repertuarı birlikte değerlendirerek inceleyen bütüncül araştırmalar açısından sınırlı görünmektedir. Özellikle müzikal performansın kolektif hafızanın korunması, kültürel kimliğin yeniden üretilmesi ve tarihsel deneyimlerin aktarılmasındaki rolünü tarihsel-etnomüzikolojik bir yaklaşımla ele alan çalışmaların azlığı önemli bir literatür boşluğuna işaret etmektedir. Bu araştırma, söz konusu boşluğu tarihsel belgeler, Erivan Radyosu kayıtları, dengbêj icraları ve ilgili literatürü birlikte değerlendirerek doldurmayı amaçlamakta; Güney Kafkasya Kürt sözlü kültürünü tarihsel, müziksel ve kültürel boyutlarıyla disiplinlerarası bir çerçevede analiz etmektedir.

Kolektif Hafıza ve Sözlü Kültür Yaklaşımı

Bu araştırmanın kuramsal çerçevesi, sözlü kültür kuramı ile kolektif hafıza yaklaşımının birlikte değerlendirilmesine dayanmaktadır. Sözlü kültür kuramı, bilginin yazılı metinlerden ziyade performans yoluyla üretildiği ve aktarıldığı toplumlarda anlatının, müziğin ve hafızanın birbirinden ayrılmaz unsurlar olduğunu ortaya koymaktadır. Ong (2013, ss. 34-48), sözlü toplumlarda bilginin ritim, tekrar ve kalıplaşmış anlatım biçimleri aracılığıyla hafızada korunduğunu ve her icrada yeniden üretildiğini belirtmektedir. Benzer şekilde Lord (1960, ss. 4-17), sözlü anlatıların sabit metinlere dayanmadığını; anlatıcının belleği, performans bağlamı ve dinleyiciyle kurduğu etkileşim doğrultusunda her icrada yeniden şekillendiğini ileri sürmektedir. Bu yaklaşım, dengbêjlik geleneğinde doğaçlamanın ve performansın neden anlatının temel bileşenleri olduğunu açıklayan önemli bir kuramsal zemin sunmaktadır.

Kolektif hafıza yaklaşımı ise sözlü kültürün toplumsal işlevini açıklamada tamamlayıcı bir perspektif sağlamaktadır. Halbwachs'a (1992, ss. 38-40) göre bireysel hafıza, toplumsal çerçeveler içerisinde anlam kazanmakta ve ortak bellek toplumsal etkileşim yoluyla sürekli yeniden üretilmektedir. Assmann (2011, ss. 36-45), bu sürecin ritüeller, anlatılar, müzik ve diğer kültürel performanslar aracılığıyla kuşaklar arasında sürdürüldüğünü vurgularken; Olick, et al., (2011, ss. 3-15), kolektif hafızayı hem geçmişin korunmasını sağlayan bir mekanizma olarak hem de güncel toplumsal kimliklerin kurulması ve yeniden yorumlanmasını mümkün kılan dinamik

bir süreç olarak değerlendirmektedir. Bu bağlamda müzik, geçmişe ilişkin bilgilerin aktarılmasını sağlayan, geçmişin toplumsal olarak hatırlanma ve anlamlandırılma biçimlerini de şekillendiren bir kültürel pratiktir. Müzikal performans sırasında tekrar, ritim, ezgi, söz ve icra biçimleri birlikte işleyerek belirli kişi, olay, mekân ve deneyimlerin hatırlanabilirliğini güçlendirmekte; böylece geçmişin toplumsal bellekte yeniden kurulmasına katkıda bulunmaktadır.

Bu çerçevede dengbêjlik geleneği, geçmiş olayları aktaran sözlü bir anlatım biçiminin ötesinde; müzik, anlatı ve performansın bütünleştiği bir bellek pratiği olarak ele alınmaktadır. Dengbêj icrasında hafıza, yalnızca daha önce yaşanmış olayların korunmasıyla sınırlı kalmamakta, her performansta yeniden yorumlanmakta ve dinleyiciyle kurulan etkileşim içerisinde yeniden anlamlandırılmaktadır. Dolayısıyla müzik, kolektif hafızanın pasif bir taşıyıcısı olmaktan ziyade, hangi geçmişlerin hatırlanacağı, nasıl aktarılacağı ve hangi anlamlar çerçevesinde yeniden üretileceği üzerinde etkili olan dinamik bir unsur olarak değerlendirilebilir. Bu durum, sözlü müzik geleneğinde kültürel süreklilik repertuarın kuşaktan kuşağa aktarılmasıyla ve bu repertuarın her yeni icrada yeniden kurulmasıyla sağlandığını göstermektedir. Böylece müzikal performans, geçmiş ile bugün arasında süreklilik oluşturan ve topluluk üyelerinin ortak geçmiş algısını canlı tutan bir bellek alanına dönüşmektedir.

Bu kuramsal çerçeve, Güney Kafkasya Kürt sözlü kültürünün hem folklorik bir miras olarak hem de tarihsel deneyimlerin, toplumsal aidiyetin ve kültürel sürekliliğin müzik ve performans yoluyla yeniden üretildiği dinamik bir bellek sistemi olarak değerlendirilmesine olanak sağlamaktadır. Bu noktada Erivan Radyosu kayıtları da geçmişteki müzikal ürünlerin korunmasını sağlayan arşivsel materyaller olduğu gibi sözlü kültür ürünlerinin kayıt altına alınması, dolaşıma sokulması ve belirli performans biçimleri içerisinde yeniden anlamlandırılması bakımından değerlendirilmelidir. Radyo aracılığıyla kayıt altına alınan ve farklı topluluklara ulaştırılan müzikal repertuar, bireysel icraların ötesine geçerek ortak bir kültürel hatırlama alanının oluşmasına katkıda bulunmaktadır. Böylece müzik, bir yandan geçmişe ilişkin anlatıların ve kültürel unsurların korunmasını sağlarken, diğer yandan bu unsurların yeni toplumsal ve tarihsel bağlamlarda yeniden yorumlanmasına imkân vermektedir. Araştırmada Erivan Radyosu kayıtları, dengbêj icraları ve sözlü anlatılar bu kuramsal perspektif doğrultusunda yorumlanmış; müzikal performans, sözlü aktarım ve kolektif hafıza arasındaki karşılıklı ilişki tarihsel ve kültürel bağlamı içerisinde analiz edilmiştir.

Tarihsel-Etnomüzikolojik Yaklaşım

Bu araştırmada aynı zamanda tarihsel-etnomüzikolojik bir yaklaşım benimsenmiştir. Bu yaklaşım, müziği yalnızca ses örgütlenmesi ya da estetik bir ürün olarak değil; üretildiği tarihsel, toplumsal ve kültürel bağlam içerisinde değerlendirmeyi esas almaktadır. Blacking (1973, ss. 25-32), müziği toplumsal ilişkileri ve kültürel değerleri yansıtan bir insan davranışı olarak tanımlarken, Nettl (1983, ss.136-172) müzik geleneklerinin tarihsel süreç içerisinde kültürlerarası etkileşimlerle sürekli dönüşüm geçirdiğini vurgulamaktadır. Rice (2014, ss. 1-18) ise müziğin ancak tarihsel deneyimler, toplumsal yapı ve kültürel pratiklerle birlikte ele alındığında kapsamlı biçimde açıklanabileceğini ifade etmektedir.

Bu kuramsal yaklaşımdan hareketle araştırmada, Güney Kafkasya Kürt müziği tarihsel belgeler, Erivan Radyosu arşiv kayıtları, dengbêj icraları, sözlü kültür ve sözlü tarih literatürü ile folklor derlemeleri birlikte değerlendirilerek incelenmiştir. Çalışmada kayıtların yorumlayıcı biçimde çözümlenmesi ve farklı kaynaklardan elde edilen bulguların karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesiyle, müzikal performansın tarihsel süreç, kültürel etkileşim ve kolektif hafıza ile kurduğu ilişki ortaya konulmuştur. Böylece Güney Kafkasya Kürt müziği, yalnızca melodik ve ritmik özellikleri bakımından değil; sözlü kültürün aktarımı, kültürel kimliğin yeniden üretimi ve tarihsel sürekliliğin sağlanmasındaki işlevi açısından disiplinlerarası bir perspektifle ele alınmıştır.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, Güney Kafkasya’da yaşayan Kürt topluluklarında müzik ve sözlü kültür arasındaki ilişkiyi, bu ilişkinin kolektif hafızanın ve kültürel kimliğin kuşaklar arası aktarımındaki rolü bağlamında incelemektir. Bu doğrultuda araştırmanın temel sorusu şu şekilde belirlenmiştir:

Güney Kafkasya Kürtlerinde müzik ve sözlü kültür, kolektif hafızanın ve kültürel kimliğin yeniden üretiminde nasıl bir rol oynamaktadır?

Bu temel soru çerçevesinde özellikle dengbêjlik geleneği, sözlü anlatılar ve müzikal repertuvarın tarihsel olayların, toplumsal deneyimlerin ve kültürel değerlerin aktarımındaki işlevi ele alınmıştır (Darati, 2023; Tosun & Kardaş, 2022).

Yöntem

Araştırma Deseni

Araştırma, nitel araştırma yaklaşımı çerçevesinde tasarlanmış ve tarihsel doküman incelemesi ile yorumlayıcı etnomüzikolojik çözümlemeyi bir araya getiren disiplinlerarası tarihsel-etnomüzikolojik yaklaşım benimsenmiştir. Bu yaklaşım, müzikal ürünlerin yalnızca estetik özelliklerini değil, üretildikleri tarihsel, toplumsal ve kültürel bağlam içerisinde değerlendirilmesine olanak sağlamaktadır (Denzin & Lincoln, 2018; Kardaş ve Babayiğit, 2024).

Veri Kaynakları ve Toplama Süreci

Araştırmanın veri seti yazılı, işitsel ve arşiv kaynaklarından oluşturulmuştur. Temel inceleme materyalini Cewad Merwanî tarafından derlenen ve Mehmet Çakmak editörlüğünde yayımlanan Stranên Arşîva Radyoya Erîvanê (Rîtmîk) adlı eserin dört cildi oluşturmaktadır (Merwanî, 2020). Bunun yanı sıra Erivan Radyosu'nun Kürtçe yayın kayıtları, dengbêj repertuarı, Kürt folkloru derlemeleri, döneme ait süreli yayınlar ve Rusça ile Kürtçe tarihsel belgeler incelenmiştir. Konuya ilişkin tarih, folklor, sözlü kültür ve etnomüzikoloji literatüründen de karşılaştırmalı olarak yararlanılmıştır (Allison, 2001; Celîl, 1978; Hassanpour, 1992; McDowall, 2021).

Araştırmada ayrıca Koçkar² arşivinde yer alan, Kafkas kültürüne ilişkin yayımlanmış akademik kaynaklardan ve Rusçadan Türkçeye çevrilmiş metinlerden yararlanılmıştır. Bu kaynaklar, araştırmanın tarihsel ve kültürel bağlamının oluşturulmasına katkı sağlayacak şekilde değerlendirilmiştir.

Veri Analizi

Veriler, tematik ve karşılaştırmalı doküman incelemesi ile yorumlayıcı etnomüzikolojik çözümleme yoluyla analiz edilmiştir (Bowen, 2009). Analiz sürecinde göç, sürgün, aidiyet, kahramanlık, kolektif hafıza ve kültürel kimlik temaları incelenmiş; müzikal örnekler ise modal yapı, melodik gelişim, ritmik örgütlenme, icra özellikleri ve söz-müzik ilişkisi bakımından değerlendirilmiştir.

² M. Tekin Koçkar, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Halkbilim Araştırma ve Uygulama Merkezi'nde uzun yıllar görev yapmış, 2019 yılında emekli olmuş bir halkbilim araştırmacısıdır. Rusya'da GİTİS'te (Rusya Tiyatro Sanatları Enstitüsü) lisansüstü eğitim gören Koçkar; özellikle Kafkasya, halk kültürü, halk dansları ve sözlü kültür alanlarında çalışmalar yürütmüş ve bu alanlara ilişkin kişisel bir arşiv oluşturmuştur. Bu araştırmada Koçkar tarafından araştırmacıya PDF formatında iletilen yayımlanmış kaynaklardan, özellikle Güney Kafkasya ve Kafkas halk kültürüne ilişkin olanlardan yararlanılmış; araştırmanın konusuyla doğrudan ilişkili Rusça metinler araştırmacı tarafından Türkçeye çevrilerek değerlendirilmiştir.

Sözlü anlatılar, dengbêj icraları, radyo kayıtları ve yazılı belgeler karşılaştırmalı olarak ele alınmış; elde edilen bulgular sözlü kültür ve kolektif hafıza kuramları çerçevesinde yorumlanmıştır. Özellikle sözlü ve müzikli anlatıların tarihsel deneyimleri taşıması ve kuşaklar arasında aktarması, kolektif hafızanın oluşumu ve yeniden üretimi açısından değerlendirilmiştir (Rubin, 2009; Darati, 2023; Tosun & Kardaş, 2022).

Geçerlilik

Araştırmanın geçerliliğini güçlendirmek amacıyla yöntemsel veri çeşitliliği (triangulation) yaklaşımından yararlanılmıştır. Bu doğrultuda arşiv kayıtları, Erivan Radyosu yayınları, sözlü anlatılar, müzik repertuarı, tarihsel belgeler ve akademik literatür karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir (Patton, 2015). Farklı veri türlerinin karşılaştırılması yoluyla bulguların tek bir kaynağa dayandırılmasının önüne geçilmiş; tarihsel, kültürel ve müziksel verilerin birbirini destekleyen veya farklılaşan yönleri ortaya konulmuştur.

Sınırlılıklar

Araştırma doğrudan saha çalışmasına dayanmamakta ve incelenen arşiv kayıtları, Erivan Radyosu yayınları, yazılı ve sözlü kültür metinleri ile ilgili akademik literatürle sınırlı bulunmaktadır. Bu nedenle günümüzde yaşayan dengbêjlerin icra pratikleri, dinleyici deneyimleri, güncel performans ortamları ve dijital medya aracılığıyla gerçekleşen yeni aktarım biçimleri araştırmanın kapsamı dışında bırakılmıştır.

Araştırmanın bir diğer sınırlılığı, Erivan Radyosu arşivlerinin belirli tarihsel ve kurumsal koşullar içerisinde oluşturulmuş olmasıdır. Bu kayıtlar, Güney Kafkasya Kürt sözlü kültürünün bütünü olarak değerlendirilmemiş; dönemin yayın politikaları, teknik olanakları, repertuar tercihleri ve kurumsal koşulları tarafından şekillenmiş tarihsel bir kaynak olarak ele alınmıştır. Bu nedenle araştırma bulguları, incelenen arşiv ve literatürün temsil ettiği tarihsel ve kültürel bağlamla sınırlı olarak değerlendirilmelidir. Bununla birlikte çalışma, farklı türdeki tarihsel, arşivsel ve müziksel verileri bir araya getirerek Güney Kafkasya Kürtlerinde müzik, sözlü kültür ve kolektif hafıza arasındaki ilişkinin bütüncül biçimde incelenmesine yönelik bir çerçeve sunmaktadır.

Veri kaynağı	İncelenen İçerik	Analiz yaklaşımı
Stranên Arşîva Radyoya Erîvanê (Rîtmîk) (Cilt I-II-III-IV)	Şarkı sözleri, anlatı temaları, müziksel yapı	Tematik söylem çözümlemesi, yorumlayıcı müzik çözümlemesi
Folklor derlemeleri ve klasik anlatılar	Anlatı yapısı, ortak temalar, kültürel motifler	Karşılaştırmalı doküman incelemesi
Dr. M. Tekin Koçkar arşivi ve çevirileri	Arşiv belgeleri ve çeviri metinler	Tarihsel doküman analizi
Akademik literatür	Tarihsel, kuramsal ve müzikolojik değerlendirmeler	Karşılaştırmalı literatür analizi

Tablo 1. Araştırmanın Veri Seti ve Analiz Süreci

Tablo 1’de görüldüğü üzere, araştırma yazılı, işitsel ve arşiv kaynaklarından elde edilen farklı veri türlerinin birlikte değerlendirilmesine dayanmaktadır. Veriler; doküman incelemesi, tematik söylem çözümlemesi, karşılaştırmalı doküman incelemesi, tarihsel doküman analizi ve yorumlayıcı müzik çözümlemesi yöntemleri kullanılarak analiz edilmiştir. Böylece müzikal performanslar ile sözlü anlatılar arasındaki ilişki, tarihsel gelişim süreci, kültürel etkileşimler ve kolektif hafıza bağlamında bütüncül ve disiplinlerarası bir yaklaşımla değerlendirilmiştir.

Bulgular

Güney Kafkasya’da Kürt Sözlü Kültürünün Tarihsel ve Toplumsal Gelişimi

Araştırmada incelenen Erivan Radyosu kayıtları, yazılı sözlü kültür metinleri ve tarihsel belgeler, Güney Kafkasya Kürt sözlü kültürünün tek çizgili bir gelişim göstermediğini; göç hareketleri, siyasal dönüşümler ve kültürlerarası etkileşimler doğrultusunda sürekli yeniden biçimlenen dinamik bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. İncelenen repertuvarda tarihsel olaylar, göç deneyimleri, aşiret ilişkileri, kahramanlık anlatıları ve toplumsal dayanışma gibi temaların farklı dönemlerde korunarak yeniden yorumlandığı görülmektedir. XIX. yüzyıldan itibaren Osmanlı, Safevi ve Rus İmparatorlukları arasındaki siyasal gelişmeler ile Güney Kafkasya’ya yönelen göç hareketleri, Kürt topluluklarının yeni yerleşim alanları oluşturmalarına zemin hazırlamıştır. Araştırma kapsamında değerlendirilen anlatılar ve müzik kayıtları, bu tarihsel sürecin sözlü kültüre doğrudan yansıdığını; göç, yurt özlemi, aidiyet ve toplumsal dayanışma temalarının repertuvarda belirgin biçimde öne çıktığını göstermektedir. Bu bulgu, sözlü kültürün tarihsel olayları bir araç ve toplumsal belleğin korunmasını sağlayan dinamik bir kültürel sistem olduğunu ortaya koymaktadır (Karpas, 1985, ss. 66-72; Ong, 2013, ss. 34).

Araştırmada incelenen dengbêj icralarında aynı anlatının farklı sanatçılar tarafından değişen melodik yapı, ritmik düzen ve söz dizileriyle seslendirildiği belirlenmiştir. Bu farklılaşma, sözlü repertuarın sabit metinlere dayanmadığını; her performansta anlatıcının belleği,

yorum biçimi ve icra ortamına bağlı olarak yeniden üretildiğini göstermektedir. Dolayısıyla performanslar arasındaki çeşitlilik, sözlü kültürün dinamikliğini yani sürekli yenilenen bir aktarım mekanizması olduğunu desteklemektedir (Lord, 1960, ss. 72). Veriler ayrıca Güney Kafkasya'nın çok kültürlü yapısının Kürt müzik geleneği üzerinde belirgin etkiler oluşturduğunu göstermektedir. Ermeni, Azerbaycan ve Gürcü müzik kültürleriyle kurulan tarihsel etkileşimler, özellikle ezgisel yapı, ritmik çeşitlilik ve çalgı kullanımında izlenebilmektedir. Buna karşılık anlatı repertuvarının temel temalarının büyük ölçüde korunduğu; göç, sürgün, aşk, kahramanlık ve toplumsal dayanışma gibi konuların farklı dönemlerde de sözlü kültürün merkezinde yer almaya devam ettiği görülmektedir (Reinhard, 1984, ss. 198-205; Nettl, 1983, ss. 138).

Araştırmanın ortaya koyduğu önemli bulgulardan biri de Sovyet döneminin Kürt sözlü kültürü üzerindeki ikili etkisidir. Erivan Radyosu arşiv kayıtları, dengbêj repertuvarının kayıt altına alınarak korunmasına ve daha geniş dinleyici kitlelerine ulaşmasına önemli katkılar sağladığını göstermektedir. Bununla birlikte yayın politikalarının etkisiyle bazı eserlerin süre, içerik ve icra biçimlerinde belirli standartlaşmaların oluştuğu; repertuvarın kurumsal yayın anlayışına uygun biçimde yeniden düzenlendiği anlaşılmaktadır (Allison, 2001, ss. 78; Blasing, Hassanpour & O'Shea, 2005, ss. 101-105). Daha yakın tarihli çalışmalar da Erivan Radyosu'nun Kürt müziğinin kayıt altına alınması ve dolaşıma sokulmasında olduğu kadar, dengbêjlik geleneğinin belirli bir performans ve adlandırma biçimi içerisinde tanınması ve yaygınlaşmasında da etkili olduğunu ortaya koymaktadır (Özdemir, Hamelink, 2018 & Greve, 2024). Bu durum radyonun sözlü kültürü pasif bir arşiv kurumu olarak görmediğini; aynı zamanda hangi repertuvarın görünürlük kazanacağı, hangi icra biçimlerinin dolaşıma gireceği ve sözlü geleneğin nasıl tanımlanacağı üzerinde etkili olan bir kültürel aracı işlevi gördüğünü düşündürmektedir. Dolayısıyla Güney Kafkasya Kürt sözlü kültürünün tarihsel gelişimi, geleneksel aktarım mekanizması ve modern iletişim araçları, kurumsal seçicilik ve kültür politikalarıyla birlikte şekillenmiştir.

Dönem	Temel Özellikler	Sözlü Kültüre Etkisi
XIX. yüzyıl	Göçler ve yeni yerleşimler	Göç ve aidiyet temalarının repertuvarda güçlenmesi
Çarlık Rusyası dönemi	Kültürlerarası etkileşim	Melodik yapı, ritim ve çalgı kullanımında çeşitlenme
Sovyet dönemi	Kurumsallaşma ve Erivan Radyosu yayınları	Repertuvarın kayıt altına alınması, yaygınlaşması ve kısmi standartlaşma
Sovyet sonrası dönem	Diaspora, dijital medya ve yeni kayıt teknolojileri	Geleneksel repertuvarın yeniden dolaşıma girmesi ve farklı icra ortamlarında yaşatılması

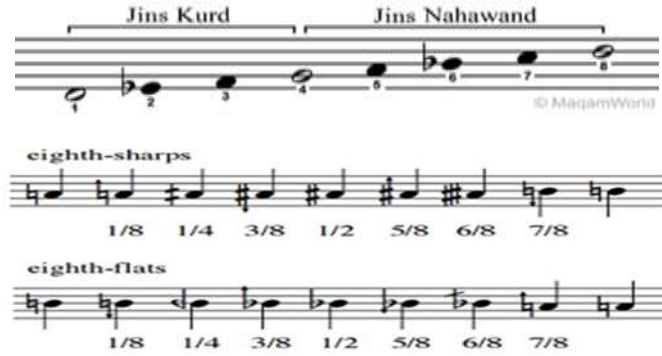
Tablo 2. Kafkas Kürt Sözlü Kültürünün Tarihsel Gelişim Evreleri**Kafkas Kürt Müziğinin Müziksel Özellikleri ve İcra Pratikleri**

Kafkas Kürt müziğinin ayırt edici özelliklerinden biri, sözlü anlatı geleneği ile müziksel yapının birbirini tamamlayan iki unsur olarak gelişmiş olmasıdır. Dengbêj performanslarında melodik yapı, anlatının ritmini ve duygusal yoğunluğunu belirleyen temel unsur olarak işlev görürken; dans müziklerinde ritmik düzen, toplumsal katılımı ve kolektif performansı desteklemektedir. Bu nedenle Kafkas Kürt müziği, yalnızca belirli modal sistemlerden oluşan teknik bir yapı değil, anlatının anlamını taşıyan performatif bir iletişim sistemi olarak değerlendirilmelidir.

Güney Kafkasya’da Azerbaycan, Ermeni ve Gürcü müzik gelenekleriyle kurulan tarihsel ve kültürel ilişkiler, Kürt müziğinin modal yapısının, ritmik örgütlenmesinin ve çalgısal çeşitliliğinin şekillenmesinde etkili olmuştur (Slobin, 1996, ss. 92-97). Bu müzikal etkileşimler, yalnızca müziğin teknik ve estetik özelliklerinde değişim yaratmakla kalmamış, aynı zamanda Kürt topluluklarının farklı kültürel ve toplumsal çevrelerle kurduğu ilişkilerin müzik yoluyla ifade edilmesine de zemin hazırlamıştır. Nitekim Stokes (1994, ss. 3-24), müziğin kültürel, toplumsal ilişkiler ve aidiyetler aracılığıyla kimliğin yeniden üretildiği ve müzakere edildiği bir pratik olduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda Kafkas Kürt müziği, bir yandan bölgedeki farklı müzik gelenekleriyle etkileşim içerisinde biçimlenen müzikal bir yapı, diğer yandan Kürt topluluklarının kültürel aidiyetlerini ve kolektif kimliklerini yeniden ürettikleri dinamik bir ifade alanı olarak değerlendirilebilir.

İncelenen repertuar, melodik organizasyonun büyük ölçüde modal düşünceye dayandığını göstermektedir. Bununla birlikte Kafkasya’nın çok kültürlü yapısı nedeniyle bu modal sistemler, Anadolu Kürt müziğinde görülen geleneksel yapının ötesine geçerek Ermeni, Azerbaycan ve Gürcü müzik gelenekleriyle karşılıklı etkileşim içerisinde gelişen bir müziksel yapı ortaya koymaktadır. Kafkas Kürt müziğinde özellikle Azerbaycan mugam geleneğiyle benzerlik gösteren bazı melodik ve icrasal özellikler dikkat çekmektedir. Mugam geleneğinde görülen modal örgütlenme, melodik gelişim, doğaçlamaya dayalı icra ve süsleme teknikleri, repertuarın belirli örneklerinde gözlenen melodik özelliklerin karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesine olanak sağlamaktadır (Nettl, 1983, ss. 168-172; Levin, 1999, ss. 88-95; Huseynova, 2016; Bakhshaliyev, 2025). Bununla birlikte, söz konusu benzerliklerin doğrudan ve

tek yönlü bir kültürel aktarımın sonucu olarak değerlendirilmesi yerine, Güney Kafkasya'nın tarihsel olarak çok kültürlü müzik ortamı içerisinde ortaya çıkan karşılıklı etkileşimler bağlamında ele alınması gerekmektedir. Bu açıdan Kafkas Kürt müziğindeki mugamla ilişkili özellikler, yalnızca bir "etkilenme" göstergesi olarak değil, farklı müziksel geleneklerin temas ve yeniden biçimlenme süreçleri sonucunda ortaya çıkan çok katmanlı bir melodik yapı olarak değerlendirilebilir.

Şekil 2. Kafkas Kürt müziğinde kullanılan Kürdi ve Nihavend karakterli makamsal dizilerin karşılaştırılması

Kafkas Kürt müziğinde gözlenen modal yapı, yalnızca tam ve yarım seslerden oluşan sabit dizilere dayanmamakta; icra sırasında kullanılan mikrotonal perde değişimleri ve esnek entonasyon anlayışıyla zenginleşmektedir. Araştırma kapsamında incelenen repertuvarda özellikle Kürdî, Hicaz ve Nihâvend karakterli ezgilerde mikrotonal geçişlerin ve süsleme tekniklerinin melodik ifadeyi belirgin biçimde güçlendirdiği görülmüştür. Bu özellikler, özellikle dengbêj icralarında insan sesinin doğal entonasyonu ile duduk (dûdûk), balaban ve benzeri nefesli çalgıların yorumlarında daha belirgin olarak hissedilmektedir.

Analiz edilen eserler, Kafkas Kürt müziğinde kullanılan perde adlarının büyük ölçüde Osmanlı-Türk müziği ve Azerbaycan mugam geleneğinde kullanılan terminolojiyle benzerlik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Repertuvarda Yegâh, Rast, Hüseyinî, Hicaz, Nihâvend ve Kürdî gibi perde ve modal karakterleri çağrıştıran adlandırmalarla karşılaşılmaktadır. Bununla birlikte bu kullanım, klasik makam teorisinin bütün kurallarının uygulanması anlamına gelmemektedir. Aksine melodik seyir, karar perdeleri, geçici merkezler ve süsleme anlayışı, sözlü aktarım geleneği ile yerel icra üslupları doğrultusunda şekillenmekte; böylece her icra, teorik makam anlayışından kısmen ayrılan kendine özgü bir melodik karakter kazanmaktadır.

Şekil 5. Kafkas Kürt müziğinde yaygın kullanılan temel ritmik kalıplar (2/4, 4/4 ve 6/8)

2/4 ♩ ♩ : Hareketli ezgiler

4/4 ♩ ♩ ♩ ♩ : Hikâyeli anlatım veya düzenli anlatım

6/8 ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ ♩ : Gowend dans ezgileri

Şekil 5’te araştırma kapsamında incelenen repertuvarda en sık karşılaşılan ritmik kalıplar gösterilmektedir. Analiz edilen eserlerde özellikle 2/4, 4/4 ve 6/8 ölçülerinin baskın olduğu belirlenmiştir. 2/4 ve 4/4 ölçülü eserler daha çok düzenli anlatım yapısına sahip vokal ve çalgısal icralarda kullanılırken, 6/8 ölçüsü özellikle gowend dans ezgilerinin temel ritmik örgütlenmesini oluşturmaktadır. Bu ritmik yapı, dansın toplu ve eş zamanlı icrasını destekleyen düzenli bir hareket akışı sağlamaktadır. Araştırmada incelenen repertuar, Güney Kafkasya Kürt müziğinde ölçüsel düzenin belirgin bir karakter taşıdığını göstermektedir. Özellikle Erivan Radyosu kayıtlarında yer alan eserlerde düzenli ritmik kalıpların yaygınlaşması, repertuarın radyo yayıncılığı ve sahne icrasına uyarlanmasıyla ilişkilendirilebilir. Buna karşılık serbest ritimli anlatım geleneği, ağıtlar ve dengbêj icralarında varlığını büyük ölçüde sürdürmektedir. Lo Şivano, Dîlok, Delalê, Şerê Kurdan ve Lawikê Metîn adlı eserler, bu ritmik çeşitliliği temsil eden örnekler arasında yer almaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, araştırma bulguları Kafkas Kürt müziğinin melodik yapı, ritmik organizasyon, doğaçlama anlayışı ve çalgısal çeşitlilik bakımından zengin bir müziksel karaktere sahip olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte repertuar, tarihsel süreç içerisinde Ermeni, Azerbaycan ve Gürcü müzik gelenekleriyle kurulan etkileşimlerin izlerini taşıırken, sözlü anlatım geleneğinin temel özelliklerini de büyük ölçüde korumaktadır. Tablo 3’te araştırma kapsamında belirlenen başlıca müziksel özellikler ve bunların kültürel işlevleri özetlenmiştir.

Müziksel Özellik	Araştırma Bulgusu	Kültürel İşlevi
Modal yapı	Bölgesel modal geleneklerle ilişkili, yerel icra özellikleriyle çeşitlenen melodik yapı	Bölgesel müzik kimliğinin oluşumu ve kültürel süreklilik
Doğaçlama	Dengbêj icralarında belirgin, radyo kayıtlarında daha sınırlı	Sözlü anlatının her performansta yeniden üretilmesi
Ritmik yapı	2/4, 4/4 ve 6/8 ölçüler baskın; serbest ritim ağıt ve uzun anlatılarda korunmaktadır	Dans, anlatı ve toplu icranın örgütlenmesi
Söz-melodi ilişkisi	Melodik yapı anlatının duygu ve anlatım akışını desteklemektedir	Kolektif hafızanın ve kültürel kimliğin aktarımı
Çalgısal yapı	Tembûr, def ve doholun yanı sıra duduk, balaban, akordeon ve keman birlikte kullanılmaktadır	Kültürlerarası etkileşim ve müziksel çeşitlilik

Tablo 3. Kafkas Kürt Müziğinin Başlıca Müziksel Özellikleri

Dengbêjlik Geleneğinde Müzik ve Anlatı İlişkisi

Güncel çalışmalar, dengbêjlerin geçmişe ilişkin olayları sözlü ve müzikal performanslar aracılığıyla aktardığını ve kilamların toplumsal hafızanın korunması ve aktarılmasında önemli bir işlev üstlendiğini göstermektedir (Darati, 2023; Tosun & Kardaş, 2022). İncelenen repertuvarın müziksel özellikleri de anlatı ile müziğin birbirinden bağımsız olmadığını ortaya koymaktadır. Ezgisel seyir, ritmik esneklik ve doğaçlamaya dayalı icra özellikleri, anlatının duygusal yoğunluğunu artırırken sözlerin ve aktarılan olayların etkisini de güçlendirmektedir. Bu nedenle dengbêj performanslarında müzik, anlatının anlamını ve duygusal etkisini taşıyan temel bir ifade aracı olarak değerlendirilebilir. Bu çerçevede Şekil 6’da araştırma kapsamında incelenen dengbêj repertuvarından epik anlatı niteliğini yansıtan örnek bir melodik cümle sunulmaktadır.

Şekil 6. Dengbêj repertuvarından epik anlatı niteliğini yansıtan örnek melodik cümle

Araştırma kapsamında incelenen repertuvar, dengbêj anlatılarının ağırlıklı olarak kahramanlık, göç, sürgün, aşk, yas ve toplumsal dayanışma temaları etrafında şekillendiğini göstermektedir. Bu temalar, bireysel yaşantıların ötesinde topluluğun ortak tarihsel deneyimlerini ve kolektif belleğini yansıtan anlatı yapıları oluşturmaktadır. İncelenen farklı icralarda aynı anlatının söz dizimi, melodik akışı ve anlatım süresinin değişebildiği; buna karşın temel anlatı örgüsünün korunduğu belirlenmiştir. Bu durum, sözlü kültürde anlatıların her performansta yeniden üretilen dinamik bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Halbwachs, 1992; Lord, 1960; Barlık & Ağçakaya, 2023). Bununla birlikte bu değişkenlik, anlatının temel belleksel

işlevinin ortadan kalktığı anlamına gelmemekte; aksine anlatının farklı performans bağlamlarında yeniden yorumlanarak kültürel sürekliliğini korumasına olanak sağlamaktadır.

Müziksel çözümleme bulguları, melodik yapının anlatının içeriğiyle doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir. Epik anlatılarda daha sınırlı melodik hareketler ve uzun soluklu ezgiler öne çıkarken, ağıt repertuarında serbest ritimli, geniş ses alanına sahip ve yoğun süslemeler içeren melodik yapıların tercih edildiği belirlenmiştir. Bu farklılaşma, müziğin, anlatının duygusal ve anlamsal etkisini güçlendiren temel bir ifade aracı olduğunu göstermektedir (Blacking, 1973). Bu kapsamda Şekil 7’de, araştırma kapsamında incelenen repertuvarın Stranên Şîn (ağıt) türünü temsil eden örnek bir melodik cümle sunulmaktadır.

Şekil 7. Kafkas Kürt müziğinde Stranên Şîn (ağıt) türüne ait örnek melodik cümle

Kafkasya’daki dengbêjlik geleneğinin tarihsel gelişiminde belirleyici dönüşümlerden biri, XX. yüzyılda performans ortamlarının değişmesiyle ortaya çıkmıştır. Geleneksel olarak toplumsal ilişkiler içerisinde; aile toplantıları, düğünler, yerel buluşmalar ve sözlü aktarım ortamlarında sürdürülen dengbêj icraları, Sovyet dönemiyle birlikte radyo stüdyoları, kültür kurumları ve sahne performansları aracılığıyla yeni bir dolaşım alanı kazanmıştır. Bu süreç, bir yandan sözlü repertuarın korunmasını ve daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlarken, diğer yandan icra süreleri, repertuar seçimi ve performans biçimleri üzerinde kurumsal düzenlemelerin oluşmasına neden olmuştur (Martin, 2001, ss. 63-70; Allison, 2001, ss. 72-84).

Erivan Radyosu Kürtçe yayınları, bu dönüşümün en önemli örneklerinden biridir. Radyo kayıtları sayesinde daha önce yalnızca hafıza ve canlı performans yoluyla aktarılan birçok kılam, stran ve destan kayıt altına alınarak günümüze ulaşmıştır. Ancak kayıt teknolojisi, sözlü kültürü yalnızca koruyan bir araç olmamış; aynı zamanda onu yeni bir iletişim biçimine dönüştürmüştür. Radyo formatı, anlatıların süresinin kısaltılmasını, bazı repertuarların öne çıkarılmasını ve icraların teknik standartlara uyarlanmasını beraberinde getirmiştir. Böylece dengbêjlik geleneği,

doğal aktarım ortamlarından kayıtlı kültürel dolaşım alanına geçerek yeni bir hafıza biçimi kazanmıştır (Allison, 2001, ss. 84).

İncelenen repertuvarlarda anlatı içeriklerinin ağırlıklı olarak tarihsel olaylar, kahramanlık anlatıları, göç, ayrılık, aşk ve yas temaları çevresinde şekillendiği görülmektedir. Bu temalar, bireysel deneyimlerin ötesinde topluluğun ortak geçmişini temsil eden anlatı alanları oluşturmaktadır. Özellikle göç ve sürgün temalı eserlerde mekân kaybı, aidiyet ve geçmişle kurulan ilişki ön plana çıkarken; ağıt türündeki eserlerde toplumsal travmaların müzik yoluyla hatırlanması dikkat çekmektedir. Bu durum, kültürel hafızanın geçmiş deneyimleri güncel kimlik bağlamında yeniden anlamlandıran dinamik bir süreç olduğunu göstermektedir (Assmann, 2011, ss. 36-45; Delikaya, 2024; Babayiğit & Pilatin, 2025). Araştırmalar, dengbêj repertuvarında tarihsel olayların, savaşların, kahramanlıkların, göç ve ayrılık gibi toplumsal deneyimlerin sözlü performans yoluyla aktarılmasının kültürel süreklilik ve toplumsal aidiyet açısından önem taşıdığını göstermektedir.

Müziksel açıdan değerlendirildiğinde, farklı anlatı türlerinin kendine özgü melodik ve ritmik özellikler taşıdığı görülmektedir. Epik kıamlarda anlatının sürekliliğini destekleyen daha serbest ve dar melodik hareketler öne çıkarken, aşk temalı eserlerde süslemeler ve geniş melodik çizgiler duygusal ifadeyi güçlendirmektedir. Stranên şîn (ağıtlar) ise uzun soluklu melodik yapıları ve ağır icra karakterleriyle yas deneyimini müzikal olarak temsil etmektedir. Buna karşılık govend ezgilerinde düzenli ritmik yapılar, toplu katılımı ve kolektif hareketi destekleyen bir işlev üstlenmektedir. Bu farklılaşma müziğin, anlatının duygusal ve anlamsal etkisini güçlendiren temel bir ifade aracı olduğunu göstermektedir (Blacking, 1973). Bu bağlamda çalışmalar da dengbêj kıamlarında tarihsel olayların, toplumsal deneyimlerin ve duygusal durumların müzikal ve sözlü anlatım yoluyla birlikte aktarıldığını ortaya koymaktadır (Çifçi, 2022; Delikaya, 2024).

Anlatı Türü	Temel İçerik	Müziksel Özellik	Kültürel İşlev
Epik kıamlar	Tarihsel olaylar, kahramanlık, mücadele	Serbest ritim, sınırlı melodik hareket, anlatı odaklı seyir	Tarihsel belleğin ve toplumsal değerlerin aktarımı
Aşk kıamları	Sevgi, ayrılık, özlem	Melodik genişleme, süslemeler, duygusal ifade yoğunluğu	Bireysel deneyimlerin kolektif anlatıya dönüşmesi
Stranên Şîn (ağıtlar)	Ölüm, kayıp, göç, yas	Yavaş tempo, uzun melodik çizgiler	Travmatik deneyimlerin hafızada korunması
Govend ezgileri	Toplumsal birlik ve kutlama	Düzenli ritmik yapılar (2/4, 6/8), tekrarlı motifler	Kolektif katılım ve sosyal dayanışmanın güçlendirilmesi

Tablo 4. Dengbêj Repertuvarında Anlatı Türleri ve Müziksel Özellikler

Tablo 4'te görülen farklılaşmalar, anlatı türleri ile müziksel yapı arasında işlevsel bir ilişki bulunduğuna işaret etmektedir. Bununla birlikte bu özellikler kesin ve değişmez tür kuralları olarak değerlendirilmemelidir. Aynı anlatı türü içerisinde icra bağlamına, icracıya ve performans koşullarına bağlı olarak melodik, ritmik ve anlatısal farklılıklar ortaya çıkabilmektedir. Dolayısıyla tablodaki müziksel özellikler, dengbêj repertuvarının bütünü tanımlayan katı sınıflandırmalar değil, araştırma kapsamında incelenen örneklerde belirginleşen eğilimler olarak değerlendirilmelidir. Bu değişkenlik, sözlü müzik geleneğinin yeniden üretim karakterinin önemli bir göstergesidir (Barlık & Ağcakaya, 2023; Delikaya, 2024).

Sovyet Döneminde Sözlü Kültürün Kurumsallaşması ve Dönüşümü

Sovyetler Birliği'nin ulusal azınlıklara yönelik kültür politikaları, Güney Kafkasya Kürt sözlü kültürünün yeni kurumsal yapılar içerisinde yeniden biçimlenmesini sağlamıştır. Özellikle 1920'li yıllardan itibaren uygulanan korenizatsiya (yerelleştirme) politikaları, Kürtçe yayıncılık, kültürel üretim ve folklor çalışmalarının gelişmesine zemin hazırlamış; sözlü kültür ürünlerinin kayıt altına alınmasını teşvik etmiştir (Martin, 2001, ss. 63-70). Bununla birlikte çalışmalar, Sovyet Kürt politikasının yalnızca Moskova merkezli ve tek yönlü bir kültür politikası olarak değerlendirilmemesi gerektiğini; Ermenistan ve Azerbaycan Sovyet cumhuriyetlerinin yanı sıra yerel entelektüeller, araştırmacılar ve kültürel aktörlerin de bu sürecin biçimlenmesinde etkili olduğunu göstermektedir (Pobedonostseva, 2025). Bu sürecin en önemli örneklerinden biri, 1955 yılında düzenli Kürtçe yayınlarına başlayan Erivan Radyosu'dur. Radyo, dengbêj repertuvarının korunması ve geniş bir coğrafyada dolaşıma girmesinde önemli bir rol üstlenmiş; sözlü aktarım yoluyla yaşayan birçok kılam, destan ve anlatının kalıcı bir arşiv niteliği kazanmasını sağlamıştır (Allison, 2001, ss. 84). Erivan Radyosu'nun günümüzde erişilebilir hâle getirilen kayıtları da bu arşivsel işlevin kapsamını göstermektedir; farklı dönemlerde binlerce Kürtçe türkü ve tiyatro kaydının arşivlendiği, ayrıca yüzlerce kaydın yeniden dijital dolaşıma sokulduğu belirtilmektedir. Bununla birlikte radyo ortamı, geleneksel performans biçimlerini belirli teknik ve kurumsal ölçütlere uyarlamış; uzun anlatıların kısaltılması, repertuvarın seçilmesi ve icra biçimlerinin standartlaştırılması gibi dönüşümlere neden olmuştur (Slobin, 1996, ss. 92-97). Bu nedenle radyo, sözlü kültürü hem muhafaza eden pasif bir araç olarak hem de hangi eserlerin kaydedileceğini, nasıl sunulacağını ve hangi repertuvarın daha geniş bir dolaşıma gireceğini belirleyen aktif bir kültürel aracılık alanı olarak değerlendirilmelidir.

Sovyet dönemiyle birlikte dengbêjlik, doğal icra ortamlarından çıkarak kültür merkezleri, radyo stüdyoları ve sahne performansları içerisinde yeniden yapılandırılmıştır. Bu dönüşüm, Kürt müziğinin kamusal görünürlüğünü artırırken, bireysel anlatıcı merkezli geleneksel yapının yerini daha düzenlenmiş performans biçimlerine bırakmasına yol açmıştır. Özellikle halk müziği topluluklarının etkisiyle çalgı kullanımı çeşitlenmiş; geleneksel tembûr, def ve dohol gibi çalgıların yanı sıra keman, akordeon ve diğer batılı çalgılar da repertuvara dâhil edilmiştir (Blasing, Hassanpour & O'Shea, 2005, ss. 101-105). Ancak bu dönüşümün sadece “gelenekten uzaklaşma” biçiminde değerlendirilmesi yetersizdir. Kurumsal performans ortamları, bir yandan doğaçlama ve bireysel icra alanını sınırlandırırken, diğer yandan müziğin daha geniş topluluklara ulaşmasını, kayıt altına alınmasını ve yeni kuşaklar tarafından yeniden icra edilmesini mümkün kılmıştır. Dolayısıyla burada söz konusu olan, geleneksel yapının tamamen ortadan kalkmasından ziyade, sözlü kültürün yeni kurumsal ve teknolojik koşullar içerisinde yeniden düzenlenmesidir. Ancak Sovyet kültür politikaları yalnızca kültürel koruma işlevi taşımamıştır. Kayıt ve yayın süreçleri, aynı zamanda belirli ideolojik çerçeveler içerisinde yürütülmüş; repertuvar seçimi ve eserlerin sunumu dönemin kültür politikalarından etkilenmiştir (Martin, 2001, ss. 112-118). Nitekim yakın tarihli çalışmalar, Sovyet Kürt politikalarının farklı kurum ve aktörlerin zaman zaman birbiriyle örtüşen, zaman zaman da çelişen uygulamalarından oluştuğunu ortaya koymaktadır. Özellikle Sovyet Ermenistanı'nda Kürt kültürü ve dili alanındaki kurumsal girişimler, kültürel üretimi desteklerken aynı zamanda bu üretimin devletin ideolojik ve idari sınırları içerisinde tanımlanmasına da neden olmuştur (Pobedonostseva, 2025). Erivan Radyosu örneğinde de Kürtçe yayınların kültürel içerik bakımından önemli bir alan oluşturmaya karşın, yayınların konu ve içeriklerinin siyasal olarak düzenlendiği; milliyetçilik, siyaset ve Kürt birliği gibi konuların sınırlandırıldığı görülmektedir. Bu nedenle Sovyet dönemi, Kürt sözlü kültürü açısından hem kültürel sürekliliği sağlayan hem de geleneksel ifade biçimlerini yeniden şekillendiren çift yönlü bir süreç olarak değerlendirilmelidir. Burada özellikle dikkate alınması gereken nokta, kurumsallaşmanın yalnızca devlet tarafından dayatılan tek yönlü bir süreç olmadığıdır. Kürt sanatçıların, dengbêjlerin, araştırmacıların ve kültürel aracılarının kurumsal imkânları kendi kültürel amaçları doğrultusunda kullanmaları, sözlü kültürün yeniden üretiminde belirleyici olmuştur. Erivan Radyosu örneğinde kayıt teknolojisinin sunduğu imkânların, geleneksel repertuvarın daha geniş bir dinleyici kitlesine ulaştırılması ve sonraki kuşaklara aktarılması için kullanıldığı görülmektedir. Bu durum, Sovyet kültür politikasını yalnızca “baskı”

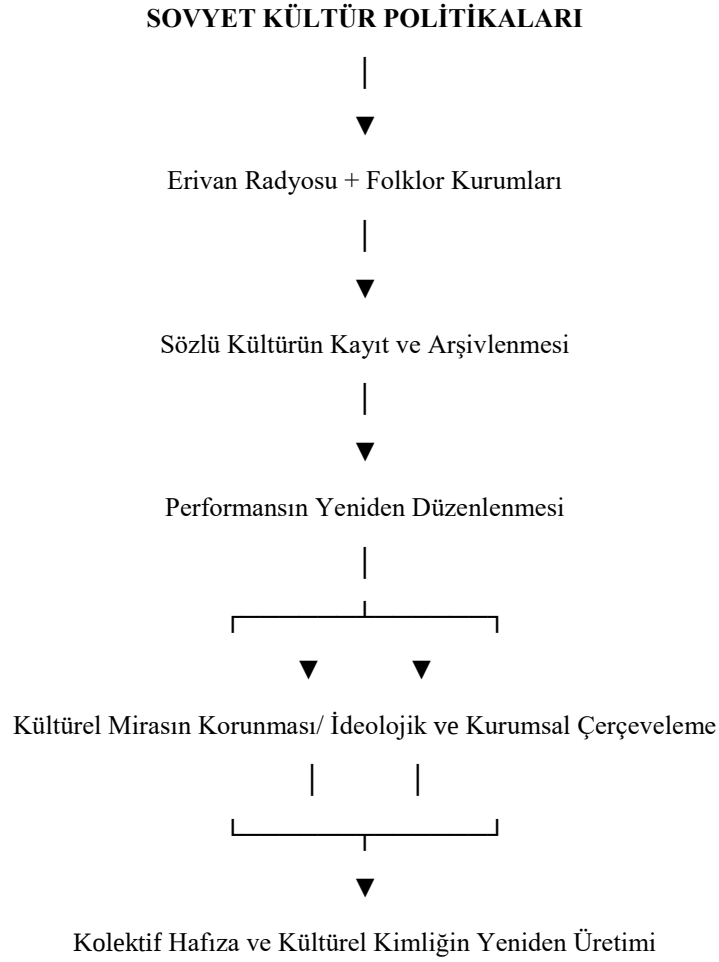
veya yalnızca “koruma” kategorileri üzerinden açıklamanın yetersiz olduğunu göstermektedir. Daha doğru bir yaklaşım, kurumsal çerçeve ile kültürel aktörlerin üretici ve dönüştürücü pratikleri arasındaki etkileşimi dikkate almaktır.

Sonuç olarak Sovyet dönemi, Kafkas Kürt sözlü kültüründe sözlü aktarım ile modern kayıt teknolojisinin kesiştiği önemli bir tarihsel aşamadır. Bu dönem, bir taraftan kültürel mirasın belgelenmesini ve yaygınlaşmasını sağlarken, diğer taraftan performans pratiklerinin kurumsal ve estetik dönüşümünü beraberinde getirmiştir. Böylece Kürt sözlü kültürü, geleneksel aktarım biçimleri ile modern kültürel kurumların etkileşimi içerisinde yeni bir ifade alanı kazanmıştır. Bu açıdan Sovyet dönemi yalnızca bir “koruma dönemi” olarak değil, sözlü kültürün kayıt, arşiv, yayın ve sahneleme mekanizmaları aracılığıyla yeniden seçildiği ve yeniden anlamlandırıldığı bir dönüşüm dönemi olarak değerlendirilmelidir. Erivan Radyosu’nun günümüzde yeniden dijitalleştirilen ve araştırmacıların kullanımına sunulan kayıtları da bu sürecin yalnızca geçmişte kalmış bir kültürel politika olmadığını; günümüzde kolektif hafızanın yeniden kurulmasına katkı sağlayan yaşayan bir arşiv niteliği taşıdığını göstermektedir.

Alan	Geleneksel Yapı	Sovyet Dönemi Dönüşümü	Kültürel Sonuç
Aktarım biçimi	Sözlü ve yüz yüze aktarım	Radyo kayıtları ve arşivleme	Repertuarın korunması ve yaygınlaşması
Performans ortamı	Yerel topluluklar, düğünler, sosyal toplantılar	Radyo stüdyosu, konser salonu, kültür merkezi	Performansın kurumsallaşması
İcra biçimi	Doğaçlamaya dayalı bireysel anlatım	Düzenlenmiş ve standartlaştırılmış icra	Doğaçlamanın kısmen sınırlandırılması
Çalgısal yapı	Tembür, def, dohol ağırlıklı kullanım	Yeni çalgılar ve orkestral düzenlemeler	Müziksel ifade alanının genişlemesi
Repertuar	Yerel ve değişken aktarım	Seçilmiş ve kayıt altına alınmış repertuar	Kültürel mirasın arşivlenmesi ve yeniden dolaşıma girmesi

Tablo 5. Sovyet Döneminde Kafkas Kürt Sözlü Kültüründeki Temel Dönüşümler

Tablo 5’teki dönüşümler birlikte değerlendirildiğinde, Sovyet döneminde sözlü kültürün hem “sözlüden yazılıya” veya “yerelden kurumsala” geçtiği; aynı zamanda seçim, düzenleme, kayıt ve dolaşıma sokma süreçlerinden geçerek yeniden üretildiği görülmektedir. Bu nedenle kurumsallaşma, kültürel mirasın kaybolmasını önleyen bir mekanizma olduğu kadar, geleneğin hangi unsurlarının görünür ve aktarılabilir olacağını belirleyen bir filtre işlevi de görmüştür. Özellikle radyo ve folklor kurumları, sözlü kültürün sürekliliğini sağlarken aynı zamanda performansın bağlamını değiştirmiştir. Bu değişim, geleneksel kültürün “özünü kaybetmesi” şeklinde değil, değişen iletişim ortamları içerisinde yeniden biçimlenmesi şeklinde değerlendirilmelidir.

Şekil 8. Sovyet Kültür Politikaları ve Kafkas Kürt Sözlü Kültürünün Dönüşümü

Bu şemadaki temel ilişki, Sovyet kurumlarının sözlü kültürü doğrudan “üretmesinden” ziyade, mevcut kültürel repertuarı seçme, kaydetme, düzenleme, dolaşıma sokma ve yeniden çerçeveleme yoluyla dönüştürmesidir. Bu nedenle kolektif hafızanın yeniden üretimi, yalnızca geçmişin korunmasıyla açıklanamaz; hangi geçmiş unsurlarının kayıt altına alındığı ve hangi performans biçimlerinin dolaşıma sokulduğu da hafızanın oluşumunda belirleyici hâle gelir. Bu yönüyle Sovyet dönemi, Kafkas Kürt sözlü kültürünün hem korunmasını hem de kurumsal araçlar yoluyla yeniden tanımlanmasını mümkün kılan çok katmanlı bir kültürel dönüşüm süreci olarak değerlendirilebilir.

Müzik, Kolektif Hafıza ve Kültürel Kimlik

Araştırma kapsamında incelenen Kafkas Kürt müzik repertuarı, müziğin estetik bir ifade alanı olduğu gibi; tarihsel deneyimlerin hatırlanması, kültürel değerlerin aktarılması ve topluluk

kimliğinin sürdürülmesinde işlevsel bir iletişim sistemi olduğunu göstermektedir. Dengbêj icralarında anlatı ve müzik, birbirinden bağımsız unsurlar olarak değil, ortak hafızayı oluşturan bütünleşik bir performans pratiği olarak ortaya çıkmaktadır. Güncel çalışmalar da dengbêjlik geleneğinin tarihsel olayları, toplumsal deneyimleri ve mekâna ilişkin bilgileri sözlü performans yoluyla aktararak sosyal hafızanın oluşumunda önemli bir rol üstlendiğini göstermektedir (Çifçi, 2022; Delikaya, 2024).

İncelenen eserlerde göç, sürgün, savaş, kahramanlık, aşk ve yas gibi temaların yoğun bir biçimde işlendiği görülmektedir. Bununla birlikte, bu temaların tarihsel olayların kronolojik bir aktarımından ziyade, toplulukların geçmişte yaşadıkları deneyimleri anlamlandırma ve yeniden yorumlama biçimlerini yansıttığı söylenebilir. Nitekim bu durum, Halbwachs'ın kolektif hafıza yaklaşımıyla da örtüşmektedir. Halbwachs'a göre geçmiş, toplumsal gruplar tarafından sürekli olarak yeniden hatırlanan, yorumlanan ve anlamlandırılan dinamik bir yapıdır (Halbwachs, 1992, ss. 38-40). Dolayısıyla dengbêj anlatıları hem geçmişe ait bilgileri koruyan metinler hem de her icrada yeniden anlam kazanan hafıza pratikleridir. Nitekim dengbêjlik üzerine güncel araştırmalar, kilamların, belirli mekânları, toplumsal deneyimleri ve tarihsel hafızayı yeniden görünür kılan sözlü hafıza alanları oluşturduğunu ortaya koymaktadır (Delikaya, 2024). Bu nedenle müziğin hafıza işlevi, geçmişin olduğu gibi muhafaza edilmesinden ziyade, geçmişe ilişkin anlamların her yeni performansta yeniden kurulması üzerinden değerlendirilmelidir.

Sözlü kültürün aktarımında ritim, tekrar ve melodik kalıplar önemli bir bellek mekanizması oluşturmaktadır. Ong'un belirttiği gibi sözlü toplumlarda bilgi, yazılı belgelerden ziyade performans, tekrar ve hafızaya dayalı aktarım biçimleri aracılığıyla korunmaktadır (Ong, 2013, ss. 38). Kafkas Kürt müziğinde de belirli melodik seyirler, ritmik kalıplar ve anlatı formülleri kuşaklar arasında aktarımı kolaylaştıran kültürel taşıyıcılar olarak işlev görmektedir. Ancak burada tekrar kavramının yalnızca ezberlemeyi kolaylaştıran mekanik bir unsur olarak değerlendirilmemesi gerekir. Sözlü müzik geleneğinde tekrar, aynı zamanda anlatının tanınabilirliğini korurken icracıya yorumlama ve yeniden biçimlendirme imkânı sağlayan yaratıcı bir mekanizmadır. Dolayısıyla sözlü kültürde süreklilik ile değişim birbirinin karşısı değildir; geleneğin devamlılığı, belirli unsurların korunması ile icra sırasında yeniden yorumlanmasının birlikte gerçekleşmesine bağlıdır. Dengbêj icralarında dinleyici ve performans bağlamının da bu yeniden üretim sürecini etkilediği görülmektedir (Barlık & Ağcakaya, 2023).

Müziksel yapı ile kültürel hafıza arasındaki ilişki, yalnızca söz içerikleriyle sınırlı değildir. Melodik hareketler, ritmik düzenler ve icra biçimleri de toplumsal deneyimlerin işitsel göstergeleri hâline gelmektedir. Blacking'in müziği toplumsal ilişkilerin ve kültürel değerlerin bir yansıması olarak değerlendiren yaklaşımı doğrultusunda (Blacking, 1973, ss. 25-32), Kafkas Kürt müziğinde kullanılan melodik ve ritmik özellikler, topluluğun tarihsel ve kültürel deneyimlerinin ses yoluyla ifade edilmesini sağlamaktadır. Bununla birlikte bu müziksel özelliklerin doğrudan belirli bir tarihsel deneyimin “temsilcisi” olarak okunması metodolojik açıdan dikkat gerektirmektedir. Aynı melodik veya ritmik yapı farklı anlatı bağlamlarında farklı anlamlar kazanabileceğinden, müziksel biçim ile kültürel anlam arasındaki ilişkinin sabit ve tek yönlü değil, performans bağlamına bağlı olarak değişken olduğu kabul edilmelidir. Bu yaklaşım, müziği kültürün yansıması ve kültürel anlamların üretildiği bir alan olarak değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır.

Kültürel hafızanın aktarımında icra ortamları da önemli bir rol üstlenmektedir. Düşünler, taziyeler, toplumsal toplantılar ve geleneksel kutlamalar, müziğin yalnızca dinlenen bir unsur değil, kolektif katılım yoluyla deneyimlenen bir kültürel pratik olduğunu göstermektedir. Govend ezgileri topluluk içi dayanışmayı ve ortak katılımı güçlendirirken, stranên şîn türündeki ağıtlar kayıp ve travma deneyimlerinin paylaşılmasına olanak sağlamaktadır. Böylece farklı müzik türleri, toplumsal hafızanın farklı boyutlarını taşıyan sembolik alanlar oluşturmaktadır. Bu noktada müziğin hafıza üzerindeki etkisi, yalnızca geçmişe ait bilgilerin aktarılmasıyla sınırlı değildir; birlikte icra etme, dinleme ve duygusal katılım süreçleri aracılığıyla topluluk üyeleri arasında ortak bir aidiyet duygusunun yeniden kurulmasını da içermektedir.

Sovyet döneminde gerçekleşen kayıt ve yayın süreçleri ise bu hafızanın dolaşım biçimini değiştirmiştir. Erivan Radyosu Kürtçe yayınları aracılığıyla birçok dengbêj eseri kayıt altına alınmış, farklı coğrafyalardaki Kürt toplulukları arasında ortak bir kültürel repertuvar oluşmuştur. Ancak bu süreç, geleneksel performansın doğal bağlamından radyo ve sahne ortamlarına taşınmasına bağlı olarak yeni düzenleme biçimlerini de beraberinde getirmiştir. Bu nedenle Sovyet dönemi, kültürel mirasın hem korunmasını hem de yeniden biçimlendirilmesini içeren çift yönlü bir dönüşüm süreci olarak değerlendirilmelidir (Allison, 2001, ss. 72-84). Bu açıdan Erivan Radyosu geçmişe ait müziklerin saklandığı bir arşiv olduğu kadar, repertuvarın seçildiği, düzenlendiği ve yeni dinleyici topluluklarına ulaştırıldığı bir kültürel aracılık alanı olarak da işlevseldir. Böylece kayıt teknolojisi, sözlü kültürün sürekliliğini sağlarken aynı zamanda hangi

eserlerin daha görünür hâle geleceğini ve kültürel hafızanın hangi biçimlerde dolaşıma gireceğini de etkileyen bir mekanizmaya dönüşmüştür.

Araştırma bulguları, Kafkas Kürt müziğinde kolektif hafıza ve kültürel kimliğin üç temel süreç üzerinden yeniden üretildiğini göstermektedir:

Hatırlama: Dengbêj anlatıları aracılığıyla tarihsel olaylar, toplumsal deneyimler ve ortak değerler kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır.

Performans: Müziksel icra, topluluk üyelerinin ortak deneyim alanına katılmasını sağlayarak kimlik bağlarını güçlendirmektedir.

Dönüşüm: Kayıt teknolojileri, göç hareketleri ve kültür politikaları aracılığıyla geleneksel repertuvar yeni bağlamlarda yeniden üretilmektedir.

Bu üç süreç birbirinden bağımsız değil, birbirini tamamlayan ve karşılıklı olarak etkileyen mekanizmalardır. Hatırlama, performans aracılığıyla somutlaşmakta; performans, her icrada geçmişten yeniden yorumlamakta; dönüşüm ise bu hatırlama biçimlerinin yeni teknolojik ve toplumsal koşullara uyarlanmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla kolektif hafıza, geçmişin değişmeden korunması anlamına gelmemekte; geçmişin farklı kuşaklar ve farklı performans bağlamları içerisinde yeniden seçilmesi, yorumlanması ve anlamlandırılması anlamına gelmektedir. Bu durum, müziğin kültürel kimliğin hem bir göstergesi hem de kimliğin sürekli olarak yeniden kurulduğu aktif bir alan olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çerçevede Kafkas Kürt müziği, geçmişten günümüze aktarılan bir folklorik miras olduğu gibi; tarihsel deneyimleri, kültürel değerleri ve toplumsal aidiyeti sürekli yeniden kuran dinamik bir kültürel sistem olarak da değerlendirilmelidir. Özellikle sözlü aktarım ile kayıt teknolojisinin kesiştiği Erivan Radyosu örneği, kolektif hafızanın geleneksel topluluk ortamlarında olduğu gibi modern iletişim kurumları aracılığıyla da üretilebildiğini göstermektedir. Bu nedenle Kafkas Kürt müziğinin sürekliliğini açıklamak için “geleneksel olan” ile “modern olan” arasında kesin bir karşıtlık kurmak yerine, bu iki alanın birbirini dönüştürdüğü kültürel süreklilik ve yeniden üretim süreçlerine odaklanmak daha açıklayıcıdır.

Analiz Boyutu	Araştırma Bulguları	Kültürel İşlev
Dengbêj anlatıları	Göç, savaş, aşk, yas ve toplumsal deneyimler sözlü performans yoluyla aktarılmaktadır.	Ortak geçmiş algısının ve tarih bilincinin korunmasını sağlamaktadır.
Melodik ve Makamsal yapı	Kürdi, Nihavend ve benzeri modal karakterler ile tekrar eden melodik kalıplar kullanılmaktadır.	Ortak bir işitsel kimlik ve kültürel süreklilik oluşturmaktadır.
Ritmik yapı	Düzenli ölçüler dans ve toplu icraları desteklerken, serbest ritimli yapılar anlatı geleneğini korumaktadır.	Bireysel deneyimi kolektif katılıma dönüştürmektedir.
Performans biçimi	Doğaçlama ve yorumlama geleneği farklı icra bağlamlarında devam etmektedir.	Geleneğin değişen koşullara uyum sağlayarak yaşamasına olanak vermektedir.
Kayıt ve medya etkisi	Erivan Radyosu ve kayıt teknolojileri repertuvarın dolaşım alanını genişletmiştir.	Kültürel belleğin korunmasını ve yeni kuşaklara aktarımını desteklemiştir.
Kültürel dönüşüm	Geleneksel unsurlar yeni sahne ve yayın ortamlarında yeniden biçimlenmiştir.	Kimliğin süreklilik ve değişim ilişkisi içinde yeniden kurulmasını sağlamıştır.

Tablo 6. Kafkas Kürt Müziğinde Kolektif Hafıza ve Kültürel Kimlik Arasındaki İlişki

Tablo 6’da ortaya konulan ilişkiler, müzik ile kolektif hafıza arasındaki ilişkinin doğrusal bir aktarım modeliyle açıklanamayacağını göstermektedir. Özellikle melodik yapı, ritim ve performans biçimleri, hafızanın içeriğini taşır ve hatırlamanın nasıl gerçekleşeceğini de etkiler. Bu nedenle müziğin kültürel işlevini “geçmiş koruma” kavramıyla sınırlandırmak yerine, geçmişin seçilmesi, yeniden yorumlanması ve güncel kimlik bağlamında yeniden anlamlandırılması süreçleriyle birlikte değerlendirmek gerekir. Güncel dengbêjlik araştırmaları da sözlü performansın sosyal hafıza, tarihsel deneyim ve mekân algısının yeniden kurulmasındaki rolüne dikkat çekmektedir (Çifçi, 2022; Tosun & Kardaş, 2022; Delikaya, 2024).

Tabloda yer alan modal ve ritmik özellikler bütün Kafkas Kürt müziğinin değişmez biçimde tanımlayan kategoriler değil, araştırma kapsamında incelenen repertuvarda belirginleşen müziksel eğilimler olarak değerlendirilmesini gerekmektedir. Özellikle “Kürdi” veya “Nihavend” gibi modal adlandırmaların kullanımı, makam/dizi adlarının farklı müzik geleneklerinde farklı kuramsal ve icrasal anlamlar taşıyabilmesi nedeniyle dikkatle ele alınmalıdır. Bu nedenle söz konusu modal özelliklerin kültürel kimliğin doğrudan göstergeleri olarak değil, belirli tarihsel ve bölgesel müziksel etkileşimler içerisinde anlam kazanan müziksel unsurlar olarak değerlendirilmesi daha uygun olacaktır. Böyle bir yaklaşım, müziksel özellikleri kültürel kimliğe doğrudan eşitlemek yerine, bunların kimlik ve hafıza süreçleri içerisindeki işlevlerini daha eleştirel biçimde ortaya koymaktadır. Bu bulgular, Güney Kafkasya’daki Kürt sözlü kültürünün geleneksel aktarım yoluyla sürdürülen bir kültürel pratik olduğunu; tarihsel koşullar, müzikal ifade biçimleri ve kurumsal dönüşümler aracılığıyla sürekli yeniden şekillenen dinamik bir yapı olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak Kafkas Kürt müziğinde kolektif hafıza, yalnızca geçmişin muhafaza edildiği bir alan değil, performans, tekrar, kayıt, dolaşım ve yeniden yorumlama yoluyla sürekli üretilen bir kültürel süreçtir. Müzik bu süreçte geçmiş bugüne taşıyan bir araç olmanın ötesinde, topluluğun geçmişle kurduğu ilişkiyi biçimlendiren ve kültürel kimliğin sürekliliğini yeniden kuran aktif bir pratik hâline gelmektedir. Bu nedenle Kafkas Kürt müziğinin hafıza ve kimlik açısından taşıdığı önem, yalnızca “kültürel mirasın korunması” üzerinden değil, değişen tarihsel ve toplumsal koşullar içerisinde geleneğin nasıl yeniden üretildiği üzerinden değerlendirilmelidir.

Tartışma

Bu araştırmanın temel bulguları, Güney Kafkasya Kürt topluluklarında müzik ve anlatının birbirinden ayrı kültürel alanlar olmadığını; aksine tarihsel deneyimlerin aktarılması, toplumsal belleğin sürdürülmesi ve kimlik ilişkilerinin kurulmasında birlikte işleyen bir performans sistemi oluşturduğunu göstermektedir. Bu sonuç, sözlü kültürlerde bilginin içerik yoluyla; ritim, tekrar, ezgi ve icra bağlamı aracılığıyla aktarıldığını savunan Ong’un (2013) ve Lord’un (1960) yaklaşımlarıyla uyumludur. Bu çerçevede dengbêjlik, anlatı aktarımına dayalı bir gelenek ve ses, söz ve performansın birleştiği çok katmanlı bir kültürel hafıza alanı olarak değerlendirilebilir. Nitekim güncel araştırmalar da dengbêjlerin tarihsel olayları ve toplumsal deneyimleri sözlü performans yoluyla aktardığını ve kilamların sosyal hafızanın aktarımında önemli bir işlev üstlendiğini ortaya koymaktadır (Çifçi, 2022; Delikaya, 2024).

Araştırmanın ortaya koyduğu önemli sonuçlardan biri, Kafkas Kürt müziğinin dinamik bir geleneksel yapı olduğu; tarihsel hareketlilik, kültürel karşılaşmalar ve siyasal süreçler içerisinde sürekli biçimlenen dinamik bir müzik kültürü olduğudur. Güney Kafkasya’nın çok kültürlü yapısı içerisinde gelişen bu repertuar, farklı müzik gelenekleriyle kurduğu ilişkiler sonucunda kendine özgü müziksel özellikler geliştirmiştir. Bu durum, müzik kültürlerinin sınırları kesin biçimde belirlenmiş yapılar olmadığını; aksine tarihsel temaslar yoluyla yeniden şekillenen kültürel süreçler olduğunu ileri süren etnomüzikolojik yaklaşımlarla örtüşmektedir (Blacking, 1973; Nettl, 1983). Bununla birlikte burada “özgünlük” kavramının kültürel etkilenmenin karşısı olarak ele alınmaması gerekir. Kafkas Kürt müziğinin özgünlüğü, dış etkilere bütünüyle bağımsız olmasından değil; farklı müziksel ve toplumsal unsurların belirli tarihsel koşullar içerisinde seçilmesi, uyarlanması ve yeniden anlamlandırılması sonucunda ortaya çıkmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla bu repertuarı yalnızca “melez” bir müzik alanı olarak

tanımlamak da yeterli değildir; asıl önemli olan, farklı gelenekler arasındaki temasın yerel icra pratikleri içerisinde nasıl yeniden biçimlendirildiğinin ortaya konulmasıdır.

Kafkas Kürt müziğinde gözlenen melodik, ritmik ve çalgısal çeşitlilik, kültürel etkileşimin yalnızca dışsal bir unsur olmadığını, müziksel yapının oluşumunda belirleyici bir rol oynadığını göstermektedir. Azerbaycan, Ermeni ve Gürcü müzik gelenekleriyle kurulan ilişkiler ile Sovyet döneminin kurumsal müzik politikaları, repertuvarın icra biçimlerini ve dolaşım alanlarını etkilemiştir. Ancak bu etkileşim, geleneksel yapının ortadan kalkması anlamına gelmemekte; aksine yerel müzik unsurlarının yeni tarihsel koşullar içerisinde yeniden düzenlenmesine işaret etmektedir. Bu yönüyle Kafkas Kürt müziği, kültürel süreklilik ile dönüşümün aynı anda gerçekleştiği bir müziksel alan olarak değerlendirilebilir. Burada özellikle “etkilenme” kavramının tek yönlü bir aktarım ilişkisi olarak kullanılmaması önemlidir. Bir müziksel unsurun başka bir gelenekte görülmesi, tek başına doğrudan kültürel aktarımın kanıtı değildir; benzerliğin tarihsel temas, ortak müziksel çevre, icracıların dolaşımı veya kurumsal düzenlemeler yoluyla ortaya çıkmış olabileceği de dikkate alınmalıdır. Bu nedenle araştırmanın müziksel bulguları, kültürel sınırların geçirgenliğini gösteren veriler olarak değerlendirilirken, nedensel ilişkiler konusunda daha temkinli bir yaklaşım benimsenmelidir.

Dengbêjlik geleneği üzerine yapılan önceki araştırmalar büyük ölçüde sözlü edebiyat, tarihsel anlatı ve folklor bağlamına odaklanmıştır (Hassanpour, 1992; Allison, 2001). Bu çalışma ise dengbêj performanslarını müziksel yapı, anlatı biçimi ve hafıza üretimi arasındaki ilişki üzerinden ele alarak literatüre farklı bir yaklaşım önermektedir. Bulgular, melodik kalıpların, ritmik düzenlerin ve doğaçlama süreçlerinin yalnızca anlatıya eşlik eden unsurlar olmadığını; anlatının anlamını oluşturan temel performatif araçlar olduğunu göstermektedir. Bu sonuç, müziğin toplumsal ilişkileri ve kültürel anlamları üreten bir pratik olduğunu savunan Blacking’in (1973) yaklaşımını desteklemektedir. Bununla birlikte bu çalışmanın özgünlüğü, müziksel unsurların analiz edilmesi ve bu unsurların sözlü anlatı ve kolektif hafızanın yeniden üretimindeki işlevleriyle birlikte ele alınmasından kaynaklanmaktadır. Güncel çalışmaların dengbêj performanslarında dinleyicinin de aktif bir unsur olduğunu göstermesi, performansın icracı merkezli bir süreç olarak değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir (Barlık & Ağçakaya, 2023).

Araştırmanın bir diğer önemli tartışma alanı, Sovyet döneminde gerçekleşen kurumsallaşma süreçlerinin sözlü kültür üzerindeki etkisidir. Erivan Radyosu ve benzeri kültürel

kurumlar aracılığıyla dengbêj repertuvarının kayıt altına alınması, sözlü aktarımın sürekliliği açısından önemli bir işlev görmüştür. Bununla birlikte kayıt teknolojileri ve yayın politikaları, geleneksel performansın seçilmesi, düzenlenmesi ve yeni iletişim ortamlarına uyarlanması da beraberinde getirmiştir. Bu nedenle Sovyet dönemi, yalnızca kültürel koruma veya yalnızca ideolojik yönlendirme üzerinden açıklanabilecek tek yönlü bir süreç değildir. Aksine bu dönem, sözlü kültürün korunması ile yeniden biçimlendirilmesinin eş zamanlı gerçekleştiği karmaşık bir dönüşüm alanını oluşturmuştur. Güncel tarihsel çalışmalar da Sovyet Kürt politikalarının yalnızca Moskova merkezli ve yekpare bir uygulama olarak görülmemesi gerektiğini; Sovyet Ermenistanı ve Sovyet Azerbaycanı gibi cumhuriyetlerin, yerel aktörlerin ve Kürt kültürel çevrelerinin politikaların biçimlenmesinde etkili olduğunu göstermektedir (Pobedonostseva, 2025).

Bu açıdan Erivan Radyosu'nun işlevi yalnızca "kültürel mirası koruma" kavramıyla açıklanamaz. Radyo, bir yandan sözlü repertuvarın kayıt altına alınmasını ve daha geniş coğrafyalarda dolaşıma girmesini sağlarken, diğer yandan hangi eserlerin seçileceği, hangi icra biçimlerinin yayınlanacağı ve geleneksel performansın yayın formatına nasıl uyarlanacağı üzerinde belirleyici olmuştur. Dolayısıyla kayıt teknolojisi sözlü kültürü ortadan kaldıran bir araç olmadığı gibi, onu olduğu biçimiyle muhafaza eden nötr bir araç da değildir. Kayıt, sözlü kültürü arşivlenebilir, tekrar dinlenebilir ve yeni bağlamlarda yeniden üretilebilir bir forma dönüştürürken aynı zamanda performansın bağlamını da değiştirmektedir. Bu nedenle Sovyet dönemi bağlamında kültürel süreklilik ile kurumsal düzenleme arasındaki gerilim, araştırmanın temel tartışma noktalarından biri olarak değerlendirilmelidir.

Kolektif hafıza açısından değerlendirildiğinde araştırma sonuçları, geçmişin dengbêj performanslarında sabit biçimde korunmadığını; her icra bağlamında yeniden anlamlandırıldığını göstermektedir. Farklı anlatıcıların aynı tarihsel olayı farklı biçimlerde aktarması, hafızanın bireysel hatırlamadan çok toplumsal ilişkiler içerisinde üretildiğini ortaya koymaktadır. Bu bulgu, Halbwachs'ın (1992) kolektif hafıza yaklaşımı ve Assmann'ın (2011) kültürel hafıza kuramıyla uyumludur. Güncel araştırmalarda da kilamların geçmiş olayları, belirli mekânları ve travmatik deneyimleri sosyal hafıza içerisinde yeniden görünür hâle getirdiği vurgulanmaktadır (Delikaya, 2024). Bununla birlikte, farklı icralar arasındaki değişkenliğin yalnızca "hafızanın bozulması" veya "gelenegin değişmesi" şeklinde yorumlanması da doğru değildir. Sözlü kültürde varyasyon, gelenegin zayıflamasından çok, onun yaşamasını sağlayan temel mekanizmalardan biri olabilir.

İcracının üslubu, dinleyicinin beklentisi, performans ortamı ve anlatının güncel toplumsal bağlamı, aynı repertuarın farklı biçimlerde yeniden kurulmasına imkân vermektedir. Bu nedenle kolektif hafızanın sürekliliği, metnin veya ezginin değişmeden korunmasına değil, tanınabilir kültürel çekirdeğin farklı performanslarda yeniden üretilmesine dayanmaktadır. Bu bakımdan dengbêjlik, geçmişle aktaran bir anlatı sistemi; topluluğun geçmişle bugün arasında ilişki kurduğu ve kendisini yeniden tanımladığı yaşayan bir kültürel pratik niteliğindedir. Barlık ve Ağçakaya'nın (2023) dinleyici rolüne ilişkin bulguları da bu yeniden üretim sürecinin yalnızca icracının değil, performansın gerçekleştiği sosyal çevrenin katılımıyla şekillendiğini göstermektedir.

Bu çalışma, Kafkas Kürt sözlü kültürünü yalnızca folklorik bir miras olarak değil; müziksel yapı, tarihsel deneyim, kültürel hafıza ve kimlik süreçlerinin kesişiminde yer alan çok boyutlu bir kültürel sistem olarak ele alması bakımından özgün bir katkı sunmaktadır. Özellikle Güney Kafkasya bağlamında Sovyet döneminin müziksel aktarım süreçleri üzerindeki etkisini, sözlü kültür ve etnomüzikoloji perspektiflerini birlikte kullanarak değerlendirmesi çalışmanın temel katkılarından biridir. Bunun yanı sıra çalışma, kültürel mirasın korunması ile yeniden biçimlendirilmesi arasındaki ilişkinin birlikte ele alınması gerektiğini göstermektedir. Böylece araştırmanın katkısı, belirli bir repertuarın belgelenmesi, repertuarın hangi tarihsel, teknolojik ve kurumsal koşullar içerisinde hafızaya dönüştüğü sorusuna da cevap üretmesindedir. Bununla birlikte araştırmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Çalışma ağırlıklı olarak arşiv kayıtları, yazılı belgeler, müzik repertuarları ve mevcut akademik kaynakların incelenmesine dayanmaktadır. Bu nedenle günümüzde yaşayan dengbêjlerin icra pratikleri, dinleyici deneyimleri ve dijital medya ortamındaki yeni aktarım biçimleri kapsam dışında kalmıştır. Bu sınırlılık, araştırmanın özellikle güncel kültürel kimlik ve hafıza süreçleri konusunda genelleme yapmasını sınırlandırmaktadır. Ayrıca arşiv kayıtlarına dayalı analizlerde, kaydedilmiş repertuarın sözlü kültürün bütününe temsil ettiği varsayımından kaçınılmalıdır. Arşive giren eserler, kurumsal seçim süreçlerinin sonucudur ve dolayısıyla günümüzde erişilemeyen veya kayda alınmamış repertuarın da var olabileceği dikkate alınmalıdır. Bu nedenle gelecek araştırmalarda saha çalışmaları, sözlü tarih görüşmeleri ve dijital kültür incelemeleriyle desteklenecek yaklaşımlar, Kafkas Kürt müzik geleneğinin güncel dönüşümünü daha ayrıntılı biçimde ortaya koyacaktır. Bu sınırlılıklar aynı zamanda yeni araştırma alanlarına da işaret etmektedir. Özellikle Erivan Radyosu arşivlerinin günümüzde dijital ortamlarda yeniden

dolaşıma girmesi, geçmişte kurumsal olarak kaydedilmiş repertuvarın günümüz dinleyicileri tarafından nasıl yeniden yorumlandığı sorusunu gündeme getirmektedir. Böylece araştırmanın gelecekteki yönü “arşivde ne bulunmaktadır?” sorusundan “arşivde bulunan müzik bugün kim tarafından, hangi bağlamda ve hangi kimlik anlatıları içerisinde yeniden kullanılmaktadır?” sorusuna doğru genişletilebilir. Bu yaklaşım, kolektif hafızanın geçmişten bugüne tek yönlü aktarımını değil, arşiv, performans, medya ve dinleyici arasındaki karşılıklı etkileşimi incelemeye imkân verecektir.

Sonuç olarak bu araştırma, sözlü kültürün yalnızca geçmişten aktarılan bir miras olmadığını; tarihsel koşullar, teknolojik dönüşümler ve toplumsal ihtiyaçlar doğrultusunda sürekli yeniden üretilen canlı bir kültürel süreç olduğunu ortaya koymaktadır. Kafkas Kürt müziği bu bağlamda, geçmiş ile bugün arasında bağ kuran, kolektif hafızayı taşıyan ve kültürel kimliğin devamlılığını sağlayan önemli bir iletişim alanı olarak değerlendirilebilir. Ancak araştırmanın temel çıkarımı, müziğin sadece “hafızayı taşıdığı” veya bilgiyi depoladığı şeklinde değildir. Daha önemlisi, müzik neyin hatırlanacağını, nasıl hatırlanacağını ve hangi kültürel anlamlar içerisinde yeniden yorumlanacağını etkileyen aktif bir hafıza pratiğidir. Dengbêj performansı, Sovyet dönemi kayıtları ve günümüzdeki yeniden dolaşım süreçleri birlikte değerlendirildiğinde, Kafkas Kürt müziğinin sürekliliğinin değişmezlikten değil, değişim içerisinde yeniden üretilebilme kapasitesinden kaynaklandığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Sonuç

Bu araştırma, Güney Kafkasya’da yaşayan Kürt topluluklarının sözlü kültürünü müzik ve anlatı ilişkisi bağlamında inceleyerek, dengbêjlik geleneğinin sözlü aktarım biçimi; tarihsel deneyimlerin, toplumsal belleğin ve kültürel kimliğin yeniden üretildiği çok katmanlı bir performans alanı olduğunu ortaya koymuştur. Elde edilen bulgular, müziksel yapı ile anlatı içeriğinin birbirinden bağımsız unsurlar olmadığını; ezgi, ritim, söz ve icra biçimlerinin birlikte işleyerek kültürel anlamın oluşmasına katkı sağladığını göstermektedir. Bu açıdan dengbêjlik, geçmişe ait kültürel unsurların pasif biçimde muhafaza edildiği bir gelenek olmaktan ziyade, geçmişin her icrada yeniden yorumlandığı ve güncel toplumsal bağlam içerisinde yeniden anlamlandırıldığı dinamik bir kültürel pratik olarak değerlendirilmelidir. Araştırma kapsamında incelenen dengbêj kayıtları, Erivan Radyosu Kürtçe yayınları ve müzik repertuvarları, Kafkas Kürt sözlü kültürünün tarihsel süreç içerisinde göçler, siyasal dönüşümler ve kültürlerarası

etkileşimler yoluyla değişerek devam ettiğini göstermektedir. Bu süreçte anlatıların temel temaları büyük ölçüde korunurken, müziksel ifade biçimleri içinde bulunan coğrafyanın kültürel özellikleriyle etkileşim hâlinde dönüşmüştür. Azerbaycan, Ermeni ve Gürcü müzik gelenekleriyle kurulan ilişkiler ile Sovyet dönemi kültür politikaları, Kafkas Kürt müziğinin melodik yapıları, çalgısal kullanımı ve performans biçimleri üzerinde etkili olan unsurlar olarak ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte bu etkileşimlerin doğrudan ve tek yönlü bir kültürel aktarım olarak değerlendirilmesi yerine, Güney Kafkasya'nın tarihsel olarak çok kültürlü müzik ortamı içerisinde gerçekleşen karşılaşmalar ve yeniden biçimlenmeler bağlamında ele alınması gerekmektedir. Başka bir ifadeyle Kafkas Kürt müziğinin özgünlüğü, dış etkilere bağımsız olmasından değil; farklı müziksel unsurların yerel icra pratikleri içerisinde seçilmesi, uyarlanması ve yeniden anlamlandırılması sürecinden kaynaklanmaktadır.

Çalışmanın önemli sonuçlarından biri, dengbêjlik geleneğinin geçmişi yalnızca aktaran bir anlatı sistemi olmadığı; her icra bağlamında yeniden şekillenen dinamik bir kültürel pratik olduğudur. Sözlü anlatılarda görülen doğaçlama, tekrar ve melodik kalıplar, hafızanın korunmasını sağlayan temel aktarım mekanizmaları olarak işlev görmektedir. Ancak tekrar ve varyasyonun yalnızca bilgiyi değiştirmeden aktarmaya yarayan mekanizmalar olmadığı; aynı zamanda icracıya geçmişi yeniden yorumlama imkânı sunduğu görülmektedir. Bu nedenle sözlü kültürde süreklilik ile değişim birbirinin karşıtı değildir. Aksine geleneğin sürekliliği, belirli anlatı ve müziksel unsurların korunması ile her yeni performansta yeniden yorumlanmasının birlikte gerçekleşmesine dayanmaktadır. Bu yönüyle dengbêj performansları, tarihsel olayların birebir kaydı olmaktan çok, toplulukların geçmiş deneyimlerini anlamlandırdığı ve güncel kimlik ilişkileri içerisinde yeniden yorumladığı kültürel alanlar olarak değerlendirilmelidir.

Araştırmanın bir diğer önemli bulgusu, müziğin kolektif hafızanın yalnızca taşıyıcısı olmadığı, aynı zamanda hafızanın oluşumuna ve yeniden üretimine katılan aktif bir kültürel pratik olduğudur. Göç, sürgün, savaş, kahramanlık, aşk, ölüm ve yas gibi temaların repertuvarda süreklilik göstermesi, geçmiş deneyimlerin yalnızca anlatsal içerik yoluyla değil, melodik, ritmik ve performatif özellikler aracılığıyla da hatırlandığını göstermektedir. Bu nedenle kolektif hafızanın müzik yoluyla aktarımı, geçmişin olduğu gibi korunması şeklinde değil; belirli deneyimlerin seçilmesi, duygusal olarak yeniden çerçevelenmesi ve toplumsal bağlam içerisinde anlamlandırılması şeklinde gerçekleşmektedir. Müzik bu süreçte yalnızca “hatırlananı” taşıyan bir araç değil, aynı zamanda neyin hatırlanacağını ve hangi anlamlar içerisinde hatırlanacağını

etkileyen bir hafıza alanıdır. Bu sonuç, müzik ile kolektif hafıza arasındaki ilişkinin doğrusal bir aktarım modeliyle açıklanamayacağını ortaya koymaktadır.

Sovyet döneminin Kafkas Kürt sözlü kültürü üzerindeki etkisi de bu çerçevede çift yönlü bir süreç olarak değerlendirilmiştir. Erivan Radyosu ve benzeri kurumsal yapılar, geleneksel repertuvarın kayıt altına alınmasını ve geniş bir dolaşım alanına ulaşmasını sağlamış; böylece sözlü aktarımın sınırları kısmen aşılmış ve daha önce belirli topluluklarla sınırlı olan repertuvar yeni dinleyici çevrelerine ulaşmıştır. Bununla birlikte radyo yayıncılığı ve sahne düzenlemeleri, geleneksel icra biçimlerinin yeni teknik ve kurumsal koşullara uyarlanmasına neden olmuştur. Repertuvar seçimi, süre sınırları, performans düzenlemeleri ve yayın formatları, sözlü kültürün kurumsal ortamda yeniden biçimlenmesine yol açmıştır. Bu nedenle Erivan Radyosu yalnızca kültürel mirasın saklandığı pasif bir arşiv olarak değerlendirilmemelidir. Radyo aynı zamanda repertuvarın seçildiği, düzenlendiği, kayıt altına alındığı ve daha geniş topluluklara dolaşıma sokulduğu bir kültürel aracılık alanıdır. Bu durum önemli bir paradoks ortaya çıkarmaktadır: Kayıt teknolojisi bir yandan sözlü kültürün sürekliliğini güvence altına alırken, diğer yandan onun hangi biçimde korunacağını da belirlemektedir. Dolayısıyla Sovyet dönemi, yalnızca kültürel koruma veya yalnızca ideolojik yönlendirme üzerinden açıklanabilecek tek yönlü bir süreç değildir. Daha doğru bir değerlendirme, kurumsal koruma ile kurumsal seçme ve düzenleme süreçlerinin aynı anda gerçekleştiğini kabul etmeyi gerektirir. Bu bağlamda Sovyet dönemi, Kafkas Kürt sözlü kültürünün hem korunmasını hem de yeniden biçimlendirilmesini içeren karmaşık bir kültürel dönüşüm alanı oluşturmuştur.

Çalışmanın bir diğer önemli sonucu, sözlü kültür ile modern kayıt teknolojileri arasında basit bir karşıtlık kurulamayacağını göstermesidir. Sözlü kültürün kayıt altına alınması, geleneksel aktarım biçimlerinin tamamen ortadan kalkması anlamına gelmemiş; aksine repertuvarın yeni iletişim ortamlarında yeniden dolaşıma girmesine ve sonraki kuşaklar tarafından yeniden icra edilmesine imkân sağlamıştır. Bununla birlikte arşivde bulunan kayıtların sözlü kültürün bütününe temsil ettiği de varsayılmamalıdır. Her arşiv, belirli tarihsel ve kurumsal koşullar altında oluşturulmuş bir seçimin sonucudur. Bu nedenle Erivan Radyosu kayıtları, Kafkas Kürt sözlü kültürünün tamamının değil, belirli bir dönem ve kurumsal çerçeve içerisinde kayıt altına alınmış bölümünün temsilcileridir. Arşivde yer almayan repertuvarların, farklı icra biçimlerinin veya kayıt altına alınmamış yerel pratiklerin bulunabileceği göz önünde

bulundurulmalıdır. Bu metodolojik dikkat, arşiv verilerinden hareketle bütün bir kültürel geleneğe ilişkin aşırı genellemeler yapılmasını önlemektedir.

Bu çalışma, Kafkas Kürt sözlü kültürünü hem folklorik bir miras olarak hem de müzik, hafıza, tarih ve kimlik süreçlerinin kesişiminde oluşan yaşayan bir kültürel sistem olarak ele alması bakımından literatüre katkı sunmaktadır. Özellikle dengbêjlik çalışmalarının çoğunlukla sözlü edebiyat, folklor veya tarihsel anlatı ekseninde incelendiği dikkate alındığında, bu araştırmanın müziksel yapı ile kolektif hafıza arasındaki ilişkiyi birlikte değerlendirmesi çalışmanın özgün yönünü oluşturmaktadır. Bunun yanında çalışma, Güney Kafkasya bağlamında müziksel aktarım, Sovyet kurumsallaşması ve kolektif hafıza arasındaki ilişkiyi aynı analitik çerçevede ele alarak disiplinlerarası bir yaklaşım geliştirmektedir. Bununla birlikte çalışmanın özgünlüğü, Kafkas Kürt müziğini tamamen daha önce incelenmemiş bir alan olarak sunmasından değil; mevcut tarihsel, etnomüzikolojik ve sözlü kültür çalışmalarını müzik-hafıza-kimlik ilişkisi içerisinde yeniden bir araya getirmesinden kaynaklanmaktadır. Bu ayrım önemlidir. Çünkü çalışmanın temel katkısı yalnızca yeni repertuvar bilgileri sunmak değil, mevcut verilerin farklı bir kuramsal çerçeve içerisinde bütün olarak yeniden okunmasını sağlamaktır. Böylece araştırma, Kafkas Kürt müziğinin tarihsel varlığını belgelemekle sınırlı kalmayarak, bu müziğin hangi koşullarda korunduğu, dönüştüğü ve yeniden anlamlandırıldığı sorularına da odaklanmaktadır.

Araştırmanın temel sınırlılığı, veri setinin ağırlıklı olarak arşiv kayıtları, yazılı kaynaklar ve mevcut repertuvar incelemelerine dayanmasıdır. Bu nedenle günümüzde yaşayan dengbêjlerin icra pratikleri, dinleyici deneyimleri ve dijital ortamların kültürel aktarım üzerindeki etkileri bu araştırmanın kapsamı dışında kalmıştır. Ayrıca arşiv kaynaklarının kurumsal seçime dayalı olması nedeniyle elde edilen bulguların Güney Kafkasya'daki bütün Kürt topluluklarına ve bütün tarihsel dönemlere doğrudan genellenmesi mümkün değildir. Bu nedenle çalışmanın sonuçları, incelenen arşiv malzemesi ve mevcut literatür bağlamında değerlendirilmelidir. Özellikle müziksel etkileşimlere ilişkin bazı sonuçların doğrudan nedensellik iddiası olarak değil, repertuvarda gözlenen benzerlikler ve tarihsel temaslar üzerinden yorumlanması gerekmektedir. Bu sınırlılıklar aynı zamanda gelecekteki araştırmalar için önemli araştırma alanları ortaya çıkarmaktadır. Öncelikle yaşayan dengbêjlerle yapılacak saha çalışmaları, arşiv kayıtlarında görülen performans özellikleri ile günümüzdeki icra pratikleri arasındaki süreklilik ve farklılıkları ortaya koyabilir. Sözlü tarih görüşmeleri, repertuvarın aileler ve yerel topluluklar içerisinde nasıl aktarıldığını ve hangi eserlerin topluluk hafızasında daha güçlü biçimde korunduğunu

belirlemeye katkı sağlayabilir. Bunun yanında dinleyici araştırmaları, bir eserin yalnızca nasıl icra edildiğini değil, farklı kuşaklar tarafından nasıl algılandığını ve hangi tarihsel anlamlarla ilişkilendirildiğini ortaya koyabilir. Dijital medya da gelecekte özellikle incelenmesi gereken bir diğer alandır. Erivan Radyosu gibi tarihsel arşivlerde bulunan kayıtların dijital ortamlarda yeniden dolaşıma girmesi, geçmişte kurumsal olarak kaydedilmiş repertuvarın günümüzde farklı kullanıcılar, sanatçılar ve topluluklar tarafından yeniden yorumlanmasına imkân vermektedir. Bu durum kolektif hafızanın yalnızca geçmişten bugüne aktarılan bir süreç olmadığını; günümüzde de dijital ortamlar aracılığıyla yeniden üretildiğini düşündürmektedir. Dolayısıyla gelecekteki araştırmaların “hangi eserler arşivlendi?” sorusunun yanında, “arşivlenen eserler bugün kimler tarafından, hangi bağlamlarda ve hangi kimlik anlatıları içerisinde yeniden kullanılmaktadır?” sorusuna da yönelmesi önem taşımaktadır.

Sonuç olarak Kafkas Kürt müziği, kuşaktan kuşağa aktarılan geleneksel bir repertuvar; tarihsel deneyimleri taşıyan, kültürel belleği koruyan, geçmişini yeniden yorumlayan ve toplumsal kimliğin yeniden üretilmesinde etkin rol oynayan dinamik bir kültürel ifade biçimidir. Bu araştırmanın temel sonucu, kültürel sürekliliğin değişmezlik anlamına gelmediğidir. Aksine Kafkas Kürt müzik geleneğinin sürekliliği, değişen toplumsal, siyasal, teknolojik ve kültürel koşullar içerisinde kendisini yeniden üretebilme kapasitesinden kaynaklanmaktadır. Dengbêj performansları, Erivan Radyosu kayıtları ve sonraki dolaşım biçimleri birlikte değerlendirildiğinde, müziğin geçmiş ile bugün arasında bir bağ kurduğu, aynı zamanda geçmişin yeniden anlamlandırıldığı aktif bir kültürel alan olduğu görülmektedir. Bu bağlamda çalışma, sözlü kültür araştırmaları, etnomüzikoloji ve hafıza çalışmaları arasında kurduğu disiplinlerarası yaklaşım sayesinde müziğin toplumsal anlam üretimindeki işlevini Güney Kafkasya Kürt toplulukları bağlamında görünür kılmaktadır. Araştırmanın ortaya koyduğu temel perspektif, kültürel mirasın yalnızca “korunması” gerektiği düşüncesinin ötesine geçerek, mirasın hangi kurumlar tarafından, hangi araçlarla, hangi seçim süreçlerinden geçerek ve hangi toplumsal bağlamlarda yeniden üretildiği sorularına odaklanmaktadır. Bu yönüyle çalışma, Kafkas Kürt müzik geleneğinin belgelenmesi ve korunmasına katkı sunmanın yanı sıra, onun tarihsel dönüşümünü, kolektif hafızadaki yerini ve güncel yeniden üretim olanaklarını anlamaya yönelik araştırmalar için kuramsal ve metodolojik bir temel oluşturmaktadır.

Kaynakça

- Ak, W. (2020). *Destan û Stranên Kurdî*. Weşanên Sitav.
- Allison, C. (2001). *The Yezidi Oral Tradition in Iraqi Kurdistan*. Curzon Press.
- Anderson, Benedict. (1983). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London: Verso.
- Assmann, J. (2011). *Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination*. Cambridge University Press.
- Babayiğit, M. V. (2020). Expressions of Determination, Success, Diligence, Stability and Laziness in Kurdish, Turkish and English Proverbs. *International Journal of Kurdish Studies* 6 (2), 244 -257, DOI: <https://doi.org/10.21600/ijoks.760441>
- Babayiğit, M. V. (2021). Semantic Comparison of Some kinds of Adjectives: Samples from Kurdish, English and Turkish. In Balci, T., Öztürk, O. & Aksöz, M. (Eds). *Schriften Zur Sprache und Literatur V*, (5th ed., pp. 67-75). Istanbul, Turkey: Çizgi Press.
- Babayiğit, M. V., & Pilatin, İ. (2025). Linguistic, cultural and historical analysis of the works of Kurdish dengbêjs and Western minstrels. *Uluslararası Dil Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 515–528. <https://doi.org/10.37999/udekad.1628949>
- Bakhshaliyev, F. (2025). The Eastern modal (maqam) system and unequal temperament. *Musicologist*, 9(2).
- Barlık, M. M., & Ağcakaya, N. (2023). “Âşık ve Dengbêj icralarında dinleyici rolü (karşılaştırmalı bir analiz)”. *Kurdiyat*, (8).
- Baily, J. (1996). Music Structure and Human Movement. In Jonathan P. J. Stock & Chou Chiener (Eds.), *Ethnomusicology and the Human Body* (pp. 23-45). Cambridge University Press.
- Blacking, J. (1973). *How Musical Is Man?* University of Washington Press.
- Blasing, U, Criss, C, & Tadjiev, T. (2005). *Kurds, Kurdish Language, and Kurdish Identity: A Study of the Soviet Period*. Harrassowitz Verlag.
- Blau, J. (1991). *Les Kurdes et le Kurdistan*. Presses Universitaires de France.
- Bowen, G. A. (2009). “Document analysis as a qualitative research method”. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40. <https://doi.org/10.3316/QRJ0902027>
- Bullock, Jon E. (2022). *Radio Kurdistan: Iraqi Kurdish Music, Colonial Power, and the Transmission of Tradition (Doctoral dissertation)*. University of Cambridge.
- Celil, C. & Celil, O. (1978). *Zargotina Kurda (Kurdish Folklore) (Vols. I–II)*. Nauka Publishers.
- Celile, C. (1959). *Kurdskie Narodnye Pesni Armenii*. Akademiya Nauk Armyanskoy SSR.
- Clifford, J. (1994). “Diasporas”, *Cultural Anthropology*, 9(3), 302-338.

- Çifçi, T. (2022). “Relationship of History and Music: Traces of Historical Events in Kurdish Music and Evdalê Zeynikê”. *International Journal of Kurdish Studies*, 8(2), 175–190. <https://doi.org/10.21600/ijoks.1090681>
- Darati, S. R. (2023). “A world through words: Dengbêjî, kilam and collective memory”, Doctoral dissertation, Georg-August-Universität Göttingen]. <https://doi.org/10.53846/goediss-10178>
- Delikaya, Ö. (2024). “Navê Cihan, Mekanên Bîrê û Geliyê Zîlan di Çanda Dengbêjiyê de”. *Mukaddime*, 15(1), 15–40. <https://doi.org/10.19059/mukaddime.1453602>
- Delrue, L. (2009). *Music and Dance Traditions of the Caucasus*. L'Harmattan.
- Denzin, N. K., & Lincoln, Yvonna S. (2018). “The SAGE Handbook of Qualitative Research (5th ed.)”, SAGE Publications.
- During, J. (1991). *La Musique Iranienne: Tradition et Évolution*. Recherche sur les Civilisations.
- Fairclough, N. (1995). *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. Longman.
- Finnegan, R. (2012). *Oral Literature in Africa*. Open Book Publishers.
- Geyik, R. (2025). “Contextual approach to Kurdish language teaching in the Caucasus”. *International Journal of Kurdish Studies*, 11(2). <https://doi.org/10.21600/ijoks.1663875>
- Giddens, A. (1984). *The Constitution of Society*. University of California Press.
- Halbwachs, M. (1992). “On Collective Memory” (Lewis A. Coser, Ed. & Trans.). University of Chicago Press. (Original work published 1950)
- Hassanpour, A. (1992). *Nationalism and Language in Kurdistan, 1918-1985*. Mellen Research University Press.
- Hobsbawm, E. (1983). “Introduction: Inventing Traditions”, In Eric Hobsbawm & Terence Ranger (Eds.), *The Invention of Tradition* (pp. 1-14). Cambridge University Press.
- Huseynova, A. (2016). *Music of Azerbaijan: From mugham to opera*. Indiana University Press.
- James, B. (2014). “Arab Ethnonyms ('Ajam, 'Arab, Badū and Turk): The Kurdish Case as a Paradigm for Thinking About Differences in the Middle Ages”. *Iranian Studies*, 47(5), 683-712.
- Kardaş, M. F. & Babayiğit, M. V. (2024). Comparative Thematic Analyses in “Water Ode”: Examples of Feqîyê Teyran and Fuzuli. *Journal of Current Debates in Social Sciences*, 7(1), 104-114.

- Karpat, K. H. (1985). *Ottoman Population, 1830-1914: Demographic and Social Characteristics*, University of Wisconsin Press.
- Kazemi, B. (2011). *Kurd Ethnic Music (Doctoral dissertation)*, Iranian Academy of the Arts.
- Khachaturian, A. (1955). *O Razvitii Sovetskoy Muzyki*, Sovetskiy Kompozitor.
- Kreyenbroek, P. G. (Ed.). (1992). *The Kurds: A Contemporary Overview*, New York: Routledge
- Komitas, V. (1982). *Mélodies Kurdes Recueillies par l'Archimandrite Komitas*, Éditions Geuthner.
- Levin, T. (1999). *The Hundred Thousand Fools of God: Musical Travels in Central Asia* (and Queens, New York). Indiana University Press.
- Lord, A. B. (1960). *The Singer of Tales*, Harvard University Press.
- Martin, T. (2001). *The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923-1939*. Cornell University Press.
- McDowall, D. (2021). “A Modern History of the Kurds (4th ed.)”, I.B. London, Newyork.
- Merriam, A. P. (1964). *The Anthropology of Music*, Northwestern University Press.
- Merwanî, C. (2020). *Stranên Arşîva Radyoya Erîvanê (Rîtmîk) (Cilt I, Mehmet Çakmak, Ed.)*. Deutsches Music and Kulturinstitut (KMK).
- Minorsky, V. (1986). “Kurds, Kurdistan, Encyclopaedia of Islam (2nd ed.)”. Brill.
- Minorskiy, V. F. (2013). “Kurdy-Potomki Midyan (Medlerin Ardılları Kürtler)”, *Pis'mennyye Pamyatniki Vostoka*, 1(18), 206–211.
- Nettl, B. (1983). *The Study of Ethnomusicology: Twenty-Nine Issues and Concepts*. University of Illinois Press.
- Nikitine, B. (1956). *Les Kurdes: Étude Sociologique et Historique*. Éditions d'Aujourd'hui.
- Olick, J. K., Vered Vinitzky-Seroussi, & Daniel Levy (Eds.). (2011). *The Collective Memory Reader*. Oxford University Press.
- Olson, R. (1989). *The Emergence of Kurdish Nationalism and the Sheikh Said Rebellion, 1880-1925*. University of Texas Press.
- Ong, W. J. (2013). *Sözlü ve Yazılı Kültür: Sözlün Teknolojileşmesi*. çev. Sema Postacıoğlu Banon, İstanbul, Metis Yayınları.
- Özdemir, U., Hamelink, W., & Greve, M. (Eds.). (2018). “Diversity and contact among singer-poet traditions in Eastern Anatolia” (Istanbul Texts and Studies, Vol. 40). Ergon Verlag. <https://doi.org/10.5771/9783956504815>

- Patton, M. Q. (2015). “Qualitative Research & Evaluation Methods: Integrating Theory and Practice”, 4th Edition. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
- Pobedonostseva, A. O. (2010). “Kurdu v Russkikh Periodicheskikh Izdaniyakh XIX v”. Vestnik SPbGU. Seriya 13, 3.
- Pobedonostseva, A. O. (2025). “Deconstructing Soviet Kurdish policies: The Kurds between Moscow, Baku and Yerevan”. Vestnik of Saint Petersburg University. Asian and African Studies, 17(1), 4–16. <https://doi.org/10.21638/spbu13.2025.101>
- Pobedonostseva, A. O. (2025). “Soviet Kurdish studies and policies: The problem of agents and agency”. Vestnik of Saint Petersburg University. Asian and African Studies, 16(4), 684-693. <https://doi.org/10.21638/spbu13.2024.403>
- Prévost, L. (2021). *Identity Representations: How Did the 1979 Iranian Revolution Affect Kurdish Folk Music?* Interdisciplinary Studies in Musicology, 21.
- Reinhard, K. (1984). “Musik der Türkei, Bd.1, Die Kunstmusik, Richard Schaal (Edition)”, Noetzel, Florian, GmbH Verlag der Heinrichshofen-Bücher.
- Rice, T. (2014). *Ethnomusicology: A Very Short Introduction*. Oxford University Press.
- Rubin, D. C. (2009). “Oral traditions as collective memories: Implications for a general theory of individual and collective memory”. In P. Boyer & J. V. Wertsch (Eds.), *Memory in mind and culture* (pp. 273–287). Cambridge University Press.
- Rzayeva, B. (2020). “Azerbaycan muğam mirasının notasyon tarihi (Notation history of the Azerbaijan mugham heritage)”. *Kültür Araştırmaları Dergisi*
- Safran, W. (1991). *Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return*. *Diaspora: A Journal of Transnational Studies*, 1(1), 83–99.
- Scalbert-Y. C. (2009). “Dengbêjî and the Kurdish Oral Tradition”. *European Journal of Turkish Studies*, 10.
- Scott, J. C. (1990). *Domination and the Arts of Resistance*. Yale University Press.
- Shay, A. (2002). *Choreographic Politics: State Folk Dance Companies, Representation and Power*. Wesleyan University Press.
- Sheyholislami, J. (2011). “Kurdish Identity”. *Discourse, and New Media*. Palgrave Macmillan.
- Slobin, M. (1996). *Subcultural Sounds: Micromusics of the West*. Wesleyan University Press.
- Stokes, M. (1992). *The Arabesk Debate: Music and Musicians in Modern Turkey*. Clarendon Press.
- Stokes, M. (1994). *Ethnicity, Identity and Music: The Musical Construction of Place*. Berg.

Tosun, T., & Kardaş, C. (2022). Di Bin Sîya Bîra Cîvakî da Kilama “Asyayê” û Serpêhatiyên Ferzende Beg . The Journal of Mesopotamian Studies, 7(1), 43–66. <https://doi.org/10.35859/jms.2020.1063203>